

М. П. ІСТОРИЦЬКИЙ

РОЗБІЙНИК КАРМЕЛЮК

ІСТОРИЧНИЙ

768
Т II

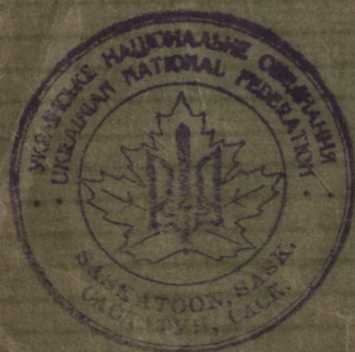
7.68/11

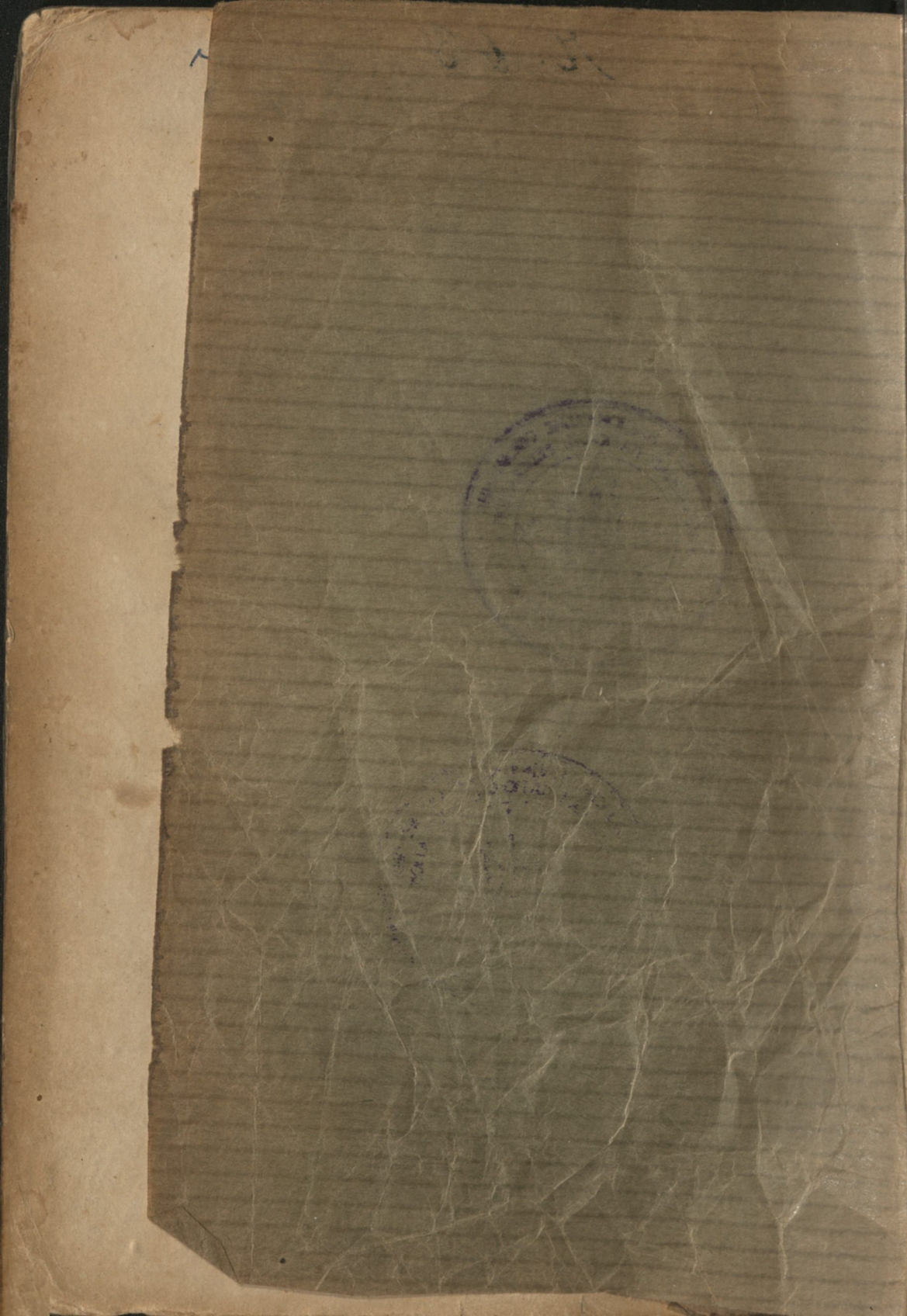
A
A
I
I
I
A
I
C
C
C
E

1

W. J. R.

N. 63

№ 63.

МИХАЙЛО П. СТАРИЦЬКИЙ

РОЗБІЙНИК КАРМЕЛЮК

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН

ПЕРЕКЛАД З РОСІЙСЬКОГО

ТОМ II.

НАКЛАДНЯ

УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ Й АНТИКВАРНІ

:::: ЛЬВІВ, ВУЛИЦЯ РУТОВСЬКОГО ЧИСЛО 22. ::::

час кинути ці місця й розбитись на три ватаги, одна ватага подається на Ушицю а відси на Чорний Острів, друга, на Винницю до Житомира, а третя — на Ямполь в Камінець... Туди ось на південь... Я гадаю піти сам; там мало місць безпечних і там годі укритись більший ватазі, а до Чорного Острова і Полісся чимало кривок... Там і укритись й прокормитись є де... Так ось на Ушицю, по йому, йшов би ти, братіку Дмитре, з ватагою, а на Полісся — ти, Андрію...

— Батьку мій рідний, — просив Андрій, — позволь мені бути з тобою... згинуть у твоїх ніг у тебе...

Кармелюк поглянув на него байдужним поглядом.

— Оставайся, друже мій, коли тобі любо, — промовив він ласкаво. — Ну, а кого-ж поставити ватажком поліського відділу? Явтуха? Чи згода?

— Ну, ось і дуже добре. Поділитись між собою товариством і — кінець! А ось на кожду ватагу й гроші... по п'ятьсот дукатів: прикупите коней й прочого припасу... так, цих коней заберіть собі, тільки одного лишть Андрієви... бо піхотинець не товариш кінному... А згадайте ще мій заповіт: коли бажаєте мати мене вічним другом й атаманом, то закликаю вас: не обдирайте ні бідних, ні селян, ні міщан, ні священників... Благаю вас, друзи, не проливайте людської крові без крайньої потреби... вона цінна перед Господом і кожда її краплина спалить серце огнем пекольним... ох, як спалить!

— Свята правда, атамане! Многих літ батькови! — Загомоніла оживлена кругом товпа, відкривши голови, стала махати з одушевленням шапками.

— Випем на дорогу по чарці, щоб слово ваше, товариші, було кріпке, як моя любов до вас!

Випили з шумними желаннями й криками. Кармелюк ще раз поклонився всім на три сторони й промовив дріжучим голосом:

— Ну, мої браття й друзи! Бог знає, що судилось, кождому на путі... Так ось: простіть мені, коли я кого скривдив словом або ділом, коли я сповнив кривду, місто правди... Ех, за все простіть!

Ці слова так тронули товпу, що вона зааніміла; у многих виступили сльози на очі а Андрій таки прямо розревівся.

— Що ти, батьку... ріднесенький наш... єдиний! Та ти... над усіх... та ми... хоч в чортову пашеку...

Кармелюк обняв його горячо і став по черзі кожного притискати до своєї груди...

Ніч пашило скріплючими запахами... З висоти небес глядів місяць... Зачарований ліс стояв неподвижно, немов прислухувався щирому прощанню; тільки оподалік перекликались сичі, та срібний відгомін ніс їх голоси понад темні контури ліса.

*

Ротмістр Семенов, перевязавши розбійників, кинувся із своїми жовнірами шукати осталих з шайки Кармелюка. Передовсім кинулись в сад. На головній алеї видно було сліди тяжких чобіт. Жовніри перебігли алею й нагнулись на частокіл. За частоколом рів, що окружав оселю маршалка, був напів засипаний землею так, що можна було доволі легко перебратись на другий бік. Довкруги розрослися корчі і вони закривали перед очима нештабмичених людей зовсім вузенький місток.

Жовніри перебрались на другий бік і зачали оглядати із смолоскипами землю і знов найшли чимало слідів кінських копит. Ці сліди йшли широкою й тісною полозою аж до самих воріт оселі; по їх положенню видно було, що напасники скакали від воріт до садового частокола, а тут сліди зовсім уривались біля лану, засіяного пшеницею, досить вже високою.

Видно було, що розбійники розсипались одинцем крізь це поле. Певно, що в день можна було розпізнати по здавленій траві, куди кинулись гайдамаки, та при світлі кількох смолоскипів годі було тепер щось розпізнати; а до того ніч, мов на злість, була безпросвітно темна, а небо покрите густими чорними хмарами. У воздуху було чути близьку бурю; на небосклоні гасли вже зірничі. Ротмістр не тратив часу на дармо, розділив своїх жовнірів на кілька відділів і кинувся з ними доганяти утікачів, надіючися, що за такий короткий час вони не могли далеко уйти; та це не довело до бажаного висліді; солдати не запізнані цілковито з околицею, блукали безцільно а небавом ще й розшалілась буря...

Семенов приневолений був вернутись у двір маршалка.

Злива затерла через ніч всі сліди, що могли дати хоч найменшу вказівку, а опісля Семенов, уставши рано вислав полонених до Литина, додаючи до конвою й місцеву команду; опісля кинувся перешукувати поблизькі

ліси, думаючи, що в них укрились гайдамаки... та все було без'успішне.

Змучений, загніваний, він вернувся над вечером до маршалкової оселі і застав там повний двір народу.

Машталір сказав п'яте через десяте ротмістрови в Рудні, що в дворі пана маршалка появились розбійники і, що пані маршалкова просить о захист для себе, — а опісля кинувся до свого пана в Гончарах, та по дорозі ночью перевалився в якусь безвість і так покалічився, що не міг вже сісти на коня... Впрочім луна пожежу дала вістку про нещастя й без нього.

Коло полудня усе панство з Демостеном на чолі подалось у двір маршалка і тут всі пересвідчились про страшний погром, та гірше всего було те, що ніхто в дворі не міг пояснити, де була пані маршалкова.

Перша думка, що прийшла до голови всім панам була та, що гайдамаки замучили й убили Розалію, та після совісних пошукувань не найшли нігде трупа. І так лишались дві можливості: що Розалія жива, але уведена або відважним графом або Кармелюком. Треба сказати, що ні одна з тих думок не подобалась маршалкови: лишилась ще й третя, що Розалії удалось утікти й денебудь сховатися. І ось рішено перш усього перешукати всю оселю.

Довго продовжались без'успішні глядання, поки вкінці пан маршалок не згадав про тайну криївку жінки в саді...

Розалію найшли в півнесвідомім стані... Коли побачила, що нема небезпеки, вона ледви могла промовити:

— Де граф? Убитий, замучений?

— Ні, ні, — поспішно успокоїв жінку маршалок, обсипаючи її руки поцілуями. — Господь змилосердився над нами, та як же ти сюди дісталась?

— Він спас.

— Хто „він“?

— Граф, — і при тих словах Розалія знов ослабла й закрила очі руками.

Її перенесли в хату, де слуги постарались вже осякий такий порядок; змученій жінчині рішили дати трохи спокою, не томити її жадними допитами, поки вона хоч трохи не успокоїться.

Семенова стрітив в домі маршалок.

— Дякую вам, з цілого серця дякую, — сказав він, стискаючи обома руками руку ротмістра, — дякую і за

спасення дому і за спасення мого найбільшого скарбу: жінки. Правду сказати: вона тільки мені осталась, бо злодії обдерли мене до нитки...

— Успокойтесь, пане, не тратьте надії — відповів Семенов — правда, що ми нині стратили цілу днину на безуспішнім гляданню, та завтра, при допомозі панських команд, ліпше обізнаних з місцевостю, ми певно найдемо розбійників і на всякий случай відкривм легище, де вони сховали свою добичу.

XXIV.

— Дорогий пан ротмістр мало знається з тим проклятим злодієм! — з розпукою сказав маршалок. Хто його тепер зловить? Де? Коли-б всі пекольні полки хтіли взяти участь в цій нагінці, то й вони мало принесли-б нам хісна. Таж ці собаки розсипались одинцем та й обізвуться тепер, убий мене грім, під Ушицею, або під Каменцем.

На другий день рано, в кімнаті пані Розалії, в якій ще вчора чарував її пан граф-красунь, зібрались пан маршалок, Демостен і Пігловський.

Розалія лежала на канапі; страшна блідість покривала її гарне лице, а очі, обведені синьою смужкою, гляділи з болем й утомою.

У її ніг, на краю дивана, сів пан маршалок; його товсте тіло було знеможене, голова й руки опустились безсильно... Ціла поза трагічна маршалка говорила о тім, що на плечі його упало тяжке горе.

— І так, друже мій, — заговорив він подавленим, сумним голосом, — не хочу перед тобою нічого укривати: ми ограблені, ограблені до нитки, та все то для мене нічим, гаразд, що ти лишилась жива й ненарушена, мій ти дорогоцінний скарбе. Скажи-ж мені й моїм вірним друзам, — він показав на Демостена і Пігловського, — як ти спаслась? Може бути, слова твої укажуть нам хоч який-будь слід злодіїв?

— О злодіях я не знаю нічого... Я пережила такий страх, що навіть згадати страшно... Все то... Ах! — і вона закрила очі рукою й зітхнула глибоко.

— Та скажи мені, хто тебе сховав до цього павільону?

— Граф.

— Граф? — повторили разом всі троє. — Як-же це сталося? Чиж він знав сам про цю тайну криївку?

— Я сама йому сказала, — щоки Розалії почервоніли, — так, а сталося це ось-як. Було вже пізно; у день я була відважна а навіть сміялася, коли муж мій лякався нападу Кармелюка, та коли настав вечір й тьма окутала сад, мене, мушу признатись, напав переляк... Чи це було прочуття нещастя, не знаю, та найменший шелест наповняв мене дрожанням; за темними шибами мені привиджались страшні лиця розбійників, руки мої були холодні, мов лід, серце завмирало, — мені здавалось, що я до раня не дожию. Я приказала слугам не розходитися з дому цілу ніч, не спати, не гасити світла і бути на перший поклик в салі.

— Мудра обережність, — замітив, потакуючи маршалок. — Ну, мов серденько?

— Граф певно замітив мій стан й зачав мене підбадьорювати, як міг: казав мені випити вина, зачав розказувати смішні історії, співав й веселив мене. Занята словами графа, я й не замітила, як проклята челядь вибралась поволи з двора, а коли я, успокоєна зовсім підвелась, щоб попрощатись з графом, — нараз отворяються двері, і вбігає графський слуга...

— Графський слуга? — повторив невольню маршалок.

— Та він; на нім не було лиця, він був білійший від стіни і коли він крикнув: „Пане пропало все! Хлопи нас зрадили, Кармелюк вдирається у браму!“ я крикнула й булаб упала на долівку, колиб граф не зловив був мене.

— Бестії, собаки! — заверещав багровий від скажености маршалок а за ними й Демостен. — Вони за це заплатять своїми шкурами і шкурами своїх щенят!

— Граф хотів було кинутись до воріт — продовжала Розалія, — та я зловила його за руку й молила передовсім спасти мене: таж нас було так мало, а там вдиралась ціла сотня гайдамаків.

О, розуміється!... Моя люба, які ти муки перенесла і я не був біля тебе! — і маршалок підніс руку жінки до своїх губів.

— На моє щастє зі мною був граф. „Правда, — крикнув він, — я передовсім укрию вас, а тоді поміряюсь з ворогом. Та куди утікати? Де укрити вас?“ Я згадала про свою криївку й прошептала „в сад“. Граф дав скоро приказ своєму слугі боротись біля брами

і крикнув; „утікаймо!“. Та я не могла рушитись з місця. Граф ловить мене, мов перце, на руки й бисто спускається з тераси в сад.

— Надіюсь, моя люба, що він це зробив з поважанням, належним для пані маршалкової? — перебив її муж, почервонівши мов індійський півень.

— О зовсім зрозуміло! — кинула Розалія в сторону чоловіка ніжний погляд й продовжала далі, здригаючись цілим тілом: — Свята Матінко! Виділось, що воздух дрожав від криків гайдамаків... я закрила очі... чула тільки, що мене держить залізна рука, що мене хоронить відважна груди героя, ах!... В цю хвилину я думала тільки про тебе, мій друже! — прошептала Розалія й витягнула руку до маршалка.

Маршалок почервонів з вдовolenня, зловив тонку руку красавиці і покрит її гарячими поцілуями.

— Ну, щож було далі, пані? — перервав Демостен супружу ідилію.

— Далі?... „Не вспів граф перебігти й трицять кроків, як роздалось „стій“ і перед нами, мов спід землі, виросло двох великанів-злodiїв. В тій хвили граф опустил мене на землю, заслонив своєю грудю, виняв шаблюку, крикнув: „назад собаки, бо пробю ваші підлі груди!“ — і не успіла я ще крикнути, як він кинувся на них з такою силою, що підлі гайдамаки упали мов бербена.

— Жаль, що мене тоді не було там! — крикнув маршалок.

— Та ні одного трупа не найдено, — замітив Демостен.

— Не знаю, та він на моїх очах убив їх, — повторила уперто пані.

— Дуже можливо, що гайдамаки були тільки тяжко ранені, а драби утікаючи, забрали їх, — пояснив Пігловський.

— А, шельми! На кавалки-б їх — і Демостен ударив з досадою рукою по спинці крісла.

— Граф — благородний шляхтич, нечуваний удалець! — добавив з одушевленням Пігловський.

— Я знав, на кого покидав тебе! — підхопив і маршалок. — Ну, далі?

— Ах, далі... граф взяв мене знов на руки і кинувся бігти садовою доріжкою, куди я показувала... і вкінці ми сховались до своєї криївки! — Розалія схилила голову на подушку й закрила очі. — Ах, — застогнала вона за хвилину, — мені так тяжко згадувати

цю страшну подію, та я зараз скінчу... Як тільки граф положив мене, побачив, що я прийшла до свідомости, він хотів кинутись зараз до двора, щоб захистити його від нападу Кармелюка, та я упала перед ним на коліна тай брагала, щоб пощадив своє... моє життя — поправилась скоро Розалія. — Таж гайдамаки могли довідатись від слуг про мою крийвку і яка доля мене чекала?

— О, хорони Господи! — крикнули разом всі пани.

— Ні, запевняю вас, що мусіла я довго плакати і тільки тоді, коли крики гайдамаків напівнили цілий дім, граф зрозумів, що кидатись там було небезпечно і рішив хоронити мене...

— Гм! — крикнув Демостен. — Правда, з таким відважним лицарем можна було забути на небезпеку!

— Та так, — Розалія легко почервоніла, — та годі було забути на небезпеку, бо, хочби граф був Голіатом, не мігби був захистити мене від сотні гайдамаків. Ох, що я пережила! — Розалія відкинула голову і прикрила очі рукою. — Колиб не думка про тебе, коханий мій, я не знаю, як я булаб перенесла ці хвили...

— Справді! Треба дякувати святому Провидінню, що післало мені графа на поміч! — промовив маршалок, надуваючись шумно, й потираючи чоло. Само оповідання жінки викликувало на його тілі великий піт, а злепле над чолом волосся надавало чимало комизму його червоному, палаючому лицю.

— Гм... граф, видно, щасливий, в сорочці родився, — замітив Демостен. — Всякий з нас покладавби своє життя, щоб вас, пані, захищати, та не кожному пішле Господь такий щасливий случай.

— Але, пане, бійтесь Бога! Чи ж це можна назвати щасливим случаем! — крикнула Розалія й продовжала спокійно далі: — граф на хвилю лишив мене в альтані а сам кинувся до вузького проходу. „Там — сказав він — я устою й проти сотні!“

— Ах, як по лицарськи! — замітив маршалок.

— Я гадаю, що треба ужити всяких способів, щоб відшукати графа, — добавив Пігловський.

— На Бога, панове, на Бога! — крикнула з жаром Розалія. — Шляхоцький довг... Ми повинні подякувати...

— Та де-ж шукати цього спасителя? — спитав не без іронії Демостен.

— Чи-ж можу я це знати? Я кинулась була за ним й упала, опісля підвелась і знов задеревіла, бо почувла тупіт людських ніг у саді... Я гадала, що це смерть

моя... Ах, я більше не бачила графа! — і Розалія піднесла рожевий платок до очей. — Я упала без чуття... а далі я приходила до себе ще два рази, та крики знов лякали мене, я була певна, що це виють довкруги гайдамаки... А далі панство все знають...

Розалія замовкла. Всі мовчали також, тільки Демостен промимрив щось незрозумілого й затарабанив пальцями по кріслі.

— Та де-ж він? — заговорила знов Розалія, піднімаючись на канапі. — Ви може нашли його труп? Ви це скриваєте переді мною?

— Але-ж, кохана, по що ми скривали-б це перед тобою? Коли-б я найшов його трупа, то похоронив-би його із всіми почестями, які належаться такому благородному вельможі.

— Та де-ж він? Де?

— Я знаю тільки, що ти.

— Трупа графа не було видно нігде, я можу запевнити вас, пані, — заговорив Демостен, — та на всякий случай, граф поважився на скверну штуку: тупіт людський, що ви чули, це був тупіт утікаючих розбишак перед салдатами.

— О, так значить: він погіб, погіб! — крикнула Розалія і, закривши лице платком, залилась сльозами.

— Успокойся, моя люба, — заговорив розсіяно маршалок, стараючись уняти руку Розалії. — Може бути, що він ще живий, а коли умер, то така славна смерть... такої смерті... повинен... позавидувати кождий... кождий шляхтич...

— То ви вже вибирайте собі цю славу! — крикнула Розалія й з досадою вирвала свою руку з рук мужа. — Погіб! Такий лицар! І при нім були всі мої дорогоцінності... й ваші дукати...

— Як? І троші й брилянти? — заревів маршалок і скочив на рівні ноги.

— Ну, так — гроші, — Розалія відняла від лица платок і заговорила злобно. — Чого дивитеся на мене? Чи ж мала я то все лишати хлопам?

— Та, люба, вони були укриті... і ніхто крім тебе й мене...

— А пожар? — перебила його нетавною злістю Розалія. — Про це треба було погадати, Коли ми утікали, я все вихопила із твого кабінета й з моєї спальні й передала графу, а в цю хвилю, коли він...

— Бідний, нужденний, мов Йов! — заплакав в розпуці маршалок, закрив лице руками й повалився на диван.

— Щож ти пхинькаєш, мов баба? — крикнула гнівливо Розалія, підводячись, — треба шукати графа, не теряти ні хвилики.

— О, так, так! — схопився з місця маршалок, та де, як куди, що? — заговорив він без звязи, кидаючи кругом розсіяним поглядом.

— Передовсім спитати хлопів: вони все знають, — рішив Пігловський.

— Хлопів спитати, та так, щоб памятали до смерти, та... — Демостен моргнув сумнівно бровою й тріснув пальцями, — та цей граф видається для мене загадочним...

— Граф загадочний... — крикнула гнівно Розалія і щоки її покрились густим румянцем, та як ви можете по совісти так сказати? Красунь... Відважний лев! Лицар, яких я ще не бачила, і може він... ха-ха-ха!... після вашої думки, украв мої брилянти?

— Хрань Господи, я цього не говорив! Я тільки хотів сказати, що його щезнення для мене непонятне, та на всякий случай пані описують його такими палкими словами, — замітив він, що я назад беру свої сумніви.

— В тім нічого дивного, — сказала з достоїнством Розалія. — Тільки низька душа може говорити злі слова про чоловіка, що спас її життя й честь, — підчеркнула вона. — А коли і цей граф був, як ви думаєте, злодієм, розбишакою, то чиж він зробив би це? Я була одна, всякий хлоп був би вихіснував моє беззахисне положення, а він був такий скромний, такий ніжний... Руки моєї не діткнувся! Я думаю, шановне панство, — і вона засвітила чудовими очима, — ви самі признаєте, що це робить тільки правдивий шляхтич, а не підлий хлоп.

— Правда, правда! — промовили разом мужчини.

— Шановна пані маршалкова говорить по правді — заговорив Пігловський. — Ці собаки з дамами не церемоняться, тому приміром наша нещасна пані Доротей... Коли-б граф був мав які низькі заміри, чого я навіть не можу подумати, то він покористувавсяби панськими дорогоцінностями скорше, а не кидавсяби з ними прямо в руки ворогови.

— Так, в руки ворога! — підхопила Розалія, закрила лице платком і опустила змучена на диван.

— Правдиво, совсім справедливо! Дика забавка гайдамаки збила мене зовсім з пантелику, та тепер для

мене все ясно... Шановне панство! Прошу о голос! — Демостен підняв свої чорні, густі брови і витягнув вперед праву руку.

Всі насторожились, а пан маршалок тільки прошептав тихим голосом: „прошу“.

Демостен закашляв, повів очима по зібраних й зачав:

— І так, шановне панство, нам треба розглянутись в дуже заплутанім й тайнім ділі. Для його вияснення ми повинні собі поставити два питання: хто був граф і де він міг подітись? Що до першого питання, то у нас є дві вказівки: перша, — це слова самого графа, що він є високопоставленим, довірочним послом вельмож, а друга, слова нашої пані, що в для нас можна сказати, самою святою вказівкою і вони малюють нам графа як благородного шляхтича й відважного героя.

Розалія обтерла очі платком й поглянула із зацікавленням на Демостена.

— І так поперше, — продовжав поважно Демостен, вигинаючи на руках пальці. — Хоч що до нещасної нані Доротеї я міг би сказати, що при убійстві пекольний вирід Кармелюк руководився одною местю, та сміх його над шляхотною панянкою в лісі й лозова розправа з її матірю тай другі многі поступки, про котрі не варта й говорити, провадять мене до заключення, що у цеї собаки натура дика, звірська, лишена найменшої благородности й доброти. По друге: хоч по едукації бувший хлоп пана Пігловського міг-би на хвилину обманути неопитне око, та ця едукація не могла очистити від вікової мерзости хлопську кров і кінець! По третє: коли-б драб мав на гадці тільки гм. і гм. низькі ціли і цільграбежі, то по що мав він вести шановну паню нашу в далеку криївку а вкінці по четверте, що прийшло й вам на гадку, — він на хвилину остановився й окинув всіх слухачів торжественним поглядом, — і що являється в цій справі найважнішою річю, а іменно це, що відограти якубудь ролю в цілій шайці Кармелюка, мігби тільки він сам, бо останні члени є не хто иньший, як самі підлі хлопці, а він сам, іменно Кармелюк, був пійманий ротмістром вдома і то не в графській одежі а в простій синій чамарці. Певно, москаль по дурному поступив собі, що відправив зараз розбійників в Литин, та на всякий случай ясно мов день, що ні один дурень не назвавби себе по добрій волі Кармелюком.

— Правда! — крикнули разом і Пігловський і маршалок.

— І вкінці, послідний раз: коли-б цей граф був навіть не Кармелюк, а хто будь з його шайки, то не убивавби своїх товаришів а шановна богиня наша сама прецінь бачила, як пробиті його шпадою злодії...

— Упали мов бервена на стежку, — докінчила Розалія, слідячи палаючими очима за Демостеном.

— Отже, шановне панство, — закінчив торжественно Демостен. — На основі всіх вище наведених аргументів, я приходжу до певного заключення, що цей чоловік, що спас вчора життя нашої обожаної королевої, не був розбійником, ні злодієм, Кармелюком, а правдивим, благородним шляхтичем.

З грудей Розалії вирвалося радісне легке зітхнення і вона кинулась на спинку софи, накривши напів очі.

— Цілком справедливо, благородний шляхтич, я о тім не сумнівався, — potwierдив Пігловський.

XXV.

— Панове — продовжав Демостен, — найголовніше тепер це — рішити, куди і як зник граф? Утікати спастися соромною утечою, вповні годжуся з шановним паном, — поклонився він в сторону Пігловського, — граф не міг, бо для нього була о много більше догідна хвиля, а він її не вихіснував. Убитий також не був, т. в. не був убитий ні в домі, ні в саду, — поправився поспішно Демостен, — та ми що йно перешукали і дім і сад. В таким случаю, щож з ним сталось? Оттут, панове, треба призвати на поміч всю тонкість льогіки. Шановна наша пані твердить, що, коли граф приніс її до альтанки, він зараз кинувся до своїх Термопілів — а між тим, судячи по скількості награблених річей, гайдамаки доволі довго господарували в домі і кинулися до утечі аж тоді, коли прибігли салдати. Таким чином є дві можливости: або граф успокоївши паню обіцянками, кинувся на перебій до хати і там без всякого сумніву побороли безумного лицаря а для більшого ефекту могли його витягнути на тік або кинути прямо в огонь...

— На Бога! — крикнула істерично Розалія, — що ви говорите?

— Від таких звірюк всего можна ожидать! — Демостен розвів руками й продовжав: — коли-ж граф

стояв на сторожі, та коли побачив, що злодії утікають, без сумніву кинувся за ними й борба закінчилася денебудь в корчах або рові... А драби могли ще його заманити... І чиж це так трудно? Таж навіть Леоніда, короля Спарти, побідили Перзи при помочи підступу... На це мене наводить ще одна обставина, — Демостен опустил руку в кишеню й витягнув пару сірих мужеських рукавичок! — не замітили ви, пані у графа таких рукавиць?

— Його, його! — крикнули разом Розалія і маршалок.

— Ці рукавички найшов я за частоколом в рові, — сказав многозначно Демостен... Видко, що хтось знакомився із змістом кишень графа, а тому я певний, що або граф лежить десь півмертвий в рові, або гайдамаки увели його з собою до безпечнішого місця.

— Ах! Спасайте його скорше, біжіть, глядіть... Боже мій! Мінати можуть рішати про життя! — крикнула Розалія, заломлюючи руки. — Скорше, мерщій!

— А панна Феліцита, ми забули на ню! — крикнув маршалок.

— На Христові рани, не тратьте часу! Що та курочка може сказати! — запротестувала Розалія.

— Ні, ні! їй треба, вона могла видіти розправу з графом, — крикнув Демостен.

— Маршалок крикнув до слуг:

— Приведіть сюди панну.

За кілька хвилин служанка увела попід руки в кімнату панну Феліциту, одягнену в чорну загортку. Очі її були червоні від сліз, а повні щоки, що похуділи за один день, обвисли мов синьо-червоні піхури.

Панна Феліцита промовила млавим, гробовим голосом:

— Чого панству треба?

Просимо розказати нам про вчорашнє нещастя, — відозвався маршалок.

— Ох, на Бога, колиб ви були бачили...

— Представляю собі, — вставив маршалок.

— Я тільки що лягла у постіль, — продовжала Феліцита, — і ще мріяла... ох... як нараз... ох! — панна Феліцита приложила хусточку до очей — вони зловили їй... перепрашаю панства...

— Щож далі? — спитав Демостен.

— Не можу... не можу...

— Ви не скривайте нічого, — замітив Пігловський.

— Ах, я все відкрию!

— Ви все тільки про себе, — розсердився маршалок, — в ще й важнійші страти! Сідайте панно, розкажіть нам все подрібно, що знаєте про графа!

Феліцита пробормотала, звертаючись до Розалії: — „За дозволенням пані“ — і опустила на крісло, та нараз підскочила.

Цей рух викликав грімкий регіт у всіх присутніх.

— О, панству смішно, — хлипнула Феліцита, — а як було мені?

— Я гадаю, що не солодко, — згодився Демостен, — та не в тім річ... Що знаєте про графа?

— Лицар... красунь.

— Е, про його красу чули ми вже досить. Не знаєте, що з ним сталося?

— Матко Божа! Він видко погіб! Коли він один остався з нашою шановною панею в цій кімнаті, було вже по півночі, пані ласкава відпустила всіх слуг, і казала погасити всюди огні... Тільки я одна не спала... мріяла... і кричу...

— Та відведіть проч цю дурну, від неї не дізнаємось нічого, — крикнула істерично Розалія, — ви тратите тільки час а разом з тим наші гроші!

— Правда, правда! Панове, прошу... в погоню! Шукати... ах! — поквапився розсіяний маршалок.

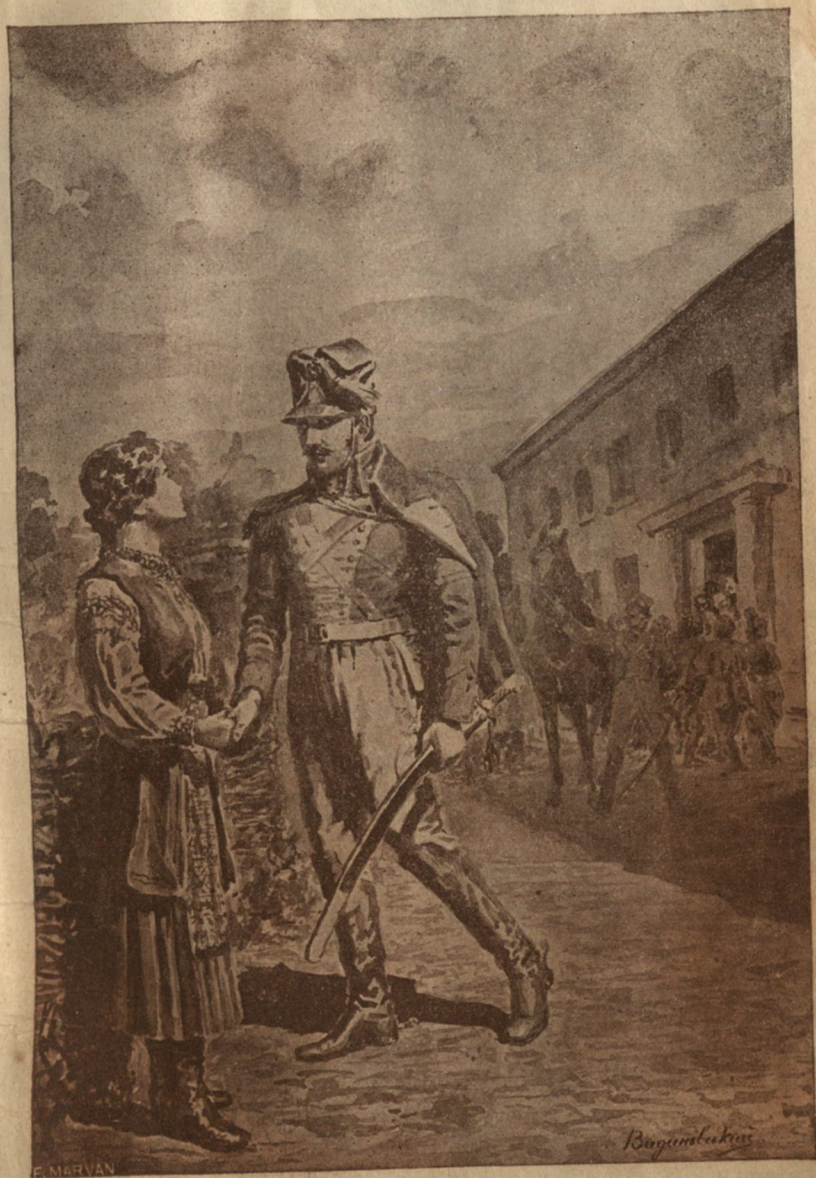
— Правда! Гайда до діла — промовили Демостен і Пігловський, піднімаючись з місць.

Демостен підійшов до Розалії, приложив губи до її руки і сказав тихо:

— Будьте спокійні, пані, і простіть: таж мої всі неточности — це наслідок любови до нашої богині й бажання попасти скоро на слід графа.

Демостен оглянув всі закутини, рови, кущі, обороги — та нігде не найшов ні трупа графа, ні якихбудь слідів борби, ні знаків крови. Треба було найти гніздо розбійників і тоді можна було випитати гайдамаків, що вони зробили з графом. Для збільшення сил ротмістр післав до Гут за осталими уланами, що стояли там під надзором молодого офіцера.

На приказ маршалка, всі хлопи, не виключаючи жінок, дівчат а також дітей, були зігнані в одну товпу біля брами і тут виявилася ще одна цікава історія: добра третина хлопів маршалка, іменно самі робучі, здорові сили покинули нічу село. Ця обставина привела пана маршалка до великої скажености. З дикою злобою накинувся він на осталих, беззахитних людей, домагаю-

— Покористувавшись хвилиною замішання, офіцер бисто
підійшов до блідої, мов стіна, Олесі. (Стор. 160. — I. том).

чись, щоб вони пояснили, де подівся граф, куди скрилась шайка Кармелюка й помучені, видко, з нею його мужики. На всі допити і хлопів і дівчата і баби одвічали, що вони нічого не знають.

Змучений маршалок призвав всіх на обід і високопоставлене панство попрямувало шумною товпою у двір.

Розмова велася що до нападу Кармелюка а головню що до невиясненого зникнення графа.

Це, їм не вияснене зникнення інтригувало ціле товариство а особливо маршалка і Демостена: першого тому, що з графом пропали гроші й брилянти, другого тому, що Розалія горячо бажала вишукати свого спасителя.

Обмахуючи лице хусточкою і отираючи піт з лица, дібрався вкінці маршалок до свого дому й вийшов на широку терасу, за ним йшли осталі гості.

До обіду вийшла і Розалія. Її довга неприсутність й горяче старання, що до пропавшого графа могли викликати всілякі припущення, а Розалія собі цього не бажала.

Пізний обід протягнувся до ночі. За великим столом, заставленим посудиною, бутельками й численними свічниками з восковими свічками, сиділо зібране панство.

Поява красавиці-хазяйки, героїні дня, викликала бурю одушевлення. Нічим невязана радість розлилась широкою хвилею по обширним покоям маршалківської палати, що носив ще на собі сліди страшної гостини Кармелюка. Тепер все забули: і чуття небезпеки і роскішні напитки й страви і присутність за столом красуні-хазяйки, — все то приводило гостей до веселого настрою духа.

Тільки маршалок сидів хмурний і мовчазний: не так його мучила страта дукатів — вони представляли собою незначну частину його майна, — більшою стратою було зникнення шкатулки з брилянтами.

Веселий обід вже зближався до кінця, коли до кімнати увійшов один із слуг з такою в руках, на якій лежав запечатаний пакет. Слуга підійшов до господаря з низким поклоном. Маршалок взяв коверту з таці і прочитав голосно:

„Доношу до вашої відомости, пане маршалок, що розбійники замкнені в литинській тюрмі, вже увільнені і злучилися з моєю громадою... Остаюсь вашим вічним приятелем Карм...“

— Кармелюк! — крикнув маршалок й пустив письмо.

Хвилину мовчали всі, поражені тим несподіваним і безконечно гидким вислідом.

Перший прийшов до себе Демостен.

— До стосот чортів! — крикнув він, ударяючи з такою силою кулаком по столі, що вся посудина кругом задзвеніла. — Та він сміється над нами, цей підлий хлоп! А що, пане ротмістр, не правду я казав, коли сумнівався о тім. чи виправлений в Литин розбійник, був справді Кармелюк? Коли-б пан ротмістр не був спішився з висилкою гайдамаків до Литина, ми не страждали-б були цілого дня, а тепер вспів він утікти від нас. Але панове, — Демостен простер руки до зібраних за столом панів, або ми вже більше не шляхтичі, що дозволяємо худобі насміватися з нас? Де ця собака, що привезла сюди це письмо? — крикнув Демостен до слуги.

Енергійний оклик Демостена, його огнений зір і почервоніле від негодовання лице привело всіх до притомности.

— Правда! — закричали кругом. — Сюди цього післанця! Випарити його так, щоб і чортам було смішно! Деж цей післанець?

— Вже від'їхав, — відповів слуга.

— Як? — заревів Демостен, підіймаючись з місця й перегинаючись через стіл, від чого його крісло покотилось із стуком на долівку. — І він виїхав? І ми знов не маємо в руках нитки, щоб піймати цього драба! Та, як-же ви його випустили, сто дідьків вашій мамі, — накинувся він на слугу, забуваючи, що говорить в присутності пані: — Чому ви його не задержали? Знюхались з гайдамаками, гадаєте продати панів? Так не діждетесь! Забію вас на смерть!

— Милосердя, вельможний пане, милосердя! — Слуга упав на коліна і, заливаючись сльозами, заговорив: — Та чиж я знав... Чиж міг думати? Та вельможне панство...

Вирочім розговор на всіх кінцях стола відтягнув на цей раз Демостена від думки, зараз карати мужиків.

Закипіли можливі проекти, пляни і пропозиції. Кождий старався представити як найточніший спосіб зловлення розбійника. Було вже дуже пізно, та ніхто не гадав відходити; нечувана відвага Кармелюка викликала загальне оживлення. Одні бутельки замінювались другими а з кожною переміною він змінюлася й удача панів.

Годинник в куті вибив вже давно північ, коли до кімнати увійшов дворецький, тримаючи в руках дорогоцінну шкатулку і чималу запечатану коверту.

— Ясновельможний пане, — промовив він, підходячи до маршалка. — Слуга графський привіз від графа цю шкатулку вельможної пані а лист до пана.

Розалія побагровіла.

— Від графа? — Значить, граф... — крикнула вона, скочила з місця, та в цій хвили зловилася за серце руками і опустилась на крісло із слабим стоном.

— Що з вами? Пані зле? — замішались біля неї сусіди, наливаючи в шклянку води, вина і підступаючи із всіх сторін до Розалії.

— Ні, ні, панове, будьте спокійні, — заговорила Розалія, слабо усміхаючись і відкриваючи очі, — це мине... від несподівання... знаєте, таж я... Ми всі були певні, що граф... що мої брилянти, — поправилась вона поспішно, що мої дорогоцінні брилянти пропали на віки... А вони нараз тут! Цілі... ось і ключик тут... Відомкніть!

Котрийсь з молодих поспішився і відімкнув шкатулку.

— Всі, всі тут, цілі! — крикнула Розалія з штучною веселістю і, звернувшись до Демостена, додала з великим вдовolenням, — а що ви тепер скажете? Чи може трус або злодій звернути такі дорогоцінності?

— Простіть, пані, — розвів руками Демостен. — Я каюся...

— А письмо, мій дорогий, чому не читавш? — продовжала Розалія, звертаючись до мужа, — там видно є вказівки що до наших грошей.

— О так, так, — залепетів маршалок, — та деж мої окуляри? Гей, хто там, ви?...

— Як пан ласкав так, то я можу прочитати лист, — звернувся Демостен до маршалка. Секретів нема?

— Певно, що ні! — промовив тяжко маршалок, передаючи лист Демостенови.

Сусіди присіли біля нього й присунули близько два свічки.

— „Ласкавий пане! — зачав читати Демостен. — Вам певно вже відомо, що ваша жінка поручила мені всі ваші брилянти і всі ваші гроші в сумі 10.000 червінців; все то завів я в безпечне місце. Роздумавши точно й прийшовши до пересвідчення, що ці червінці є нічого иньшого як кров і піт ваших нещасних рабів, я рішив ними похіснуватись трошки ліпше. Що до бри-

лянтів й других дорогоцінностей вашої жінки, то я передумав добре, що вони становили її віно, тож звертаю назад, як подяку за приємно переведені хвили...”

— Кармелюк! — крикнув Демостен в собі. Та його голос заглушив голосне жіноче ридання.

Розалія закрила очі й упала на крісло без чуття.

XXVI.

Були прегарні дні осінні. Сонце обливало ласкавими лучами і солом'яні криші села Вівсяників і садки та левади, закидані густо-густо жовтавим цвітом, і ниви пшениці, серед котрих де-не-де виднілись вже темно-бронзові півкопи. Все, при блеску сонця й в прозорім, чистім воздуху, горіло й іскрилось богацтвом красок і форм, та серед цієї краси природи не видко було найменшого життя: нахилений від зерна колос стояв тихо, на отавах і сінокосах не видко було ні круторогих волів, ні овечих стад, ні коней і по вулицях не тарахкотіли вози, всюди царювала зловіща тишина, мовби все вимерло... Тільки на широких подвір'ю пана Хойнацького тиснулись мовчки великі товпи народу. Приїхала комісія, що складалася з комісаря пана Сварчевського, асесора пана Сливицького, писаря та депутата дворянського пана Янчевського і вона робила в конюшні слідство що до убійства поміщиці, Доротеї Хойнацької, а також що до розграблення її добра і підпалу. Свідки допитувались з тривогою, пощо лежала тут ціла копиця лози і кілька пар ремінних канчуків й трійчаток. Більшість селян побігло в ліси, а тут стояли тільки старики, хорі баби та підростки, що попались до рук панським посіпакам. Хойнацький сховався в своїй палаті. Вона тепер була пуста й носила мрачний слід, оставлений смертю. Більші зеркала в самій комнаті були завішені чорним сукном, в таких прикрасах висіли й прочі люстра й бронзові статуї... В одній кімнаті стояв чималий стіл, завалений позаписуваним папером та чистим; на них стояв білий, фаянський каламар, з множеством дір для пер і така сама пісочниця.

— Гей, хто тут? — крикнув Хойнацький.

На його крик вискочила з подальших кімнат бліда, із заплаканими очима, Фрося. Сльози споганили її вигляд і вона тепер виглядала комічно.

— Ой пане, коханий, — залебеділа вона, — на що так катують людей? Таж вони відомстять.

— Сто громів! Це не я, Фросю, — задрожав пан. — Ой, Господи Ісусе! Комісія їх роздратує а мене не спасе... це правда... я хотів було відпекатись, так пан Янчевський.

— Алеж, мій пане, моє ясне сонінько, мій неоцінений брилянте, — ридала і ломила руки панська фаворитка, — спасайте себе й мене! Пана Янчевського чужа шкіра не болить... Гаразд він захистив покійну паню, так само, хрانی Господи, могого добродія... Вони ще й мене візьмуть на допити... Я-ж нарочно тоді, щоб скрити перед панею мою любов до вас... удавала перед нею, що мені подобався проклятий кацап, а тепер ратуйте мене або убийте власною рукою... Від вас і смерть буде люба... І вона упала до ніг свогого покровителя й обняла їх своїми руками...

— Не плач, Фросю, устань! — змішався Хойнацький, стараючись підвести скоро покоївку, і не так він співчував її горю, як боявся скандалу, щоб Фрося не вмішала його в цю історію. — Я не позволю їм тебе рушити.

— Ох, пане, ратуйте! — і слуга хотіла було йому кинутись на шию, та Хойнацький відхилився від цієї ласки.

— Що ти? збожеволіла? Може хтось увійти... Ну, тихше... Я постараюсь...

Та не вспів зажурений вдовець скінчити свої репліки, як на порозі появилася пан Янчевський і кликнув з трагічним патосом.

— О, любове, любове! Якіж твої наслідки!

— Горджу тим, що думав щось лихого, — перебив його хазяїн, — дівчинка боїться, щоб не взяли її на допити... Ну, понятно, реве і повзає коло ніг, а ви вже знаєте, що...

— А, колиб і „що“, то, далєбі, це в порядку річей... Одушевлення! Гм!... Дівчина не бридка... І є взгляди... Коли позволите, пане, то я можу стати на вашу позицію... Хо, хо!

— Не до жартів, пане, — відрізав Хойнацький, — а мене ціле це слідство денервує... Я хотів відпекатись а ви запротестували.

А до другої кімнатки увійшов пан асесор із своїм писарем; комісар лишився ще на слідстві.

— Ну, що, як на селі, гаразд? — спитав крадьки асесор, нагнувшись до свого писаря й озираючись цікаво на всі боки.

— Щож, ваша милість, — одвітив він, дивлячись на свої чобітки, — на селі ось так... пусто по хатах і коморах... все припрятано й увезено... та що до всего прочого можна побачити, що мужиків ви до ниточки...

— Підглянув! Ха, ха! Тиж конфіскував! — крикнув тривожно асесор.

— Все, що попадалось під руку — і сало і пряжу і полотно і верета і намисто і кури... Не рухав тільки котів...

— Щеб? А гроші? Ха, ха?

— У одної тільки баби найшов десять золотих... держала в скрині на свій похорон... вже я їх всіх страхав ріжними карами... Нічого!

— А просив нишком, з довірем, не страхом лякаючи, а ласкою їх потягаючи?

— Просив... Говорять, що убита пані була люта мов відьма... І що тепер на її місці покоївка... А ця покоївка була перед її злочином коханкою муляря, товариша Кармелюка і що самого муляря призвав пан... Нікого й у двір не впускав, а муляря пустив і в покої... Говорять ще, що пані водила за ніс пана і, що пан боявся своєї жінки... Так тут я слабим своїм розумом не розберу, а пан асесор може собі що будь видумати...

— Ха, ха! Та ти молодець — сказав асесор до свого писаря і став з усмішкою затирати свої мускуксті руки, — в твоїм рішенні лежить все... І я тебе нагороджу... Це ми обдумаємо...

Нараз недалечко почувся захриплий голос пана Пігловського вкупі з басом пана комісаря.

— Що ж, пане, справа дуже замотана і затемнена — кричав комісар, — певно що це розбійнича штучка Кармелюка, та й мужики в цю справу замотані і, щоби все розмотати і впасти на слід злодія... а може бути й многих злодіїв, треба панам наробити чимало клопоту, а що ці клопоти не вернуть втрати, або що з воза упало, то пропало — то після мене треба, щоб пан Янчевський повів діло так, щоб передати його волі Божій... Инакше, я безпремінно приступлю... шановний пане, депутат, дуже необачний, а закон чуває... Ліпше пане, порадьте своєму приятелеви... знаєте... гм... „суха ложка рот дере“... і заплата наша — хліб наш насущний...

— Заплата наша... ха, ха! — повторив солодким голосом пан асесор, показуючись в дверях кабінету. — А на землі закон є свяतिною... несокрушимою і неопалимою навіть золотоносним вогнем. Гм! Будемо стояти, мій друже, не сокрушимо й твердо, не скушаючи пана і не скушаючи себе жадною панською ласкою.

Комісаря здивував такий підступ асесора і він спитав його з здивованням:

Отже приступати без того, без всякої?

— Ох, ох! Приступати! — зітхнув асесор й підняв очі до гори.

Пан Пігловський чим мерщій поспішив прикликати до салі хазяїна й Демостена.

— Перед усього, шановний пане, — зачав мягко та рішучо асесор, — я мушу поставити вам на очі, що показалось з слідства, що хлопів справедливо підозрівали ви о участь з гайдамаками, та, що допити є тут неможливі, бо багато з них має щось говорити на пана, а із страху загаюють, то ми рішили з паном комісарем арештувати всіх підозрілих і відправити в Каменець для дальшого розслідування...

— Панове, — крикнув Хойнацький. — Ви мене вкінці знищите! І без того збіже висипається, бо половина хлопів утікло, а як ви ще другу арештуєте, то хіба все підпалити...

— Та pozwольте, панове! Я протестую... — підвівся Янчевський. — Що-ж може підла худоба говорити на пана шляхтича? В худоби нема ні голосу, ні права!

— Коли-б селяне й упікнулись о свою кривду, то правда, замітив коротко асесор — але в пошукуванні за злочинствами всякий свідок... не для обвинувачення пана, розуміється, а для вияснення злочинського злочину...

— Згідно із статутом — додав комісар.

— Ні, не згідно, — закукурічився Янчевський, — ви не можете дозволити їм і говорити чого небудь про пана, інакше ви самі будете під'юджувати „бидло“ до бунту... Я про це напишу пану маршалкови й губернаторови.

— Чому-ж пан так зразу... — почервонів від досади і збентеження комісар.

— Панська воля. Нехай доносить, — перебив комісаря асесор. — Нам іще приємвійше... Ми бажали вести „справу“ мирно і дружно, але коли нема спокою...

— Та сто дяблів і відьом! — скрикнув Янчевський,
— Ви хотіли зняти з нього шкіру!

— Отримати заслужену нагороду! — поправив під-
питий асесор.

— Панове! Занехаймо ліпше спір, — промовив
Пігловський, — і поговоримо миролюбно...

— Та я дуже охотно... — відозвався Хойнацький.
Демостен піднявся демонстративно і вийшов із салі.

Для судейської справи почав Пігловський, — треба
хлопів відставити в Каменець, а мому дорогому сусі-
дови вони потрібні при збиранні хліба... Не можна-ж
його, ограбленого „збуйцями“, вкінці ще й зруйнувати?
А після того закон може або закінчити тут слідство,
не відриваючи хлопів від польних робіт, або остаточно
відложить слідство до цілковитого укінчення робіт.

— Панські слова розсудливі — придобрився асесор,
— вельми приємні для уха, — усміхнувся асесор. —
Однаке закінчити тут слідство не має тут спромоги, бо
злочинство є дуже велике, чиж не так? — звернувся
він до комісара.

— Та так... само собою... відозвався той.

— Відложить отже допити... вказуючи на непобо-
римі і незвичайні причини... мені здається...

— Дуже можливо... хо-хо-хо — перебив одобря-
ючим реготом комісар.

— Ну, отже панове знаменито, — зрадів Пігловський.

— Так, так, нехай і так, — підхопив господар дому. —
Хоч було-б ліпше...

— Я вчера піддавав панській милости цю гадку...
тепер же таке не можливе, — зітхнув асесор, слідство
ведене вже невластивою дорогою, багато неподібного
затягнуто вже у відповідні точки протоколу... і тому
подібне... Ох, ох, ох! Та ось що до відложення, то це
можливо; та рівночасно це сполучене з многими для нас
труднощами, з утратою часу і праці, та грошей і все
те мусимо прийняти цілковито на свої плечі, на своє
ризико, на звою відвічальність, дуже хитро відписуючись.

— Так, прийдеться відписуватись, — піддержав то-
вариша комісар, — а тому пожадана і винагорода...

— Добре, будемо говорити отверто, — заявив Пі-
гловський...

— Вельми і вельми, затирав руки асесор.

Почався торг. Обі сторони горячо і довго боро-
нили своїх інтересів... Але згоду все таки закінчено.
Хойнацькому прийшлося заплатити за відложене ареш-

товання селян досить грубу суму. Асесор, побираючи срібняки, з сердечним жалем замітив:

— Йй Богу, мені жаль панських „пеньонзуф“ тому, що це лиш оплата наших видатків. Пан себе не заспокоюють цілковито... вчорайше моє пропозиція було вигіднійше... але пан депутат...

— Та він ради слова, щоб сказати орацію, — замітив Пігловський.

— О, ельоквенція! — зітхнув асесор. — А між тим вона пошкодила „справі“... Все-ж таки, тепер діло повинно піти нехибною дорогою, і покінчивши з хлопами, я приступлю за дозволенням пана, до допитів його милости відносно деяких обставин.

— При чім же я? — спалахнув Хойнацький і поблід.

— Ваша мость ні при чім... але ви, пане, можете подати важні відомости. Приміром: яким способом дістався сюди муляр, хто його поручав?

— Я сам стрітив його у брамі, муляр був дуже нужденний...

— Як-же ви, пане, при своєму підозрінню... Всі казали і хлопи і челядь, що ви навіть добрих своїх знайомих, сусідів не пускали в свій двір без допитів і обшукування... і нараз з цілком незнаким, навіть не тутешним, поступили так байдужно.

— Аяк-же, — протягнув комісар грубим голосом.

— Мені цілком не можливо було, — икався Хойнацький, відчуваючи, що непослушна дрож охоплювала і його голос і тіло.

— І бачите, недокінчена брама давала доступ розбійникам, — пояснив Пігловський. — Ну, більша обава, морально, допустила меншу...

— Так, та брама зводила мене з розуму... — Пробурмотів Хойнацький.

— Припускаю, — продовжав асесор, — але не вже-ж не знайшлось серед хлопів і панських підданих простого муляра?

— Не знайшлось... — перебив Пігловський.

— Хе, хе, — і пан асесор переглянувся із своїм товаришем многозначним поглядом.

— Так, — протягнув комісар. — Хлопи і окружні „обивателі, посвідчають, що в Вівсяниках і тепер є три, чотири мулярі і дуже спосібних... Один може мурувати навіть найвибагливіші печі.

— Але я боявся своїх хлопів...

— Певно були, які важні причини?

— Та як-же хлопам вірити? — Це гадюки!

— Та, коли хлопи, то чому-ж чужі ліпші?

— Особливо мої.

— Імовірно ви, пане, або вона пані занадто їх дразнили?

Хойнацькому застряг язик, але Пігловський поспішив його виручити.

— Пан асесор допитується вже о неналежнім: відносини дідича до своїх підвладних усвячені і ніхто не може їх торкати... Це раз, а по друге — нанятий муляр був цілком не хлоп, а вільний кацап.

— Усвячених прав я цілком не торкаюсь, хрань Боже! — заявив покійно асесор, — але для означення вини селян належить знати, чи були вони підбунтовані злодійськими намовами висше згаданого убійника і злодія Кармелюка, чи самі плекаючи в душі звірську месть, призвали сюда гайдамаків... Вельможний пан, припускаю, сам згодиться, що інтереси слідства тою свідомостю дуже заняті... Але і поминувши це, мені все таки для слідства треба знати, із яких причин цей мнимий муляр, що оказався розбійником, не лиш не був окружений яким небудь дозором, але був навіть допущений в покої, де і ночував.

— Дуже дивно! — розвів руками комісар.

— То не я до цього допустив, не я... — підскачив Хойнацький. — Це жінка, горнична їй сказала... Вона Фросі вірила... ну і згодилась...

— Фрося... Це горнична?

— Так, пане.

— І не хлопка, а вільна?

— Та, я відпустив її на волю, — відозвався Пігловський, — вона була перше моєю хлопкою.

— А за що, коли позволите, пане, полюбуватись?

— Гм... взагалі... за заслуги... змішався видно бувший її пан.

— Перепрашаю, пане — виправдувався асесор — я нічого не торкаюсь... планую усвячені права, а ще більше родинні тайни, але мені треба знати, чи орудує ця дівчина душевними способностями, котрі-б могли з'єднати до неї довірря своєї пані.

— Гм... що відноситься до душі, — почав Пігловський.

— Орудую, орудую, — поспішився запевнити слідчу комісію господар.

— Треба випитати її і кінець! — рішив асесор.

— На Бога, панове! Не займайте невинної в нічім дівчини! — став благати Хойнацький.

— А це кого? — збентежився і депутат.

— А таке, шановний пане депутате, — відповів ласкаво асесор, — що це головний свідок, а може бути і помічниця, що ми лиш від неї зможемо довідатися про місце перебування злочинця і його товариша, з яким очевидна близькість тої дівчиці.

— Скажу навіть, що це дуже можливе, — забубонів комісар.

— Дайте, пане, спокій! Все те вигадка! — спалахнув Янчевський.

— Ох, ох, ох, — покрутив головою пан асесор. — Вилучити цю дівчину від відвічальности, це значить іти явно, пане, против закона, або затаювати розбійника і ставати по його стороні, бути його помічником... Думаю, що це панови депутатови, якому поручена оборона шляхотського життя і дібр, не вийшлоб на добро.

XXVII.

— Я уважаю служницю Фросю помічницею в злочині! — воркнув комісар. — Так, помічницею, співучасницею... І, коли ви, пане, хотіли писати його „мосці“ маршалкови, то я також пішлю штафетою рапорт до губернатора і до пана председателя суда.

— Та я не бороню, панове, що там мені, — сказав з поспіхом Янчевський.

— Не вже-ж ви її бідну будете допитувати з підозрінням? — жалувався Хойнацький.

— Ми призовемо її зараз як свідка — усміхнувся асесор, — але дуже правдоподібно, що вона стане відразу й обвиненою. Що до свідка, то це залежить від комісії, чи дасть віру її словам, чи скріпить їх підозріння. Але від обвиненого стануть домагатися невідкличного допиту з підозрінням, хиба що такий признається до всього отверто і візьме на себе вину.

— Це страшно! — шептав поблідлими устами Хойнацький. — Нещасна дівчина!... Вона може... із дурноти... вона зі страху... — а в голові йому ковтало прочим: „отже вона зі страху може чорт зна що наляпати і мене заплутає з головою“...

— Та чому це так, пане, уймається за нею? — запитав з підозрінням комісар. — Але вона хоч випущена на волю, а всеж є мужичка... і спосібна на всяку пакість... Ось побачите, пане... Я настоюю на це, щоб її конче привести і взяти під сторожу, та переїхатись лозою по деяких частях її тіла, а по лозі підсипати і канчуків, тоді розв'яже вона язик... ого-го!

Хойнацький дивився безпомічно на своїх приятелів, але вони, видимо були пригноблені наглим поворотом справи і зразу не знали як боронитись, навіть відважний Янчевський, забувши свою краснорічність, кусав лиш з досади вус.

— За „позволенням“ пана! — перервав тяжку мовчанку асесор. — Я маю дещо сказати! — і він указав Хойнацькому на кабінет. Господар поспішив в слід за своїм гостем.

Замкнувши двері за собою, асесор пояснив Хойнацькому, що справа прийняла неприємний характер і може бути для господаря дуже і дуже небезпечною. Слідство навело вже на многі факти, а горнична очевидно їх потвердить і під напором відкриє ще нові обставини...

— Перед судом в'ясниться отце, — говорив лагідно асесор: — жінка не любила мужа, а муж боявся жінки і бажав з усієї душі її смерті; у жінки була горнична, вона порозумілась з мужем і він зробив її своєю любовницею, а тоді вони вже придумали злочинну штуку: муж призвав якогось волоцюгу, а горнична допомогла йому убити свою паню... Виконавши це разом... а на Кармелюка лиш вину звалили... Я не тверджу, вельможний пане, щоби це так було, але в слідчих актах буде так описано слово в слово...

В міру того, як асесор говорив, у Хойнацького волосся на голові ставало дубом, а страх обхоплював залізними лабами його худе тіло.

— На „Матку Найсв'ятшу! На рани Пана Єзуса!“ Тут нема ні слова правди... Ні я, ні горнична ні причім... Я обожав покійну жінку... Це був ангел небесний, закликаюсь...

— Вірю, вірю, — говорив добрячо асесор, — але в актах...

— Ой, що-ж мені робити? Пане, ратуй!

— Мій дорогий! — розревівся до сліз асесор. — Як мені жаль пана! Вже мало все скінчитись марницею, а сьогодні комісар доглунався... і він за що будь не

уступить... Все поспував вам пан Янчевський. А тепер... пішла поголоска... Тепер затаїти справу — Значить самому закути себе в кайдани... Значить, коли вже падати, то хоч з доброго коня.

— І слідства більше не буде і все діло...

— Передається волі Божій. Напишемо так і постанови і конклюдії... а всі зізнання спалимо.

— Кілько? — запитав вкінці Хойнацький.

— Десять тисяч золотих.

— Ой-йой-йой! — вхопився він за голову і опустився на крісло.

Кілько не просив Хойнацький о знижку винагороди, і як не вговорював, — асесор був твердий як граніт і не опустив ні гроша. Вкінці Хойнацький згодився і потім навіть був вельми рад... І весело просив всіх на снідання.

— Ну, тут, славити Бога, покінчили ми справу, — забубонів комісар, проковтуючи третю чарку березової наливки, а ось на завтра переїдемо до панської милости.

— До мене? — здивувався Пігловський.

— Так, пане. Треба буде арештувати сімю Кармелюка і всіх тих, що з нею в дружних зносинах.

— Гм... Таким способом то й ціле село можна заарештувати, — усміхнувся Пігловський.

— Вельми і вельми.

— Одначе, панове, позвольте й мені сказати слово, — підняв Янчевський праву руку й остав в такій позі. — В інтересі згалу належить не лиш оставити родину розбійника на місці, не лиш не трівожити її допитами, а навіть приспати її чуйність і незамітно, але пильно стежити і мати все на оці... Той пекельний вирід любить сімю... і відвідує її потайки... Дайте нам час, і ми з паном Адамом зловимо в лапку звіря. Тут панове, ви поступили дуже бистроумно і добросовісно, лишаючи Фросю в спокою, бо коли навіть би підозрівати її в любовній звязи з товаришем гайдамаки, то в таких разі, треба дати спромогу тому останньому навідати свою любовницю і накрити муху на меді... Подібно треба поступити і з родиною Кармелюка, бо тут лежить в основі конклюдії лиш одно підозріння, а там достоменно довіре... киньмо отже, панове, під ноги перестаріле правило: „pereat mundus fiat justitia“ (погибай, світе, але вернись правосудство), а піднімемо чарки за друге: „все погибай, щоб лиш торжествував чоловік!“ і напружимо сиди на добро і розцвіт „ойчизни!“

Всі відкликнулися гучно на річ оратора; чарки пішли по руках; посипались привіти, супроводжені стисненням рук і обіймами. Найголосніше від всіх горлав комісар, а асесор розпливався в щасливій усмішці. Коли вибухи одушевлення отухли, він звернувся до Пігловського солодким голосом:

— Все висше сказане, пориваюче і навчаюче... тільки одно місце оставлено в сумніві: як ми можемо вірити, що попущення підуть на добро, а не на зло? Де на це докази?

— А ось, — відповів пан Пігловський і положив перед асесором два білі банкноти, на котрих визначались різко римським і арабським написом числа — „50“.

Асесор глянув здивовано на ті докази і сказав із зворушенням:

— Не до відкинення!

Янчевський вернув з Пігловським в Головчинці.

По дорозі приятелі обдумали разом плян дальшого ходу справ. Пігловський постановив був зразу палякати жінку Кармелюка грізними мірами і силою вирвати у неї тайну побуту мужа, але Демостен спротивився тому. Передівсім він доказав Пігловському, що по всій імовірности, жінка і не знає, він обстоював при тім, що грізні міри можуть визвати лиш упрямість і вкінці змусити жінку утікти з дітьми до мужа, а коли це станеться, то вони утратять одиноку приману, на яку можна піймати Кармелюка. В наслідок цього Демостен представив багато хитрійший плян: тому, що мабуть Кармелюк вже був у жінки і ще нераз буде навідуватись до родини, так постаратись треба перетягнути Марину ласкавим словом на свою сторону; а щоби бабу скорше приневолити до завірення панським словам — заздальгідь ті обітниці виповнити. Тимчасом на хату Кармелюка треба звернути більшу увагу.

Пігловський згодився на пропозиція Демостена.

— Я у тебе і лишусь, — примітив Янчевський. Я не від'їду відси до цієї пори, аж зовлЮ цього бунтаря. Нехай пропадає господарство. Товариші понад усе!

Правда, Демостен мав ще иньший, багато меньше благородний намір остатись в оселі друга. Як і не хоробрився пан Янчевський, всеж таки він дуже а дуже побоювався оставатись одиноко з своїми хлопами, котрі дуже добре тямили його звірське обходження. Ця боязливність змоглась особливо від часу, коли то візник пана Янчевського, Олекса, утік до Кармелюка. Але Пігловський,

не ознайомлений з тайнами душевними свого друга, був зворушений його незвичайною великодушністю і, стиснувши його горячо за руку, з чуттям сказав:

— Спасибіг... Не забуду ніколи...

— Лишень, пане Адаме, тут треба діло чинити скоро, не тратячи часу — рішив Демостен, відказуючи другови за устиснення руки.

— Другого дня раненько пан Янчевський і Пігловський сиділи в кабінеті, дожидаючи Марини.

— Пігловський поволеньки тягнув дим із довгого цибуха. Демостен попикував з маленької люльочки. Аж двері тихенько скрипнули і в кімнату увійшла Марина.

Від часу, як вона в останнє бачилась із Кармелюком, вона ще більше поблідніла, змарніла і подалась так, що похожа була на зморену, підстарковату жінчину. Увійшовши в кімнату, Марина низенько поклонилась панам і остала коло дверей, очікуючи панських приказів. Тривога і томляча непевність так і змінiali на переміну вигляд її лица...

— Гм.. не пишна, — проворкотів голосно Демостен, без обвиняків обзираючи увійшовшу.

— А не така була, — примітив Пігловський і, вивнявши з рота цибух, говорив: ой, ой, і помарніла-ж ти Марино! тебе і пізнати годі. Ну, якже там живеться?

— Ой, паночку милостивий, — промовила з натугою, кланяючись в пояс Марина, — двоє дітей... я одна... на силу ноги волочу.

— Чому-ж це так? За чоловіком нудьгуєш?

Марина дрігнула і з острахом глянула на Пігловського. Вже само завізнання явитись у пана, не віщувало нічого доброго, а згадка пана про її чоловіка і присутність у дворі пана Янчевського грозили їй явно чимсь страшним; однак на превелике її диво Пігловський говорив далше дуже ласкаво:

— Що-ж, діло законне, за чоловіком скучати не гріх, не лишень в такому случаю, коли він свою жінку і діти любить; а чи бодай тебе любить твій „збуйца“? Ей, Марино, Марино, пригадай ти собі, як то я довго не хотів згодитися на твою свободу. Але правда — нема що й говорити — баби та дівки ще й тепер до гайдамаки липнуть! Хороший він, а душа у нього чорніша чим у цигана. Чи я для нього не був ласкавим паном? Зробив з нього чоловіка; коли-б він був таким вірним моїм слугою, — я би вам усім дарував волю, о тім я і

йому нераз говорив, а він чим мені віддячивсь? Почав підбурювати хлопів супротив мене свого добродія...

— Колиб вельможний пан, було, його не продавали... а сам... — добавила різко Марина і налякавшись своєї сміливості, придавила гіреньке зітхнення і замовкла.

Але Пігловський, на диво, не розсердився, а далі ласкаво говорив:

— Алеж я його й не гадав продавати, знай і мені його жаль; розумний був бестія і робітник добрий. Я хотів його лишень по батьківськи накартати, в тім нема і сорому ніякого, коли свій пан картає, а він що загнув? При всім чеснім панстві мало що мені в очі не наплював! Хотів було потішити свою злобу, так не вдавалось! А чи подумав він бодай про жінку і про дітей? Про то, що кидає їх на муку, на горе, на голодівку, а може і на саму смерть... Коли-б він вас бодай крихітку любив, то задля вас терпів би... А йому жінка чи діти що?!

Пігловський перестав говорити, встроївши в Марину допитливий погляд.

Марина втирала сльози рукавом. Слова панські так і потверджували її гадки, які нераз снувались в її голові. І пропавша можливість щастя і безвідрадне її теперішнє положення наповнили її серце нестерпною гіркістю — і сльози рясно закапали із її позападаних очей.

А Пігловський тимчасом говорив далше, ще більше підлесно, ще більше по дружньому.

— Ну, ось і далше: забанував він за рідною родиною, не видержав розлуки, утік від москалів: розумієсь, що це „злочинство“, але проти ряду, а не супротив пана; ну, так і прийшов би був до мене, упав би в ноги, покаявсь би усього, як своєму панови. Я сам батьком... простивбим його, перевів би вас в якийсь лісовий хутір... підмастив би, де треба і жилибисьте як у Христа за пазухою. А він, ось що задумав: грабіж, розбій! Через нього і вашому братови тепер гірше...

— Та дай „покуй“, пане Адаме! — перебив Пігловському Демостен. — Чи-ж він із москалів задля родини втік? Він втікав задля розпусти, тому, щоби ловити по дорогах і лісах дівчат та бабів і безчестити їх! Він і з москалів через бабу втік! Так, це напевне відома річ, мені об цім сам капітан розказував: знюхався з чужою жінкою, муж його прилапав, ну і присудили йому сто палок, а він не був дурнем, так і драпнув на вольне, гуляще життя.

Слова Демостена впились у серце Марини пекучим болем. Її пригадалися слова Кармелюка про те, як то він втікав із москалів лишень з туги за родиною... Так ось вона, та скука й туга за жінкою!... Як співав: „змордувався... затужив!“ Лихе і гірке життя закипіло в серці Марини. „А може це пан і бреше“ — мельнуло їй в голові, — але чуття пекучої обиди заглушило цю мимовільну думку. „Змордувався... затужив, — проговорила до себе гірко Марина, і вона повірила... Дурна-дурна!... Коли-б і справді любив, тужив, — так заходив би побачитись... А він? Два рази за пів року заглянув! А в додаток ще кудись і кликав із собою... Кликав... Теперечки вже й не кличе!

І, неначе у відповідь на ці гадки нещасливої жінки, Демостен говорив далі так:

— Колиб за родиною тужив, так він би і тут приріс... Як собака навикне до хазяїна, так її і колом не відженеш, а твій „збуйця?“ Таж він достоту так, як у піснях співають: „Де дівнину чує, там нічку ночує, а де молодички — то там і три нічки“.

І Демостен голосно розсміявся, не спускаючи очей із змученого лиця Марини.

А Пігловський говорив лукаво далше:

— Ти ось змарніла, перевелась нінащо, ну, так значить, що й не по душі йому. А чи він подумав про те, через кого то полиняла твоя краса, через кого і твоє ціле життя за вітром пішло? А йому що? Гуляння, море по коліна, а вам біда, вам горе, вам смерть!

Слова Пігловського пригадали знов Марині обидливий оклик мужа: „і якже-ж ти змарніла Марино!“ Цей його оклик тоді нестерпно боляче різнув її серце. Теперечки-ж підігріта хитрими словами панів уява, придала йому ще більше явний, обидливий зміст — гадка про те, що чоловік погубить і її і її дітей, устала перед нею в певній, невідрадній виразності.

— Нехай вже йому Бог простить, паночку, за це, що він з нами вчинив, — заголосила вона, з натугою стримуючи напливаючі до очей слези.

— Простить... Ні, молодиче: Бог не простить і люде не помилують! — проговорив поважно Демостен, підносячи руку до стелі.

І Демостен заговорив про страшні проступки Кармелюка, про те, що Господь Бог вже відцурався його, а пекольні сили заволоділи його душею.

— А чи він бодай подумає про те, що гріх його впаде й на нещасливих дітей. Так заглянув він до вас бодай одинокий раз? Я думаю, що й не заглянув.

Демостен допитливо поглядів на Марину. Марина затремтіла й поблідла.

— Ну, чого-ж мовчиш? — промовив наступчиво Демостен.

— Про що-ж бо тут і говорити? — Знать його першим обов'язком було прямо до тебе загостити, — піддержуючи товариша, сказав Пігловський, — ти в нічім і неповинна: абож ти знала, коли він домів вернувся, — мягенько сказав Пігловський, — що, вже ти говори правду, прецінь ми знаємо: був раз?

— Був... — ледви прошептала Марина.

— Ну, ось і красно, що правду говориш... За першим разом і нічого, — твоїм обов'язком було крити чоловіка; а що ти й за другим разом приймала його, так це вже зле... І для тебе самої... і для твоїх дітей.

— Паночку, голубочку, я нічого не знала... не відала... Умилосердіться, простіть... — молила Марина, притискаючи руки до запалих грудей.

— Не знала? Годі повірити: слухи вже довкруги облетіли — примітив Демостен.

— Ой Боженьку, Матінко Божа, Царице небесна! Щож би я бідна могла вчинити, як бим навіть і знала? Чи ж я була бим в силі вигнати його із хати?

— Було до мене переказати, а я би вже був найшов спосіб, — проговорив суворо Пігловський.

— Але-ж бо він і був у мене усього одну годиночку...

— Годиночку не годиночку; а за ту саму годиночку тепер вам усім буде загибель: і тобі і твоїм дітям — сказав грізно Пігловський.

— Паночку! Простіть, помилуйте, нехай мене хрест святий побє, коли я його тепер пущу бодай на поріг моєї хати, — заголосила Марина й повалилась в ноги Пігловському. — В чім же-ж я, нещаслива, провинилась, у чому виноваті мої діти?... Ох, не добивайте-ж мене... ох, умилосердіться!

— Не теряй, молодице, даром сльоз, — припинив її суворо Пігловський. Тепер над тобою не моя воля, а воля суду. Я тебе й прикликав тому, щоб тобі про це подати відомість. Завтра до нас приїдуть від пана Хойнацького асесори й комісари, — вони вже про це довідались, що родина Кармелюка у мене живе, — наді-

нуть на тебе диби і враз із дітьми погонять в каторгу на Сибір.

Дике ридання вирвалось із грудей Марини; вона обнявши ноги Пігловського руками, промовила бисто, без ладу, з добавкою якогось божевільного страху.

— Спасіть... Умилосердіться... Мене убийте, а пожалійте дітей... Вониж нещасливі... Безталанні сироти! Ой, радше вирвіть в мене серце... Нема в мене сили!... Моя вина тут ні при чім!... Я нічого не знаю!

XXVIII.

— Вірю, вірю, перебив незрушно Марині Пігловський. — Але суддям годі цьому буде повірити і то тим більше, що ти два рази бачилась з чоловіком. Чим же-ж ти доведеш, що ти з ним не за одно?

— Нехай я свої діти мертвими побачу, коли я хоть крихітку про що знала, хоть в чому небудь була винна. Щоби я не діждала святого причастія, щобим не діждала спасення душі! — проговорила крізь сльози Марина, бючись кулаками в груди.

— Годі, бабо, не трать на дармо часу, — перебив її грубо Демостен, — закон приказує! — додав він торжественно. — А коли закон приказує, всі мусять мовчати. Ну, але заким перевезуть вас в Сибір, всиплють ще тобі й дітям твоїм по сто канчуків.

Послідні слова Демостена зівсім збили Марину. Обливаючи сльезами руки Пігловського, вилась вона коло його ніг, мішаючи клятьби з проханням і мольбами... Вона вже, здавалось стратила розсудок і вид людський. Було це створіння якесь безрозсудне й обезсилене розпукою.

Виждавши якусь хвилину, Пігловський знов проговорив, але вже ласкаво:

— Жаль мені тебе, молодице, жаль, а ще більший жаль мені за твоїми дітьми і моїми хлопами. Можла би остаточно тебе й спасти, коли б ти приобіцяла...

— Все, що пан прикажуть! — крикнула Марина, ловлячи Пігловського за руки. — Собакою буду! Життя своє за пана віддам.

— Знаменито! — одобряючи її, сказав Пігловський. Ну, так слухай-же. Асесора й комісара я упросив, щоби поки-що вас не арештували... Я їх завірів, що ти

— моя вірно-піддана хлопка і що вірність свою доведеш. І томуто щоби довести, що ти з Кармелюком ніякого спільного діла не маєш, тобі треба зробити ось що... І пан Пігловський почав пояснювати Марині, що вона повинна перед мужем затаїти нинішню розмову, а як він знов загостить до її хати, приспати його ласкою і зараз дати до двора знати, що Кармелюк гостить у її хаті.

З острахом вслухувалась Марина в пляни й заміри зради, котру її предкладав так спокійно й докладно пан Пігловський. Не зважаючи на все горе, яке її наносив Кармелюк, в глибині її серця таїлася ще іскорка любови і жалкування до чоловіка...

— Паночку, умилосярдись, — ледви прошепотіла вона поблідлими губами — він же-ж батько моїх дітей!

— Батько! — крикнув грізно Демостен, піднімаючись з крісла і наступаючи на Марину. — З причини того батька поженуть в каторгу й тебе й твоїх дітей! Але і цього мало, ще перед каторгою здеруть з твоїх дітей шкіру, а злуплять „на кобилі“ з мясом до самих костей таки на твоїх очах. І ти смієш його звати батьком! Не батько він, а кат ваш, — ось що!

— Спам'ятайся, Марино, згадай про діти — говорив дальше грізно Пігловський. — Чи ти думаєш, що своїм укриванням спасеш гайдамаку від кари? Не спасеш! Не втіче він кари каторги на цім світі, — як на тамтім не втіче й пекольних мук: піймають його і без тебе. Ось для того вже й москалі з Каменця прийшли. Але зятим собі, що як його зловлять без твоєї помочі, так і ти, враз з дітьми підеш на каторгу. Подумай ще і про це, що чим пізнійше його піймають, то тим тяжша кара спаде на него і на цім і на другім світі: бо кождий день потягає для него за собою нові і нові гріхи. Коли-ж ти послухавш мене і прийдеш з помічю своєму панови, то зробиш добро і чоловікови і дітям.

— Паночку... милостивий паночку... Лебедику, — заговорила крізь слези Марина. — Та як-же мені!... Так це мій муж...

— Був муж, а тепер розпусник, гайдамака! — крикнув знов грізно Демостен. — А ти що? Мати своїм діточкам, чи спільничка розбійника? Чи ти добра християнка, чи заступниця того, від котрого відвернувся і сам Господь Бог? Чи хочеш ти спасти своїх дітей від

каторги, від нелюдської смерти, — чи хочеш запропатити їх з душею і з тілом?!...

— Ой, паночку, та якже мені не хотіти спасти власних дітей? Не так бажаю спасення своєї душі... як хочу їм... безталанним... щастя і долі... заговорила Марина, ковтаючи слези і припиняючись по кождім слові, — на куснички-б усеньке тіло пошматкувалаб, душу свою віддала-б, аби лишень вони не зазнали того горя, яке упхалось мені в мою долю.

Марина закрила лице запаскою і гірко заплакала. А Демостен з познакою кивнув Пігловському, неначе-б говорив: „кльонула, кінчи!“

— Марина відняла запаску від очей і гістерично заклинала.

— Ну і якжеж мені видати, як сказати?!... Язык не повернеться...

— Слухай, молодице, — слухай, мати, — кладучи натиск на останнє слово, сказав вражаючо Пігловський, — зятям собі те, про що я тобі буду говорити: взяли мене за серце твої материнські сльози, я бажаю щастя твоїм дітям. Нехай знають всі, що батьком їм став не Кармелюк, а пан Кармелюка. Так ото слухай: коли ти виповниш мою волю й останеш моею вірною слугою, то, ось гляди, цей папір, — я передаю панови Янчевському. Він дійсно передав Янчевському великий, учтvero зложений, лист паперу. — Тут підписана тобі й твоїм синам воля.

Радісний клич вирвався із грудей Марини й вона впала до ніг Пігловському.

— І ти її дістанеш, — говорив дальше Пігловський, не відсуваючи Марини від своїх ніг, — і не лишень, що будеш вільна, але ще й нагороджу тебе, дам тобі й землю й пару волів, а покищо від панщини освободжу.

— А я ще придам від себе за чесний поступок і корову, — прикинув Янчевський.

— І нічого тобі за це й відробляти не треба, — сказав Пігловський. — Лишень, як прийде до тебе цей гайдамака, — ти прибіжиш зараз до двора й скажеш одно лишень слово: „пане, дайте мені мою волю!“ Більше нічого! Про свого чоловіка й не згадує. Але, — тут перемінив він нараз тон і заговорив суворо й грізно, — не думай, що ти зможеш втекти від мене до свого розбійника! Миш не втіче від мене з села, чувш? Миш не втече.

— Нехай я світа Божого не бачу, коли задумаю втікти від пана, нехай умру без покаяння, — заговорила Марина, падаючи навколішки.

Однакож як ти задумавш обманути мене, — перебив її Пігловський — і голос його понизився до страшного шипіння: — коли я лишень довідаюсь, що ти переказала бодай одно слово з нашої розмови Кармелюкови, — тут же таки на твоїх очах замкну твої щенята, на смерть закатую, собаками зацькую!

— Ой! — закричала не своїм голосом Марина — й, обнявши руками ноги Пігловського, — залебеділа, задихуючись від страху. — Все... все... не обману, паночку, не обману... Спасіть, не губіть дітей!...

— Ну, красно, — сказав вже більше лагідно Пігловський, — вірю тобі. Ідиж і думай про це, чи ти мати своїм нещасним дітям, чи спільниця душегуба, котрому нема відпущення і в небі.

Одначе тому, що змучена і обезсилена Марина все ще таки плакала і ніяк не могла піднятися із землі, то Пігловський подзвонив і приказав лакейови, що ввійшов:

— Підведи молодицю і вважай, передай її „дозорци“, щоб звільнив її від панщини.

Коли за Мариною замкнулись двері, Демостен встав з крісла й сказав, затираючи руки:

— Ну, пане Адаме, тепер лишень завести добрий надзір, а баба видасть, видасть, як Бог святий!

*

Зараз же заряджено над хатою Кармелюка і над самою Мариною строгий догляд. Ніхто з мужиків, ба навіть сама Марина не підозривала, що за нею і її хатою безустанно слідять три пари бачних очей. Між тим вірні сторожі незаметно для посторонних очей змінювались і не оставляли убогої хатини ні на одну хвилину без своєї опіки. Сам Демостен, переодівшись, брав нераз особисту участь у нічних обходах.

Але Кармелюк не являвся.

Хитрі пани не лишили Марини своїх впливів й опіки; декілька разів заходив до неї батюшка, бесідував з нею суворо і наказуючо про те, що вона повинна бути своїм панам слухняна, уважати їх за своїх добродіїв, а Кармелюка раз на все відцуратись.

Пани із своєї сторони додержали обіцянки даної Марині: її вже більше не кликали на панщину; мало

того, дозорець став ліпший і ласкавіший, а завваживши, що Марина дуже кашляє й вяне, велів її пригнати з панського двора корову на якийсь час, а пан приказав ще від себе видати мішок пшениці й два мішки житньої муки.

Тепер вже й обійсте й хата Кармелюка мали веселіший вигляд. Покористуючись своєю свободою, Марина понаправляла, що могла, й закупила дещо річей до хати за гроші, які дістала від Кармелюка. Все те вона робила обережно, скриваючись перед всіми, щоби навіть і сусіди нічого не догадувались.

Ситі, харні хлопята поправились, повеселішали, тішили собою материнський погляд. Але самій Марині не вийшли на користь ні спокій, ні пожива: вона хиріла й кашляла, а на щоках у неї появились зловіщі багрянні пятна. Остаточно сама Марина не запримичувала своєї хвороби; постійно напружений стан її душі відвертав від того усі її думки. Частенько, лежачи на лаві в своїй бідній, але чистій хаті, Марина думала, глядячи на дітей, працюючих тутечкиж біля неї: „Як би це добре було провести й останок життя ось так у задоволенню, в мирі... й на волі! На вслі!...“

Це одно слово викликувало у неї на душі таке хвилювання, що лице у неї пашіло пекучим румянцем, а очі палахкотіли полуміню. На волі! Мати право жити, як хочеш — робити, що хочеш — іти, де захочеш. Не зазнавати ні панщини, ні панських катувань. Ох, дух захвачує! Діти любі, бідолашні, — чи знаєте ви, яку вам долю можна купити однісіньким словом: „пане, дайте мені волю!“ В цю мить її думка звернулась в иньшу сторону, а радісне чуття перемінилось у катівське мордування.

В часі, коли вони будуть „роскошувати“ на волі... він, — чоловік... батько буде нидіти в каторжній роботі... ціліське життя... ціліське життя... а може й повісять... Вмре без покути... Устане враз із всіма гріхами, перед Страшним Суддею...

— Вони кажуть, що й без мене його піймають... Ой, брешуть, брешуть вони. Не зналиб вони мене, не манилиб! Так відай він ще може втекти, спастися, отямитись... покайтись. І вона малаб його зрадити?

— А гріх... Бог відвернувся... А пан? — ця гадка викликувала в неї на душі відай чи не більший ще страх. На саму згадку панських слів, того тону, яким він їх проговорив, Марина уся здригалась, серце у неї завми-

рало, лице біліло... а уста шепотіли: „убе... замучить... засіче на смерть!“

— Ой, дітоньки-ж мої! — крикнула вона гістерично, притискаючи до своїх запалих грудей біляві головки дітей. — Повчіть мене, що мені робити? Я щастя вам хочу, волі! Ой, горе, ой, недоле моя!

Із всіх почуть, виповняючих і рвучих серце Марини, виявлялось головню одно бажання, щоби Кармелюк вже більше не вертався.

І справді, неначе відчуваючи муки своєї жінки Кармелюк безслідно пропав не лишень з поблизьких місцевостей, але навіть з околиці. Минув місяць і другий. Кармелюк не являвся. Довкруги успокоїлось; розбої й напади перевелись. Доходили лишень чутки, що Кармелюк являвся під Вильном, Київом та під Варшавою. Пави заспокоїлись і рішили, що гайдамака, наляканий безперестанними переслідуваннями, раз на все розпрощався з своєю місцевістю. Так минув тихо й спокійно падолист. Панське життя-буття, забовтане появою Кармелюка, стало знов мало-помало входити в своє звичайне, буденне русло. Шановне панство в Головчинцях стало також заспокоюватись. Енергія його, завзята в початках, поволеньки маліла; відтак дуже ослаб і надзір над хатою Кармелюка, а з тим маліли й панські ласки для Марини. Лишень один Демостен не остигав в своєму дворі.

— Панове, — говорив він все, — з бабою дуже лихо, гляньте на неї, весни не переживе. І щоб він не прийшов навіть попрощатися з нею?

— Сто червінців даю в заклад, що шельма явиться й ми його накривм!

Але Кармелюк все таки не являвся. — Настав і грудень.

— Ну, пересвяткую в тебе, пане Адаме, — порішив остаточно неприборканий Демостен, а там і за діло. Так і здається, що шельма десь скрутив собі карка!

— І мені так видається, — сказав Пігловський; — але з бабою остаточно треба вже покінчити церемонію.

Так серед вижидання — незамітно наблизились і Різдвяні святки.

Прийнявши щасливо святу вечеру, усеньке село Головчинці погрузилось в безжурний і тихий спокій святочного вечера. Через якийсь час бродили ще по селу малі „хрещеники“, розносячи своїм хресним роди-

чам святу вечеру, але розгулялася заверюха й їх позаяняла до хат.

Тишина й мовчання окутали все село. Мирний, празвичний вечір загостив і в хату Кармелюка.

Тепер вона видавалася вже о много веселійшою. Стіни її чисто вибілені, жовтою глиною помазану долівку застеляли маленькі „коци“. Біля ікон, пристроєних мереженими рушниками, мерехтіла лямпадка, а під образами, на стіні, стояла кутя. Стіл застелений був чистою скатертю, а на столі стояла велика миска з пирогами.

Марина все робила власними руками, що коштувало її багато труду. Страшний кашель і безустанна хвороба зморила її, але вона все перемогла лишень тому, щоб її діти свято Різдва Христового могли так стрічати, як і чужі діти. Вониж прецінь так давно вже не бачили такої багатой куті!

Тепер, втомлена незвичайним трудом, вона спокійно спала на лаві. Голуба, прозора тінь від лямпадки стелилась по її худім, змученім лиці. Воно було спокійне, як спокійною була і душа Марини; діти її були ситі і вдоволені, чоловік не показувався, чим відгонював від її серця мучливу спокусу що раз то далше, може й на завсігди. Теперішністю вона була вдоволена, а про будучину навіть думати не хотіла... Молодший син, Петрусь, вже давно спав кріпко й спокійно; лише старший синок Кармелюка, Васько, не спав.

Він нині задумав, як звичай велить, побігти до хресного батька й занести йому святу вечеру. За це він певно наділив би його „шагом“, а то й медяником, але мати, налякавшись заверюхи, не пустила його, а приказала остати дома. А він же був зівсім одягнувся, навіть і вечерю завязав у хустку. І щож йому зробить заверюха? Чиж він ще такий маленький? Слава Богу — господар! Хлопчина приклав лице до віконних шиб і прийняв дуже поважний вид.

Йому видалось, що сніговиця трошки притихла. „Побіжу, вигляну, може й зівсім перестала?“ — подумав хлопчина.

Обережно зісунувся з лави, накинув на плечі свитину, надів на ноги материні чоботи, відчинив двері й без шелесту висунувся до сіней. Сінеяні двері були заперті засувом. Хлопчина з трудом відчинив двері, за котрими метелиця насипала вже добрий вал снігу.

Виглянувши за двері хлопчина переконався, що заверюха гуляє ще повною силою. Огірчений тим він вже ладився вертати в хату, коли його бистрий зір заглянув якусь тінь, котра мелькнула коло повітки. „Хто там? — хотів вже було крикнути Васько, але зараз притаїв віддих, неначеб хто йому наказував, що тепер не можна кричати. Тимчасом тінь спрямувала в хату, обережно — й за хвильку Васько вже міг пізнати, що це йшов високий мужчина, одітий в кафтан і смушкову шапку. Серце хлопчини забилося і від радості й від страху.

— Ой, хто то? — вирвалося у него придавлене запитання, коли пришелець порівнявся з ним.

— Цить! — прошепотів Кармелюк, хватаячи хлопчину за руку й втягаючи його за собою до сіней, — батька не пізнав! — і, замкнувши двері на засуву, він горячо притиснув хлопчину до себе. — Ти, Васько, ти? А який же ти великий виріс! Смільчак? Давай приглянутись тобі, — говорив він далше, підходячи з хлопчиною до відчинених хатних дверей. — Синку мій, розрадо моя! — Він пригорнув хлопчину до себе ще раз і вкрив його лице поцілуями. — Дожидав? Виглядав батька?

— Так... ні... так! — путався, увесь червоний, Васько і розрадуваний, та збентежений ласкою батька — нараз вирвавшись від него, кинувся стрілою до матері й закричав на все горло: Мамо, мамо! Тато прийшли!

Крик хлопчини розбудив Марину; вона припіднялась і сіла на лаві. Увидівши Кармелюка, вона крикнула не своїм голосом: „ой лишенькож мов!“ — і скочила з лави.

— Марино, жінко, чогож ти перелякалась? Не пізнавши мене? Таж це я, твій Іван Кармелюк...

Колиж Марина стояла неначе закамєніла й на її лиці не було видно й сліду втіхи, а лишень переляк, — Кармелюк додав понуро: „а, може не рада“? Не в пору гість?...”

— Лихо-ж, горе мов! — простогнала Марина, не слухаючи Кармелюка, й, сплеснувши в долоні, заніміла.

— Лихо... горе, — повторив з гіркою усмішкою Кармелюк. — Спасибіг, жінко, за правду. Гай... гай... А я, дурень, летів, Бог зна відки, щоби з вами стрічати Різдво Христове.

Намучився без вас, думав, що й у мене є свій рідний куточок... Ну, щож! Помилився й тут, старий

дурень! Боїшся приймати й у цей святий вечер? Навіть в цю ніч, коли добрий господар і собаки з хати не вигонять? Красно!... Не біда! Піду глядіти собі притулку бодай у темному лісі.

— Татку, не йди, — прошепотів Васько, віддуюючи губи й кріпко ймивши батька за руки.

— Синцю, тобі жаль тата? — заговорив дрожащим від зворушення голосом Кармелюк. — Дитино моя мила... спасибіг тобі...

На звук цього голосу чоловіка серце Марини забилося кріпше й облесні обітниці пана, погрози й страхіття батюшки — все це в одну мить зчезло перед звуком цього голосу, — остав лишень одинокий жаль за нещасливого вигнанця.

— Іванцю, бідолашний мій — крикнула вона тихо. Чого, пощо ти сюди прийшов?...

І, прилягши на груди мужа, Марина гістериčno розридалась.

XXIX.

— Марино! Дружино моя, що тут сталося? — проговорив здивований Кармелюк.

— Нічо, нічо! — прошепотіла Марина, відриваючись від його грудей і налякано обзираючись довкруги.

— Як ти сюди зайшов? Чи бачив тебе хто?

— Ніхто не бачив; на дворі заверюха мете, що п'ять кроків чоловіка від дерева не розріжниш. Абож пани до цієї пори ще не успокоїлись?

— Ні... ні... Ти не знавш, вони все бачуть, все чують...

— Успокойся, голубко, — перебив Марині Кармелюк, стискаючи її горячі руки, — у тебе нема лица, ти вся гориш. Кажу тобі: ніхто мене не видав, я перебуду тут з вами аж до досвітку, а завтра нічю знов прийду.

— До досвітку! — крикнула в страху Марина: — ні, чому не бути, треба втікати!

— І чому ж це? Говори на розум, Марино, — проговорив вже трівожно Кармелюк, що ж, засідка яка? Ти може що знавш?

— Не знаю нічого... ні... Так... чекай... довкруги всі говорять... Пани всі чекають... Янчевський тут.

— А... пан Янчевський тут!... Значить, хочуть вчинити облогу на хутряного звіря, — промовив неясно Кармелюк, — оточити берліг і викурити. .

— Ой, Господоньку, Боженьку, що ж це я? — прошепотіла з острахом Марина, хватаячись за голову.

Кармелюк цей оклик взяв за прояву страху.

— Та успокойся, Марино, жінко, — сказав він, опускаючи свою руку на її плічко. — Я ж тепер не хлоп панський а страшний Кармелюк, — мені лишень показатись би, а всі пани кинуться в розтіч...

— Лиши, Іване, на Бога... Їх багато там... Молю тебе... бодай задля отчих дітей. Ох, ради тих нещасливих!

Марині пригадалися підлесні слова пана й вона гірко заридала, закривши руками лице.

— Постій, Марино, успокойся, — заговорив ніжно Кармелюк, — так знай, що ніч не наша, в цій же хвилині пани не застукають, а требаби все обдумати раз на завсігди.

Він здіймив із себе кафтан і шапку, обіймив Марину рукою й посадив її на лаві. Васько, що через увесь час тої сцени стояв біля батька, насуплював брови й моргав з натугою повіками; тепер він знов підсунувся до батька й пристанув біля него. Кармелюк притис сина к'соби.

— Слухай, Марино, — проговорив він спокійно, — коли пани завзялись мене ловити: вони не забудуть і про вас; не піймають мене, на вас відімстяться.

При тих словах мужа Марина здригнула від ніг до голови.

— Тут вам не жити, — говорив дальше Кармелюк. Я все так урядив, щоби вас перевести в Бесарабію, в пашпорти, в гроші й коні, — все... доїдем до Дзвонарів, а там очікує вірний чоловік. Мигом переправлю вас, уряджу і заживете...

— Татку, я поїду з тобою! — прошепотів з радостью Васько.

— Поїдеш, сину, вільний будеш, — сказав в одушевленню Кармелюк і горячо пригорнув до себе хлопця.

— Ні, ні! — крикнула Марина, — цьому не бути! Не може це статись! — повторила вона уперто, — пан піймає, кажу тобі, — майже крикнула вона, не даючи відповісти Кармелюкови, і додала страшним шопотом: він слідить за мною.

— Так їдемо в цій хвилині — кінь чекає... бери діти, а більше нічого й не треба, — ця ніч ще наша.

— Ні один день, ні одна година... — перебила йому Марина й скочила з місця: — втікай, втікай скорше, — заговорила вона бистрим й уривочним шепотом: — Христа ради втікай... зловлять тебе... замучать... і нас...

— Так отже, значиться, відказуєшся їхати й раз на все? — промовив понуро Кармелюк, піднімаючись із місця, — згадай, Марино: а чейже ти моєю жінкою й матерю моїм дітям.

— Мати!... Яка я мати? — крикнула з гірким риданням Марина, — я їм ворогом! Я проклята гадина! Але ні, ні! — нехай все пропадає, — не могу!! Іванчику мій! Друже мій! — заговорила вона, мішаючи слова зі сльозами, — не могу їхати... він зараз нас зловить... Поглянь же, якою я стала, як же мені їхати! Час мені ладитись в пропавшу сторону, в иншу дорогу; ой, зглянься надімною! Чейже мені й так не довго остав до життя! — гірким риданням вирвались у Марини послівні слова. Уперве ця страшна гадка устала перед нею в повній наготі. Марина обхопила мужа руками за шию й припавши головою до його грудей, заплакала безпомічно й гірко.

— Марино... Марино... прошепотів Кармелюк, пригортаючи до себе дрожаче від сльоз худе тіло жінки.

— Пожди, Іване, — промовила знов Марина, віднімаючи голову від грудей мужа, й отираючи сльози руками, — може бути, що й не побачимось вже тут... Проти мене... за все, за все... за мої докори, за злобу... Я знаю, не така тобі потрібна була жінка!... Але чи ж я тому винна? Ой, Боже мій, а чейже й мені хотілося жити...

— Бог з тобою, Марино, чи тобі мене просити? Ти мені прости за то, що хотяй і не з власної волі, а всеж таки завязав тобі світ, — проговорив Кармелюк дріжучим від зворушення голосом.

— Що було, те минуло, — казала дальше, ковтаючи сльози, Марина, — але коли ти бажавш, щоб моя душа бодай на тім світі зазнала спокою, то поклянись мені, що ти покаєшся, що залишиш душегубство. Господь ласкавий, Іванку... Він простить, помилує... Погадай про свою душу, про діти... твій гріх впаде й на них.

— Клянусь тобі, Марино, — сказав із глибоким чуттям Кармелюк, — не проливав я із своєї вини людської крові й не проллю, не був я душогубом і не буду; клянусь, що буду жити лише для добра людей, своїх братів...

— Спасибіг, Іванку... спасибіг... прошепотіла Марина зівсім обезсилена горячим поривом. Про дітей не забудь... коли я їх лишу... вони чейже були нашою відрадою... — Марино, — закликав Кармелюк, — нехай про мене забуде Бог, колиб я коли на них призабув. Пращаюсь з вами, але лишень до весни...

— На Бога, Іване!...

— Не бійся, Марино, прийду за вами, але не сам один.

— Вечеру святу, ось вона, — Марина подала чоловікови завязану Васьком вечеру, — візьми з собою... може в останнє...

— Татуню! — крикнув із сльозами Васько. — Не йде від нас... Я не дам тебе панам... не дам... не дам! Хлопчина обіймив батька за коліна й, уткнувши в них голову голосно заплакав.

— Сину мій! — прошепотів Кармелюк і горячо притиснув хлопчину до своєї груди. — Ні... досить... Не могу! Візьми його!... Хорони вас Боже! — крикнув він, з натугою відриваючись від сина; плачучого хлопчину передав жінці й, закривши рукою очі, поспішно вийшов із хати.

— Здержуючи з трудом підступаючи до горла стони, вийшов Кармелюк в сіни.

Коли двері за ним замкнулись, у него проявилось мимоволі питання: як скоро він знов переступить ті пороги? І серце Кармелюка защеміло: із глибини душі піднялось темне, неясне передчуття, що він сюди вже більше ніколи не верне...

Він ще раз оглянувся на жінку, котрої стать слабим пятном біліла на стіні темних сіней, ще раз махнув її рукою, насунув на очі шапку і потонув в глибокій темряві ночі.

Сипав сніг, густий і м'який. Великі його платки беззвучно падали на землю, укладались тонкою верствою на одіння Кармелюка, нависаючи на бровах, заліплювали йому очі. Довкруги було тихо, не безпокоїв нічної мовчливості... Здавалось, неначеб то чіясь невидима, але могутча рука хотіла придавити тою холодною,

білою габою всяке животіння на перемерзлій землі, всякий звук, усякий порив людського серця...

Кармелюк ще раз оглянувся в сторону своєї рідної хати, обтер рукавом непрошену слезу, натиснув на голову шапку й бистро подався наперед, стараючись бо-дай своїм швидким рухом заглушити нестерпний біль серця.

Густі пасмуги падаючого снігу закрили все довкруги білявою пеленою. У віддалі 10 кроків годі було розпізнати дорогу, де-неде крізь цю білу, рухому ослону, мелькали світлими пасмугами й плямами маленькі вікна снігом занесених хат. І не думаючи про дорогу, Кармелюк брив снігом все вперед. Кождий наворот, кождий рівчик був йому дуже добре знаний.

Тепер однакож ці незначні подробиці рідимої місцевости, пригадаючи йому золоті спомини діточих літ, не звертали на себе жадної уваги.

Він мовчки йшов вперед, понуривши голову й не дивлячись наперед себе. Гадки його були там, в оставшій за ним рідній, убогій хаті, тепер теплій і ясній, з кутею й пирогами коло образів. Йому так і хотілось вернути назад, пригорнути до себе хору жінку, дітей, і сказати їм крізь сльози: „не гоніть мене, прийміть назад“... Яж нещасливий, долею окрадений батько! Я піду завтра до пана, впаду перед ним на коліна й буду молити його, щоб він мені простив, забув все... Я намучився, знемігся й вже більше нічого не хочу, ні волі, ні долі... Я буду працювати як вірна худоба... Дозвольте лишень мені пожити тут із моїми рідними синками, підховати їх нещасливих, малих, з нічим невинних“. Мимо того Кармелюк розумів, що йому ніяк вертатись. В недоговорених і без звязи сказаних словах жінки, в її наляканих, лихорадних рухах, в тім, як вона його поспішно виряджала, у всіх тім було щось зловіщого...

Чи не слідять вже тут за мною? — подумав він огірчений.

Може статись... Скорше, скорше відсіля! В темний ліс, в печери!... Лиси мають нори, вовчиця сидить у своєму барлозі, кормлячи своїми грудьми вовченят, — лишень я одніський не маю ні родини, ні рідного гнізда! Лишень я, в ту святу ніч, маю йти крізь заметіль в безпуття дальше і дальше, куди очі дивляться, дальше від тепла й світла й людського жилища!...“

Кармелюк кріпко пригорнув до груди загорнену в хустку вечеру, котру йому жінка дала й тихенько прошепотів :

— Куди йти? Де голову приклонити?

Перед його очима стала знов лишень що пережита сцена, бліда, змучена стать жінки, її мова... І гостра, пекуча гіркість піднялась із глибини душі й затопила всю груди...

Звісивши голову на груди, мовчки ступав Кармелюк, не замічаючи нічого довкруги. За ним неслись його чорні думи...

Таким чином йому вдалось вже вибратись за село, коли нараз здержав його чийсь захриплий, п'яний голос.

Кармелюк здригнув, інстинктивно вхопив за ножаку й припідняв голову.

Перед ним стояв якийсь присадковатий чоловік, загорнений в свиту, з насуненою на очі кучмою. Завіяне снігом лице годі було розпізнати, але Кармелюкови видалось, що острий погляд незнакогого спочив уважно на його лиці. Остаточо він скоро переконався, що його побоювання були безпідставні: незнакомий стояв на ногах не конче певно й говорив п'яним, плутаним язиком.

Ей, ти, — крикнув він хрипким голосом, — відповідай, коли питають! Чому мовчиш, чи ти пан якийсь! Та не крутись а стій прямо, сто чортів матері твоєї!

Незнакомий заточився і мало що не перевернувся, але, помахнувши руками, здержав сяку-таку рівновагу.

— Бо ти, чоловіче добрий, здорово, здається, нализався, — відказав Кармелюк — коли в такий святий вечір чортів згадуєш!

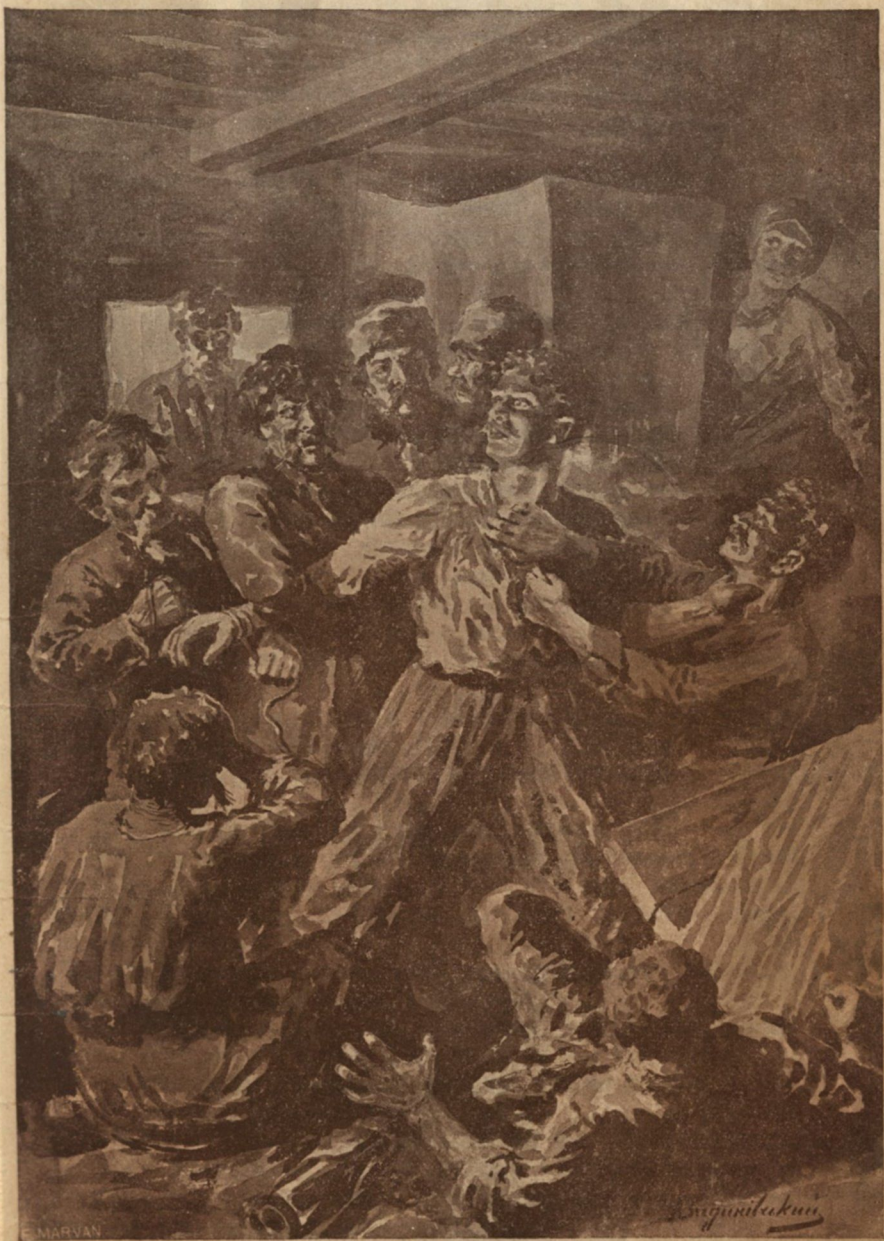
— Нализався або й ні, — це не твоє діло! Що ти мені пан, чи економ? Та що мені й пан! Я самому панови плюну у вічі, а ти відкажуй: де Головчинці, куди їх чортяки запропастили?

Кармелюк хотів вже було показати дорогу, коли п'яниця, не слухаючи його пояснень і заточуючись дуже, завернув в напрямі до села й за хвилину зник в білій, сніговій метелі.

Кармелюкови стало лекше на серці.

— Заяць, травлений заяць! — прошепотів він огірний. — Навіть п'янюга стрічений на дорозі, змушує мене хватати за ніж...

Кармелюк звернув з дороги і подався до невеличкого гаю, що припирав до величезного соснового ліса, який

— Між Демостеном і Кармелюком вивязалась розпучлива боротьба. (Стор. 67. — II. том).

тягнувся десятками верств. Увійшовши кілька кроків, він голосно свиснув; у відповідь почулось кінське ржання. Кармелюк незабаром вийшов на вузьку стежечку. Дійшовши до переваленого через дорогу дуба, він повернув праворуч і поткнувся остаточно на маленькі саночки, запряжені в одного коня.

На вид господаря кінь потихонько заіржав і підніс до нього морду. Кармелюк здохмив з коня попону, відв'язав мішок з вівсом, розсівся в саночках і звернув напрямечь. Через кілька хвилин він виїхав на широку дорогу і в'їхав у темний бір.

В лісі було зовсім тихо, найменший вітрець не долітав сюди. Вже трошки було провиднілось. Очевидно зійшов був пізний місяць, але крізь товсті слої сніжних хмар світло його проникало блідим, матовим відблеском.

Неповоручно стояли мохнаті ялиці, прикриті густою верствою інею й снігу. У тій величній тиші було таємне і величне. Видавалось наче свята ніч тихим кроком зійшла й над цей зачарований ліс. Кармелюк пустив поводи і знов призадумався: тишина ліса навівала на душу мягку журбу і уносила його спомини до щасливих літ життя, коли то він на кружку своєї родини, тоді ще веселої, стрічав цей великий день.

Де це щастє, де ті роки тихого життя? Куди його кинула судьба?

Ні, не судьба, а дика панська злоба. Страшна їх воля над душею чоловіка.

— Звірюки бездушні! — проскреготів в голос Кармелюк.

По лісі загуло переразливим криком.

— Чи не вовки це? — подумав він і неустрашиме його серце трівожно забилося. — Ось він, неожиданий кінець! Страшного Кармелюка, недоступного панам, знівечать вовки!

Не вдаючись в непотрібні роздумування, він оглянув пістолі, встав в санях і свиснув.

Зловіщим відгомоном пронісся його свист попід склепіння темного і понурого ліса.

Кінь застриг ушима й хистко рванув вперед.

Метелиця лютувала.

Тепер Кармелюк зівсім вже не міг розторопатись. Він їхав прогалиною, однак пізнати можна було, що це не була дорога, бо сани його западали то в глибокі ями, то вискакували по пеньках.

Положення ставало небезпечним. Змучений кінь декілька разів приставав, але неволений господарем, знов силкувався пробиватись снігом вперед; замети снігові ще більше тамували рух. Годі було згадати і означити пору, бо й зірок не було видно й Кармелюк не міг ніяк пізнати: як далеко ще до розсвітку?

Перемучившись так три години, він остаточно виїхав на добру дорогу.

Метелиця тимчасом притихла, вітер порозганяв хмари й небавки небо закрасилось холодним, синьоватим відблеском. Кармелюк мало-помалу зміг розізнавати яснійше черти коня й обриси дерев... Остаточно досвіток настав в повній своїй силі. Очищений з хмар небозвід здавалось припізнявся і зарум'янів від блиску далекої ранньої зорі.

Кармелюк зняв шапку, перехрестився й пустив коня йти вільною ходою. Прогалину перетинала незабаром друга прогалина, очевидно також поперечня дорога, на котрій видніли ледви слабенько присипані пухким снігом сліди мужицьких саней, переїзджаючих туди не далше як годину перед тим. Кармелюк зііз саней, лишив коня на дорозі й рішив перейти, щоби розглянути дорогу й рішити, куди повернути. Нагло почувся голосний кінський тупіт. Прямо на нього неслися сани, запряжені парою прегарних, панських коней; в санях сидів якийсь пан закутаний з головою у великанську янотову шубу, на козлі сидів візник і якийсь мужик.

— Гей люде добрі, а куди тут дорога на... — почав було Кармелюк, але візник лишень ляснув батогом і сани в одну мить промчали мимо нього.

— Иш ти, — прошепотів Кармелюк, трьох одного бояться. Ну, значить, треба їхати за ними. Доїду до якого жилища, та там і розпитаю.

Він вернувся до свого коня й поїхав слідом проїхавших саней. Поволи ліс почав ставати щораз то рідшим, а через годину їзди на його обрубці побачив Кармелюк велику, подвійну хату з богатим обійством, окруженим високим частоколом; ворота були відчинені. Кармелюк вїхав у ворота й переїхавши широкий переїзд, що ділив хату на дві половині, навернув прямо до довгого піддаша, під котрим стояли різні сани. Навертаючи, він вчинив такий наглий закрут, що мало що не наткнувся голоблями на другі сани, запряжені парою добрих коней.

— Ей, паночку, обережно, — чи не хочеш ти моїм конякам висадити очей? — пронісся із саней звінкий голос.

Кармелюк оглянувся.

XXVII.

В санях, на високо підмоцненім сіном сидженню сиділа красуня-молодиця. Її округле, смагляве лице завивала червона хустка, повязана низько, майже над самими бровами, чорними й густими. Великі карі очі гляділи весело й палко. Ясно-червоні повні губи були напів отворені, а споza них мелькало два ряди білих, немов жемчуги, зубів. На ній був синій „халат“ із сірим, смушковим ковніром, перевязаний в стані червоним поясом, спід халата видно було маленькі, червоні сапянці. Молодиця держала в руках поводи й здавалось, що має замір від'їзджати. Облита рожевим світлом раннього зарева, красавиця була незвичайно понадна в цю хвилю й Кармелюк мимоволі задивився на ню.

— Деж ваш добрий день, паночку? Відки Бог провадить, — говорила дальше моторна молодиця, з вдовolenням спиняючи свій погляд на хорошій статі Кармелюка. Кармелюк був одітий в синю бекешу й високу сіру смушкову шапку — улюблений стрій панських економів і дрібної шляхти.

— Добрий день! — відказав привітно Кармелюк, злізаючи із саней і з вдовolenням розпинаючи спину. — Заблудив я в дорозі, та тепер і не знаю, де я?

— А деж, як не в безверхній коршмі, — усміхнулась молодиця й блиснула осліпляючо білими зубами.

— Фі-і! — просвистів з протягом Кармелюк. — Ось куди занесло! Шкода! Хай то чорти візьмуть! А не знаєте ви, як би мені чим скорше дістатись на Дзвонарі?

— А як же не знати, знаю... Так ось перехопитись полем... й охоча на слово молодиця почала пояснювати дорогу. — І мені тудиж дорога... Там моя коршма недалеко, хочете — проведу.

— Не можна; треба дати коневі відітхнути: ціліську ніч блукали. А куди-ж вам так рано? Підождіть дрібку, а тоді разом і рухнемо.

Нема коли, треба поспішати: ціліську ніч ховались перед заверюхою, а чейже нині Бог дав велике свято, так належалоби господині бути дома.

— Лячно перед чоловіком? — підморгнув бровами Кармелюк.

— Чоловіка давно в москалі віддала, — відказала з усмішкою красавиця, — сама собі господиня.

— Не вжеж? — підморгнув її знова Кармелюк, поневолі віддаючись веселости. І задля когож так із святом спішите? Чейже ще дуже вчасно... Одинцем їхати лячно.

— А мені кого боятись?

— Ще й чортяки по землі вештаються.

— Не лишень чортів, — а й самого Кармелюка не боюсь, — відказала моторно молодиця.

— Го, го! — розсміявся Кармелюк.

— Або-ж то він страшніший від самого чорта?

— А певне, що так, коли від него всі пани втікають.

— А ви-б утікали?

— Я? — Молодиця повела чорною бровою і, мелькнувши очима, сказала: — яб його, як ниточку, довкруги пальця обвила.

— Деж там!

— Ось лишень приведіть, а то й побачите!

— А приведу, їй Богу, що приведу! — відказав Кармелюк, підкручуючи вуса. — Побачимо, хто виграв. Перед ним баби як свічки тають.

— Декотра розтає, а деяка й запалить, — і молодиця розсміялась звінким, срібленим сміхом і обкинула Кармелюка таким палючим поглядом, від якого у кожного забігалиб мурахи поза шкірою. Лишень не забудьте про мою коршму. Уляни — салдатки, шинкарки у Чорному лісі... Та ліпше всього ви сідайте зі мною в сани, — місця вистане; підвезу.

— Рада би душа до раю, так гріхи не пускають, — відказав Кармелюк, — знімаючи шапку й кланяючись молодиці. — А в коршму заверну й з Кармелюком, — не прогнівайтесь.

— Дуже добре! — красуня кивнула головою. — Глядіть же, а то я дождитиму — вона шмагнула коней батоном і виїхала з двора.

Кармелюк розпряг коня, прикрив його дергою, дав вівса й пішов до коршми. По його лиці все ще таки блукала усмішка. Розмова з моторною молодницею по-

лишила у нього в душі якийсь ясний і відрадний відблеск. Від блеску її зубів, від сріблястого сміху, горячих очей і веселої балачки — неначе легше стало віддихати.

— Ось хто живе без журби і нарікань. Ех, таким лишень і жити! — подумав собі Кармелюк і захопив за ручку від дверей.

В коршмі не було нікого, лишень один молодий жид, стоячи з натугою поглядав на двері. На вид Кармелюка він вчинив якийсь неозначений рух і зараз заговорив бисто і безладно:

— Ой, ой! Як рано пан встали!

Чого вам, пане? Меду, горілки, чи пива; все є... Ой, ой! Все є!

— Дай стакан горілки й закусити чого... перезяб.

— А здалека пан їдуть?

— Заблудив у лісі...

— Ой мамеле!... Пан виїхали з дому нічю і під таку „заверюху“, Ой, вай, такого заверюха!! Зараз зараз „в тен момент“, — перервав шинкар сам своє бовтаннє, запримітивши, що Кармелюк сердито насупив брови. — Ось горілка, — він поставив перед Кармелюком квартиру, — а закуску зараз принесу...

— Але ти не отягайся! — сказав грізно Кармелюк. — Хліба й сала: мені спішиться.

— Хліба й сала, — повторив шинкар з таким видом, начеби йому приходило зробити щось дуже гидкого, — хліба й сала! Я для пана маю щось особливого! — сказав він, піднімаючи до гори свій вказуючий палець і, борзо відвернувшись, вибіг з кімнати. Минуло чверть години, пів, — а шинкар не вертав. Кармелюк вже було хотів встати й пійти слідком за господарем, коли двері скрипнули й в хату увійшов знов шинкар. У мисці він ніс товстий кусник свинини й свіжу паланицю.

— Вибачайте, ласкавий пане, — жінка десь була запроторила ключі, але прошу стрібувати кусень цієї свинини... цм... цм... — зацмокав він губами, — це не „щонебудь“!

Кармелюк мовчки прийнявся за їду. Між тим служний коршмар поставив Кармелюкові ще більший ківш пива.

Кармелюкови стало горячо; тіло його неначе розлилось зівсім.

Воно домагалось бодай короткого відпочинку...

Кармелюк знав, що йому пора вже їхати, коли тимчасом ним заволоділо якесь одеревіннє. Він про ніщо не думав, не згадував, а лишень відчував на собі роскїш тепла й ситости. Не спішучись, він дістав із кишені гаманець і люльку, набив її тютюном, викресав вогню і з вдоволенням затягнувся їдким димом.

В цій хвилі двері відчинились. Кармелюк оглянувся, але зараз же й успокоївся: в шинок увійшов худощавий мужик в полатаній свитині і рудій полинялій шапці баранковій. Підійшовши до шинквасу, він зняв з голови шапку й, віддавши низький поклін, заговорив з шинкарем о чімсь — дуже пониженим і просячим голосом.

Кармелюк на їх бесїду не звертав найменчої уваги. Овіявшись хмарками синього диму, він любувався перебутим. В його уяві й пам'яті полишивсь лишень ясний, дрозливий, вогняний погляд молодички й її мелькаючі зуби.

Тимчасом розмова поміж мужиком і шинкарем почала змінятись в гостру перепалку.

— Ну ти, мешігіне, — закричав жидисько так грімко, що Кармелюк здрігнув і мимоволі почав вслухуватись в розмову, — чи ти з глузду з сунувся чи що?! Тобі на борг відро горілки! Тобі паршивому харлакови?

І хтож тобі повірить?! Аджеж кождий добрий жид та знає, що ти поганий, паршивий харлак, що в тебе ні поля, ні города, ні хати й крім жінки — ніякої худоби! Ні гуски, ані навіть курки! А тобі давати відро горівки?... На борг! Ой, ой — „файний гешефт!“

— Змилуйся, Лейзар, заставляю все!

Ти, ти заставиш! — заклекотів Лейзар. — Ну, щож ти заставиш? Ну, що в тебе є? Дірава свитина, чоботи без холяв? Шапка без верху?!

— Відроблю...

— Ти, відробиш? Або, може бути, жінка твоя? Хороша робота, добра робота, мені такої роботи не треба!

— Потрошки, Лейзар, потрошки...

— Ой, вай! — зверещав Лейзар і відскочив в зад. На що мені цей чортівський клопіт!

— На Бога, Лейзар, тиж сам батьком, подумай, щож мені вчинити?... просився так жалібно селянин, що Кармелюкови стало жалко цього нещасного обдертого мужика, але жалібне голосіння мужика на Лейзара не робило жадного вражіння.

— Що чинити? — відказав він з напрасним сміхом. — А піднеси всім по склянці води. Вода — здоровий напйток. Ой, вей! Куди здоровий від горілки.

— А позволь, чоловіче добрий, запитати тебе, коли можна, на що то тобі потрібне аж ціле відро горілки, що не соромишся запобігати ласки у поганого парха? — вмiшався в розмову Кармелюк.

— Ой, паночку ласкавий! — звернувся до нього мужик і промовив, втираючи полою червоні очі: — дав Господь в ночі сина. П'ятеро дітей було в мене й всі повмирали... а ось післав Бог і радість. Перебіг я ціле село й ніхто не хоче за кума йти, — а чому? Тому, що я бідний харлак, що не надіються, аби я їм поставив відро горілки... Ой, Боженьку, доведеться дитині моїй без хреста на той світ йти... — мужик уткнув лице в рукав і безрадно заплакав.

— Ну, не журись, друже, — сказав ласкаво Кармелюк, — треба землякови допомогти в такій „пригоді“. Ей, ти, гаманове вухо! — крикнув він грізно до жидюги. — Доволі тобі кепкувати з християнина, бери гроші, він викинув на стіл червінця, — і винеси йому відро горілки, але не підпущеної, а найліпшої! А ти, брате, присядь ось тутечки — випий чарку! Ти певнісько здорово перемерз!

Грізний крик Кармелюка вчинив в жидюзі неждану перемену: він побілів, як полотно, і в одну мить вилетів з хати, а мужик присівся коло Кармелюка.

— Ти із чийх будеш? — запитав Кармелюк, наливаючи своєму гостеві стакан горілки.

Мужик назвав ім'я й прізвище пана, дещо знакове Кармелюкови, — назву села.

— А яким же чином ти попався в таке убожество?

— Ой, паночку, ще й питаєш — заговорив гірко мужик, — бачиш, який я, — він розвів руками, вказуючи на свою тоненьку статть, — який я робітник, а пан дошкулює... п'ять днів в тижні панщини... один день остав для себе, а тут ще й жінка сподобалась дозорцєви... не пішла вона на гріх і почав він на нас мститись... Все відібрав і корову й коні... а вона бідна ще і розхворілась... Діти пішли... та все хворовиті... умирали... Звалив він на мене подвійну роботу... ну й пішло все за вітром... став посміховищем для цілого села... навіть хати наладити не могу. Ех, від такого життя й до гріха недалечко! — вирвалось у нього голосіння, повне широкого горя.

— Не журись, друже, — сказав Кармелюк, кладучи свою руку на рамя обідранця, — прийде весна, прилетять вольні птиці: хто їх пісню зрозуміє, той і волю найде...

Мужик закрив лице руками й сказав гірко:

— Ох, ох, поки сонце зійде, роса очі виїсть. Біда, знай, не за горами, а за плечима. Подумайте, як я живу: навіть кумом ніхто не хоче бути. Цілу нічку жінка перетомилася, що вже там баба не робила, — думали, що нежива дитина родиться, а воно живе родилось, лише хирне, хирне... ось, ось Богови душу віддасть — а ніхто не хоче й хреста дати...

Кармелюка вразили слова мужика. А що може й справді душа хлопяти не дала йому в ночі згинуту й на дорогу вивела лишень тому, щоб він її увів в мир хрещений?

— А де ти живеш? — запитав нерішучо Кармелюк.

— Та ось тут, за селом, на „відстаї“.

— Гм, а чи це далеко?

— Та буде верств зо дві, не більше.

— Зівсім близько, — „духом перехопитись“, — підхопив і шинкар, увійшовши по слідуючих словах в шинок з невеличким барильцем в руках.

— А чи пан-отець також так рано буде й хрестити?

— Певне, ніяково прийти до него з порожніми руками! — зітхнув мужик. — Треба би йому дати карбованця, або хоть два злоті... Але я побіжу, впаду до ніг, — проговорив він бистро, — може умилосярдиться: дитина хирна...

— Не треба аж в ноги падати, — сказав рішучо Кармелюк, піднімаючись з місця, — найдеться в нас карбованець. Я в тебе буду за кума.

— Паночку! Батечку мій! — крикнув з неуданою радістю мужик і хвативши полу Кармелюкової кожущини, почав вкривати її поцілуями.

— На світ народився! Спас від видимої смерти.

— Цілуй руки, кланяйся в ноги ласкавому панови, — проговорив радісно й шинкар. — Ой, вей, такому харлакови — таке щастє... Це Бог тобі зіслав на долю твому сину!

— Досить! — припинив мужика Кармелюк. — Ідемо й то чим скорше, бо я спішусь і мені нема коли баритись.

— В мінутку! — захлиснувся від радості мужик, а шинкар поперід нього метнувся в двері, щоб чим скорше вивести Кармелюкового коня.

— Будьте ласкаві, паночку, сідайте, та не минайте другим разом моєї корчми, — задріботів він, помагаючи Кармелюкови усісти, обтикаючи йому ноги й поправляючи рядно; мужик примістився поруч, а барильце положив в ноги.

— Ну, готово? — спитав Кармелюк, беручи із рук шинкаря важки.

Готово, готово: — відізвались поспішно мужик і шинкар.

— Ну, рушай! — крикнув на коня Кармелюк.

— З Богом, з Богом! — повторив три рази шинкар, радісно потираючи руки. Кінь рванувсь і сани посунулись по блискучій, білій рівнині.

Через десять мінут мужик підвіз Кармелюка під велику хату, що стояла одинцем за селом.

— Тут? — запитав здивовано Кармелюк.

Хата зівсім не була схожа на житло; довкруги неї не було видно ні огорожі, ні города, ніяких будинків, — а й сама стояла в чистому полі, за півтора верстви від села.

— Тут — відказав мужик, вилізаючи з саней і, завваживши здивованне кума, поспішно пояснив: — до цієї пори не могу зібратись поправити свою хатку, та „дозорца“, дай йому Боже здоров'я, змилювався, призволив поселитися поки що в економській.

— А... — протяжно сказав Кармелюк, згадавши на слова мужика, — ну, заведи коня де не будь, та задай йому їсти.

— Зараз, зараз... все зроблю, будьте ласкаві, пане милостивий.

Мужик отворив входові двері й, знявши шапку, поклонився низенько Кармелюкови.

Кармелюк увійшов в слід за ним до сіней, а опісля в велику, зівсім пусту хату і в ній не було найменшої признаки на це, що тут мали жити люде. Ні одного горшка, ні миски, ні ганчірочки на лаві, не було навіть ікон. Велика піч була холодна, наче лід; не лишень вогню, але навіть попелу в ній не було видно.

Кармелюк здивований оглянувся довкруги й з легким свистом сказав:

— Гай, гай, чоловіче Божий, та як же ти живеш, що в тебе ні горшка, ні покришки?... А деж жінка?

— В тій хаті, через сіни... Ми тут не живем, а там, — пояснив поспішно мужик, — так ось переконаюсь, як жінці, поділюсь з нею радістю... Може й пан не відкажуться зайти.

Мужик вийшов до сіней, зачинив тихесенько за собою двері і через мінуту вернувся знов.

— Заснула, паночку, — сказав він тихо, — лишень, що втихомирилась... жаль будити...

— Нема й потреби — сказав Кармелюк. А деж дитина?

— Баба понесла до попа йменувати.

— Коби вона бодай до церкви не потягла — сказав з досадою Кармелюк, — ти, брате, поспішишь, мені нема коли гаятись.

— В цій хвилі, от лишень затоплю, побіжу за кумою й до батюшки.

— Просиж пан-отця, щоби був ласкав сюди, я грошей не пожалію.

— Зараз, зараз!

Мужик заметушився, приніс оберемок соломи, затопив в печі і побіг за кумою.

Кармелюк посунувся на лаву. Його почала розбирати якась непонята, тупа досада. І по що він згодився їхати на хрестини? Не ліпше то було дати мужикови червінця?! З червінцем в кармані він пошукавби собі й п'ять пар кумів. А тепер потягнеться й сухозолоть! Баба, будь ласка, піде з дитиною в церкву, піп не схоче перед „відправою“ хрестити, а „відправа“ довга, до того ще процесія, — відтак захочеться й пан-отцю розговорітись, відітхнути. А опісля накопичиться гостей: святочний час... а пани в Головчинцях можуть перенюхати.

— Ах, смикнула мене лиха година! — прошепотів з досадою Кармелюк і, спершись ліктями на стіл, опустив голову на руку. — А на серці то вже так погано, неначе там сотня кошенят драпає, — зівсім не до людей! Бо — й в голові щось шумить!

— Ух, ти! — простогнав він голосно.

— Зівсім погано... і нудно-сучно якомсь. Не богато, здається, й випив: стаканець горілки й ківш пива й так розібрало?

Кармелюк потягнув рукою по голові й кругом оглянувся; голова в нього дуже боліла, перед очима

стали перепливати зелені смуги, усе тіло якось отяжіло.

— Добре-б було переспатись, — подумав він, витягаючись... коли в тім напрасно перед його очима буквально замиготіли вогняні очі молодиці й її білі, лискучі зуби...

XXXI.

— Що це, та я й справді всну, — сказав голосно Кармелюк і потряс головою. — Ага, ось і кума, — в сінях почувись кроки, — ну, охрещу, та й чим скорше в дорогу.

Двері справді відчинились і в хату увійшов мужик в супроводі хорошенької, гостроносої молодички, тоненької й верткої.

— Ось, пане, й кума; не во гнів вам, ліпшої не найшов, — сказав він, кланяючись знов Кармелюкови.

— Бо ліпшої в не треба, де ти найшов і таку кралу? — відказав любязно Кармелюк, встаючи з місця й кланяючись молодиці.

— Ласкавий пан сміються наді мною, бідною, — потупляючи манірно очі сказала молодичка.

— Нехай наді мною так посміється доля, коли брешу!

— Знаємо, знаємо вашого брата! — всміхнулася лукаво молоденька кума. — А ось із таким кумом не гріх буде й чарочку випити — як це правда.

— А тут як раз і горілка й закуска в! — крикнув весело мужик. — Я в цій хвилині й принесу.

— Не годиться до хресту, — припинював його було Кармелюк.

Але мужик лишень махнув рукою й авторітетно заявив:

— Для знакомства з кумою й закон приказує, — й вибіг із хати. Він вернувся з фляшкою горілки, а поставивши її на стіл, кивнув до куми: — ану, кумцю-голубко, допоможіть закуску внести!

Через хвилю на столі явились і миски з пирогами, й ковбаси, й солонина вуджена, й солені огірки, й флящина допіканки й пшеничні паляниці. Все те вносили й розставляли на столі мужик і вертлива молодичка.

— Ого-го, куме — здивувався Кармелюк. — Алеж бо в тебе припасів приладжено для цілої сотні салдатів.

— Кума, спасибіг її, принесла, — покивав головою мужик. — Недаром кажуть, що як Бог кине на чоловіка оком, то щастє до нього так і пхається дверми й вікнами.

— Що правда, то правда! — підхопила молодичка. — Ось ще досвіта ти прибігав до мене, нарікав, що ніхто до тебе в куми не хоче йти, а тепер ось і Охрім і Степан набиваються один на другого, в другу і третю пару. Щасливий твій синок буде, Іване!

— Ах ти, Боже мій, — ось я вже цього не ждав і не думав! — крикнув радісно Іван. — За таку новину не жаль і по чарці випити. Наливай же, кумо!

— А тож бо, зараз! — молодичка налила повну чарку горілки й поставивши її на тарілку, піднесла із поклоном, повним залицання, Кармелюкови.

— Не годиться, кумо... вже хай після хресту! — намагався було відмовити Кармелюк, але кума лишень махнула рукою.

— До хресту лишень і кумується, пане, — підморгнувши вона бровами, — а подорожному чоловікови... з дорови... це неначе лік. Йй Богу! Випий же із моїх рук, куме! — додала вона й знов поклонилась і потупила очі.

— Хиба що із твоїх рук. — згодився нехотячи Кармелюк. — Алеж бо й ручки у вас, кумо, неначе в панянки: білі й пухкі, наче пшеничні пампушки.

При тих словах Кармелюка молодиця крепко зарум'янілась і мало що не випустила з рук тарілки.

— Ну — і кум же! — сказала вона із вимушеною усмішкою. Небезпешний, засоромив мене так, що мало що й посуду не розбила. Чоловік мене жалів, не дозволяє займатись тяжкою роботою, ось і руки білі, — пояснила вона.

— Значить — варто. Колиб так і мені така, то я би, як у піснях співають, — підморгнув бровами Кармелюк, — „цілував би, любував, ще й до печі куховарочку найняв!“

— Ну, алеж бо і жартобливий кум, з вами й кумувати страшно, — розсміялась молодичка, кивнула плічком і відвернувшись до мужика, дала і йому чарку.

Кармелюк опустився на лаву й знов узявся за голову...

Голова розболілась і, мимо всяких його з'усиль, його гадки якось плутались, неначе щось мутного переливалось у ньому в голові.

— Чуєш, кумо, — сказав він голосно, — а внеси но кухоль зимної води, мені ніяково... Голова кружляє.

— Та це баба тут накладила: ціліську ніч окріп гріла. Я відчиню двері, мигом перейде, новий кум Кармелюка відчинив двері й в хату перевалилась струя свіжого воздуха.

— Ага, може бути, що й зачадився... згодився й Кармелюк, втішений таким природним поясненням свого химерного недомагання.

— А ви, паночку, роздягніться, скиньте із себе кожушину, воно зараз таки й відійде! — засуятилась коло Кармелюка весела молодичка.

— Справді, справді, — приговорював і кум: при зачадженню — перша річ свобода тіла, а ми тут положимо панські річи.

— Будь ласкав, — згодився Кармелюк. Він дійсно почув в собі духоту, — кожушина буквально давило його й кров дудоніла у висках.

Кум і кума кинулись помагати дорогому гостеві. Кармелюк зняв кожушину й повстяники й хотів було остати в чемерці, так молодиця спротивилась тому.

— А пояс, паночку? — защебетала вона, — ой, ой, та тут ще і пістолі! Викиньте ви все, наночку, та ростібніть чемерку... Так воно ліпше буде й від голови відійде.

Піддаючись її щебетанню і бажанню облегчити тягар і біль голови, Кармелюк здіймив пояс з пістолями і розстібнув чемерку. Молодиця посклала коло нього усі його річи. І справді, йому неначе полегчало; але, відсапнувши три рази глибоко, він все таки наказав новому кумови:

— А ти, брате, бігай чим скорше до попа, бо я спішуся.

— Зараз, зараз! — схаменувся мужик і, захопивши шапку, кинувся з хати.

Тимчасом кума присіла коло Кармелюка й розсипалась в любязній ввічливості. Вона угощувала його то пим, то тим, красила свою бесіду жартами, не жаліла й підморгувань, та, не зважаючи на відмови Кармелюка, таки примусила його випити ще одну чарочку.

— Алеж бо з вами, кумо, і сидіти лячно, — під-

сміхнувся Кармелюк і сильно заточився на бік. — Так угостите, що й дитину загубимо.

— Нічого, добрі люде допоможуть! Таке свято Господь раз на рік дає, а такого кума може раз на цілісіньке життя! — вона лукаво повела бровами, розсміялась дрібним сміхом і закрилась мережаним рукавом сорочки.

Кармелюк вже не перечив і призволив налляти собі ще одну чарку. Голова в нього тяжіла, а на душі яснійшало... Й горе й скука улітали десь далеко... І хотяй ноги його отяжіли наче олово, за те на душі полекшало якось без причини. Він вже навіть не думав про те, що треба було поспішати: йому добре було сидіти тут в теплі, не рухатися й про ніщо не думати.

Минуло не багато часу, чи Кармелюкови видалось так лишень завдяки веселій щебетусі, — коли двері знов відчинились і в хату увійшов мужик в товаристві двох високих селян.

— А ось, пане куме, ще куми! — звернувся він весело до Кармелюка. — Як довідались, що такого величнього кума мені Бог післав, так пів села захотіло поріднитись!

— Здорові будьте, люде добрі! — привитав увійшовших Кармелюк.

— Із святим празником, паночку, — відказали увійшовші низенько кланяючись і скидаючи шапки й свити.

— А виж кумцю-голубко, чого вже „приматкобожились“ — приморгнув мужик молодичці. Взагалі він тепер поводився вже багато свобіднійше й не мав вже такого пожаління гідного, забитого виду, як в шинку. — Так і прилипли до нашого добродія! Частуйтеж і других кумів... Перед Богом всі рівні.

— Перед Богом, але не перед серцем, — всміхнувся один із прийшовших, великан з превеликими, чорними вусами, схожий у всім на панського доїжжачого.

— Видумуйте! — здвигла плечима молодича. — Для мене всі куми рівні... Ось зараз усіх почастую й „пригублю“.

— А може й приголублю? — всміхнувся Кармелюк.

— Чомуж би й ні? — Коли добрий кум, то й не гріх! — відказала вертлива молодичка. — Кум, все одно, що й родич!

Вона встала, налила два стаканчики й піднесла їх новим кумам.

Кума метнулася з охитю сповнити внесення вусача, але Кармелюк заперечив:

— Спасибіг за честь, добрі люде, лишень мені вже годі, начастувався з молодичкою... Вибачайте, не потраплю і в двері!

— Кума підведе, — усміхнувся господар.

— Не погорджайте — приговорював і його товариш.

— Та що вам одна чарочка й завадить? — Це так, як би зайвий сніп на віз. Добрі жорна все перемелять! — задріботіла молодичка.

— Так закон велить, — докинув рішучо й господар.

Нові куми стояли перед Кармелюком з чарками, ждучи постанови. Ніяково було даліше відказуватись. Кармелюк випив і з одним і з другим і важко опустився на лаву.

Його почав розбирати хміль. Він ще памятав, що з ним лучилось щось тяжкого, страшного... печального, але що це саме було, Кармелюк не міг собі пояснити. Йому видалось, що з пережитого не остало нічого — ні веселого, ні сумного, як лишень приємна порожняча й однак пам'ять його ще не оставляла й він розумів, що починає хмеліти, що треба спішити з від'їздом, заки хміль не звалить його зовсім з ніг.

— Господарю, куме, — стямився він, — а щож пан-отець? Коли?

— Ой, паночку, не застав вже... Пан-отець в церкві, я вскочив у захристію, просив, щоби згодились зараз. Обіцяли... Та вже незабаром і кінець служби, Ось, Господь ще гостей насилає.

Двері дійсно знов відчинились і в хату увійшли трое рослих мужиків. Почались здоровлення, випитування. Кармелюка стіною окружили.

Знов кружляли чарки, знов почались припрошування вишити. Але Кармелюк від горілки відказався наодріз.

— Так наливочки, пане-куме... Так це щось, ніби квасець... Я з собою принесла. Наливочка хороша, якої не найдете й на панських покоях, — молодичка метнулася до сіней і вернулася з пляшкою вишнівки. — Покоштуйтеж, паночку, не гордіть... Сама приладжувала... Така солодка, що губи злипаються...

— Нічого з вами не вдієш — згодився від нехотя Кармелюк і вицідив ще стакан наливки.

Гості порозміщувались довкруги стола. Голова Кармелюка дуже отяжіла, йому навіть годі було удержати її прямо на карку. Він здорово заточився, провів рукою по голові й озирнувся.

„Що це? Чи у нього двоїться в очах, чи це справді повна хата набита кумами? — Кармелюк стрепенувся, протер очі й знов оглянувся кругом: ні, дійсно, в хаті вже сиділо на лавках 10—12 здорових мужчин, рослих, як би дібраних.

„Ге, ге... Та так, вибачайте, збереться й пів села... Треба їхати. Не вчасна пора... — мелькнула в голові Кармелюка слабенька думка, але в їй же хвилині заглушили її якісь зівсім иньші картини: жид-шинкар підлесливо наскакуючий довкруги його саней і облита рожевим сявом ранньої зорі красавиця-молодиця.

А гості суперничали в любощах і щирости. Балачка кипіла. Жарти, прикладки так і сипались відусіль. Вертлева кума не оставала за другими й то присідала біля Кармелюка, доливаючи йому наливки в стакан, то ставила на стіл свіжі пляшки, то виносила порожні; на столі явились вже запіканки й потикач. Тимчасом ніким не запримічено, двері ще раз тихенько відчинились і до хати увійшло три нові особи. Увійшовши, вони остановились біля печі й заперли за собою двері.

Один з увійшовших був здоровий мужчина середнього росту, широкий в плечах і цінячи по поставі, дуже сильний. На нім було звичайне мужиче одінне, котре однак ніяк не годилось із його випищеними руками й різкими чертами лица, що мали в собі щось безперечно шляхотського. І дійсно, його товариші звертались до нього з особливою пошаною.

Увійшовши, дав господареві незаметний знак і відвівши його на бік, заговорив з ним щось тихим шепотом... Господар відказав такимже шепотом і вчинив знак, начеб хотів сказати: „не бійтесь, — все дуже добре“. Гість одобрюючи, кивнув головою й замішався незаметно в товпу, яка обступила стіл, за котрим сидів Кармелюк.

Влучивши хвилину, коли весела кума встала ізза стола, господар потягнув її за руку, шепнув їй на вухо декілька слів і значучо переморгнувся. Вона потакуючи притакнула, зараз же таки присіла біля Кармелюка

й примощуючись, легенько відсунула його річі, зложені тамже на лаві.

Бесіда закипіла ще живішше.

— Ну, куми-голубці! — крикнула вона, — наливайте чарки, ще по одній, ось вже баба із „хрещеником“ вернулась! Ще по одній! На дорогу! На здоровле хресника. Нехай кріпкий росте й панів допче під ноги!

— Иш, що загнула, — заговорили разом гості, — козир-баба, а за таке діло не можна й не випити!

Всі поналивали стакани й почали цокатися.

Молодиця налила й стакан Кармелюка, але Кармелюк його відсунув.

— А виж бо що, куме? Так це не горілка, а наливка: вам же вона до вподоби, — сказала, підносячи Кармелюкови стакан.

Але Кармелюк відсунув її руку й сказав хмурно:

— Ні, кумо, досить... Голова розболіла не на жарти, розібрало мене цілого... Не вдержусь і на ногах.

— Ми піддержимо! Між людьми, кажуть, і смерть не лячна. Від компанії відставати ніяково... Не праця! — заговорили разом куми й гості.

— А ви, кумо, поцілуйте пана, так зараз і хміль переїде! — говорив вусач.

Це пропозиція стрінули всі жартами.

— А щож ви гадаєте, не поцілую? — крикнула палко молодичка, присуваючись до Кармелюка.

— А чоловік що скаже? — заговорили одні.

— Та він і не довідається, ось і честь йому буде! — підхопили другі.

— А мені чоловік що? На нього я й глядіти не стану. Хочу поцілувати, й поцілую.

— Та певно! Цілуйте, куме! Ми закриємо! — крикнули треті.

І дійсно, зірвавшись з місця, гості оточили Кармелюка злистою лавою. Молодиця обхопила його шию руками й кріпко притулилась губами до його очей.

Ця хвилина вистарчала. Господар вхопив обережно річі Кармелюка, відсунені молодницею, і сховав їх під піч.

Коли наостанку новоприбулий мужик із панським лицем переконався, що зброя Кармелюка схована в безпечне місце, він виступив наперед і заявив грімко:

— Ні, пане товаришу, ти повинен зі мною випити бодай одну чарку, вже вчини ласку: не відкажись!

На звук цього голосу всі присутні нараз умовкли і розступились, а молодичка, що обіймала Кармелюка, мячиком відскочила від нього і в млі ока видрапалась на піч. Як і не був п'яний Кармелюк, але й він здригнув на голос незнакогого, — особливож його звук, упертий і властолюбний, неначе хто крепко його гепнув в потилицю і в голові у нього стало яснійше.

Кармелюк стрепенув волоссям, заметушився, повів плічком і сказав чванливо, вдивляючись в лице незнакогого.

— І чому ж то я мушу випити з тобою?

— Знакомі ми з паном, стрічались не раз, свате! — відказав злобно незнакомий, відчekanюючи кождіське слово.

Сумна тривога зашевеліла в душі Кармелюка.

— Знакомі? — протяжно сказав Кармелюк і бажючи підняти на ноги, сильним рухом руки відсунув стіл; від цього сильного руху посуда на столі покотилась із бренькотом на підлогу; налякані гості метнулись в бік.

— Йму віру, що я вже десь бачив твою червону пику.

При тих словах Кармелюка смагле лице незнакогого залилося багряним румянцем.

XXXII.

Ти згадав, підлий хлопе! — крикнув Янчевський, зриваючи із себе свитку й виступаючи наперед в шляхетській одежі.

Очі Кармелюка зайшли кровію. Він хватився рукою за лаву, де лежали його пістолі, — зброї не було.

Поза Кармелюком була глуха стіна, на протин нього стояв Янчевський, ліворуч стовпились „кумове“, а біля дверей густою лавою стовпились гості.

В одну мить хмель опустив його.

— Зрада?! — заревів Кармелюк і, як тровлена звірюка, скочив на рівні ноги... Із цій хвилині однак почув, що сили його опустили; він сильно заточився й щоби не впасти, хватився рукою за стіну.

Безсильність ворога справила Демостенови видиме вдоволення.

— Так, ти пізнав моє лице, — лиходію, — говорив він дальше високопарно, виступаючи крок вперед, — але клянусь! Пізнаєш тепер і мою руку! Ти думав, що можеш безкарно проливати кров християнську? Бідолашний хлоп! Підле „бидло“!...

Але Кармелюк не дав йому докінчити бесіди; хриплий крик вирвався із його грудей, він ринув на Демостена й впившись йому в шию руками, повалив його на землю.

Кармелюк, не могучи вдержати рівноваги й сам повалився на Демостена.

Крик переляку вирвався із грудей присутних. Перевертаючи одні других, кинулись „кумове“ до дверей, але тут вже давили одні других гості, ще передше стовпилися: кваплячись всі призабули, що двері з середини були замкнені.

— Пропали ми! — Гайдамаки тримають двері! — закричав не своїм голосом підставний господар.

— Його крик вчинив між присутними безумну метушню: одні кинулись до вікон, другі почали драпатись на піч, треті ймилися за ножі.

Надармо кликав Демостен своїх союзників, задихуючись під тягаром Кармелюка, — його ніхто не чув і не прибігав на поміч.

Між Демостеном і Кармелюком вивязалась розпучлива боротьба.

Хотяй Кармелюк і перевишав силою Янчівського так і цей володів залізними м'язами й лютою упертістю, тепер же, в наслідок того, що Кармелюк дуже ослаб, сили їх майже рівналися. Після кількох хвилин розпучливої боротьби, Янчівському вдалось взяти Кармелюка під себе. Він звалився на нього цілим тягарем і пригнувши обоїма руками руки Кармелюка до землі, закричав, кілька лишень мав сили:

— Підлі хлопці! Погані труси! Ви, про яких там гайдамаків говорите? Це я сам замкнув двері. „Збуйца“ мало що мене не задушив, а ви всі кинулись на втікача, хамські виродки! Ужевок сюди! Аркана йому на шию!

Підбадьорені криком свого пана, неправдиві гості трохи заспокоїлись і підійшли до Демостена; найшлись, заздалегідь приладжені, ужевки й кайдани.

Демостен, увесь червоний, сидів на Кармелюкови; волосся його було розкодувчене, одежина пірвана і поваляна глиною; груди його високо піднімалась, віддих

був свистячий, — а багряне лице побідника сіяло торжеством.

Ліпшої обставини на закінчення „орації“ не можна собі було й уявити й Янчевський не міг залишити такої спокусливої нагоди.

— Так, — промовив він знов гордо, — ти пізнав мене. Це я тебе вислідив, підле опудало, щоб особисто передати тебе в руки справедливості. Судьба твоя вже лежить на шальках страшної ваги. І ось вешся ти підмною, неначе підлий червак в поросі! Один рух мові руки, а диявольська твоя душа полетить в підземелля. Але знай, огидний хлопе, що я не хочу пацькати своїй шляхотської руки твоєю чорною кровю. Смерть була би для тебе тепер милосердем, котрого ти не діждешся. Заки ти умреш, досвідчиш всіх мук, які лишень може видумати кат!

Кармелюк храпів, сопів і надмірно силкувався, щоб освободити свої руки.

А Демостен говорив все далше й чим більше він говорив, тим більше захоплювався своєю вимовою.

— Всі голосіння помордованих тобою жертв не приглушать тих криків, які з тебе виходитимуть під ударами нагайок! Божеська справедливосте! — крикнув високопарно Демостен і з привички підняв до стелі обі руки, — але в сюж таки мить полетів цапки на підлогу.

В миг Кармелюк похіснувався освободженими руками й швирнувши ворога на бік, навалився на нього й почав давити.

Демостен посинів.

— Вяжіть його! Аркан на шию! Накидайтесь усі! — прохрипів він, задихуючись в залізних обіймах Геркулеса.

Гості вже прочунали: всі кинулись на Кармелюка й не зважаючи на страшний опір, його заарканили і звязали руки й ноги.

З трудом підвівся Янчевський на ноги й гордо глянув на звязаного розбійника. Але хотай він був і звязаний, все таки був лачний.

Набіглі кровю його очі горіли лютю, із хвилюючої ходором груди виривався хриплий, уривочний свист, на уста виступила піна.

— Ну, щож, собако! — сказав Демостен, тяжко віддихаючи.

— Може ще й тепер кинешся на мене, чи може вже скорше підіждеш ката?

Кармелюк глипнув на Янчевського таким злобним зором, від котрого і невгамований Демостен побілів і відступився в зад.

— Піймав, як підлий лях, обманом! — прохрипів з трудом Кармелюк. — Заманив, напоїв... вивів дванайцять на одного. Але тішся! Побачимося ще із собою й тоді то я по своєму докінчу твою „орацію“.

Зв'язаний закований на руках і ногах, забитий навіть в диби, Кармелюк зістав відставлений зараз таки в Каменець, з поминенням уїздних міст Мітин і Латичів; сам Демостен із сильним відділом супроводжував телегу з лиходієм до губерніяльного міста й передав його власноручно властям.

Кармелюка заперто в осібно камінну башту, яка осталася й по нині з турецької твердині, а задля обережності приковано його трьома ланцями до стіни; навіть з ніг його не здимали диб.

Подвиг Янчевського одобрили й оцінили як слід комісії в справі розбоїв Кармелюка й його шайки.

Сусідні пани на перебій стали відвідувати голосного побідника Кармелюка й запрошували його до себе на бенкети, пири, лови...

Демостен радо всюди являвся, оточений авреолею невянучої слави побідника страшного розбійника й широко розводився о своїх подвигах, виростаючих з кожною новою „орацією“ до казочних, містичних розмірів... Одним словом, слава о силі, відвазі й сприті нового Наполеона гуділа й розливалась широкою струєю від Літин до Ямполья й до Чорного Острова.

Підбадьорене панство не пожаліло нічого на утворення загонів і команд, відданих до розпорядимости „презеса“ в цілі виловлення остальних „ватажків“ банд, усіх гайдамаків, як також всіх причасних бунтови мужиків. Управа, із своєї сторони, пособила тій команді ще шкадреною вуланів.

Янчевський із скаженою ширістю віддався увесь ловам на людей і незабаром всі тюрми Літина й Летишева були переповнені зловленими мужиками, що фігурували будьто в ролі гайдамаків, будьто в ролі потакачів, підмовників, зберігачів і т. п.

Слідство велось, розуміється, з пристрастю, при чім комісія не жаліла ні лозових прутів, ні плетень і відправляла признані винувниками жертви в Каменець;

їх майно, яко награвлене, конфісковалось і десь дівалось при переписуванню.

Тимчасом товариші й други Кармелюка довгий час, не зважаючи на грізні чутки, не вірили в його арештування й довго ще дошукувались свого отамана по вертепах і серед болот...

Після марних глядань кинулись вони переодягнені в Летичів і Літин, бо бачили вже декілька Кармелюків. Але поки Дмитро й Андрій дошукувались, ризикуючи свою власну шкіру, правдивого свого батька, він сидів у каменецькій башті й пред'являв каменець-подольському судови свої виказки.

В часі переслухувань він держався гордо, з гідністю до всіх наводжених йому лиходійств признавався, головнож — в творенню ватаг, в отаманованню ними, в довершених грабіжах. Одних лише убійств вирікався Кармелюк, тим більше, що вони не були виказані за виїмком Доротеї. Слідство об цім убійстві було затерте й не дало ніяких вислідів.

Рішено було лишень це, що головний винувник, — „муляр“, пропав і не пійманий, був не Кармелюк, а иньша особа; самже Кармелюк остав лишень в підозрінню, тим більше, що не було ні одного свідка, котрий би його приловив на тім лиходійстві.

Між тим Кармелюк обставав при тім, що всі розбої робив не задля користи.

Каменецький суд квапився з укінченням слідства проти Кармелюка, боючись його втечі й бажаючи чим скорше вислати з краю небезпечного гайдамаку, тим-більше, що видачі його, як дезертера, домагався командир полку, що стояв залогою в Могилеві, для довершення над ним польового суду й виконання присуду, по сукупности проступків, в присутности полку.

Кармелюк під осінь був відставлений в Могилів, де польовим судом за довершення горожанських проступків був присуджений на сім соток ударів крізь лаву й коли видержить кару, на висилку на каторгу.

Після відставлення Кармелюка в Могилів, всі дідичі відітхнули свобідно, а діяльність комісії Янчевського остаточно заспокоїла панів і увела наново кріпосний лад. Богато селян переправлено вже на Сибір, але тюрми все таки були переповнені.

Лишень Дмитро й Андрій уникнули гіркої участи многих своїх товаришів і, не зважаючи на ризиковні розвідки свого батька-отамана, не попадались в зе-

лізні руки Янчевського. Загин Кармелюка збентежив їх, а Андрея завів навіть до тупої розпуки; вони мусіли залишити дальших пошукувань за батьком і вернутися безпомічними до родинних місць.

Тут зустріла їх Уляна шинкарка; вона, прочувачи „нюхом“, що вони — важненькі птиці, висказала їм своє спочування і удунула нову енергію, давши приют в своїм запалім посеред ліса шинку.

Лісні гості піддались мало-помало під повний вплив цієї хорошої, вродливої й відважної жінки; вона правила й руководила їх злодійською діяльністю, передержувала й перепродувала крадене, обіцяючи устроїти все на більші розміри, як лишень зівсім поуспокоюються пани й ослабяться надзір властей.

Так вони й жили під охороною коршми; занимались дрібними крадіжками, не гордячи деколи й мужичою худібкою, ховаючи в своїх серцях сліпу надію на ширшу діяльність в будуччині.

Теперже великанські напади й грабежі усюди настали, а менші злодійства хотяй вибухали то там, то сям, неначе під проводом Кармелюка, — але вже не будили такого страху й над неправдивими Кармелюками вельможне панство сміялось.

Маршалок також належав до комісії, часто виїжджав то в Летичів, то в Каменець і на той час все запрошував до себе Демостена, який від часу погрому вчинився ще ближшим другом родини. Хойнацький знову став відважним і смілим, навіть рішився їздити не лишень на „польовання“, але навіть і до сусідів без „команди“; послідні збирались його женити, але Хойнацький одмагався від вузлів Гіменея, вдоволяючись Фросею, чи боячись її ремства.

Пігловський призвав письмом до себе старшого сина й почав ураз із ним господарити й вводити заграничні уліпшення й порядки, які противорічили патріархальним способам управи рілі й мішали звичаї сусідів.

Так проминуло два роки й стурбоване гайдамаками вигідне життя панства стало улягатись і входити у свої звичайні береги.

*

Був теплий весняний вечір. Сумерки вже приповзували з усіх сторін і товпились туманом коло пнів столітніх дубів і ясенів, що окружали тісною лавою захисну коршму. Помимо пізнього сумерку, в коршмі ще

не світився огонь, хочай крізь напів відчинені двері до-носився відтам здержуваний і притишений гомін кількох голосів. В коршмі дійсно були наші старі знакомці — салдат Дмитро Гнида і Андрій.

Салдат, за той час, заріс довгою кудлатою боро-дою, яка поглотила собою зівсім сліди заличків; на вид він постарівся й хочай ще бодро держався, але давнійшої самонадії вже не було. Андрій-же неначе змуж-нів, розвився в своїх атлетичних формах, але вид мав похмурий, а його очах тлілась журба.

Товариші попивали при осібнім столі горілку й закусювали її запопадно накришеною в миску свининою й жареними в салі бараболями.

Красавиця Уляна то вбігала, то вибігала із хати. Коло прилавка стояло двох мужиків, звівши голови й в покорі дожидали, заки газдиня упорається; один з них, низенький, білобровий, прибитий нуждою, не під-німав очей, а безнадійно глядів на свої босі, вкриті пластинами засохлого болота ноги, а другий, більше стрункий, чорнявий, прищутивши очі, осматрював цікаво всю коршму й часто пристановляв погляд на тих, що вечеряли, покиваючи підзорливо головою.

Був ще в коршмі Уляни й паний гість; але він сидів на лаві із щасливим виразом очей, пикав свою люльочку й частенько спльовував; повидимому він при-думував, як би то чим скорше вснути.

— Щож, хазяйко, — промовив знов більше бодрий і хитрий мужик, коли Уляна присіла за шинквасом, — чи діждемось ми від вас ласки?

— Давай гроші, так і ласку будеш мати, а на борг — ні! — всміхнулася вона холодно й дещо на-пушисто.

— Так відкіля взяти тобі зараз грошей, коли нас до рубця обчіхано; ось у нього коня смикнули, а в мене — пару волів. Ми ціліський день переходили по всіх ярах і вертепах, а все марно: ніг під собою не чуємо, животи попідводило, а ти ні чарки горілки, ні шматка сала не даєш.

— Ба, не даю! — відрізала хазяйка. — От цей на лаві, здається із вашого села, так вже й носом клює, — стільки надавала...

— Так і є! — пробурмотів той, попакуючи.

— А нам яке діло до того? — настоював чорня-вий. — Ти нас уконтентуй... Кажуть же тобі! голодні

наче пси, а віддамо опісля, не бійся... У тебеж християнська душа, а не жидівська, чи ти це розумівш?

— У неї бабська душа, — приложив лежачий.

Білявий лишень безнадійно вздихав і переступав з ноги на ногу.

— Так ось як воно, — упрямо говорила Уляна, лускаючи зернята, — а чейже й мені добро з неба не падає... Нераз також треба обілляти потім... А з вашого брата частенько хабарі опасисті... Прийде котрий, плаче, просить: ограбили, обікрали, змилуйся, мовляв... Його може й ніхто не ограбив, а він просто для „шахрайства“ казку пустив і вже!

— Та бійся же ти Бога... Камяна!

— Та що ти Бога? Бога позивати мені не прийдеться... А що камяна я, так ти брешеш: дармо трудитися для кого-небудь не варта, а пришли карбованця, другого, третього, так і я подумаю, розвідаю, ще й хорим поможу... усяку напасть на людях і на скотині зашепчу, а ти... камяна!

— Вона не камяна! — обстав за нею підхмелений мужичок. — Камінь холодний і твердий... а вона — мягенька й горяча!.. у!

— А ти, коли напився як свиня, так і лежи тихо! — підняла голос хазяйка. — Лежи й мовчи, а то я тебе так загірю, що цілий рік згадуватимеш мою ласку...

— Овва! — відрізав на її погрозу лежачий, але Уляна крикнула: „ну!“ — і він відразу замовк.

— Зглянь на них, газдинечко, — заступився вкінці й салдат за мужиків, — а чейже голод не тітка, а за убуток я відповідаю.

— Не вжеж то свого не послухавш?... Тут рука руку... „Круть-верть — в черепочку смерть!“ — замішався знов паний.

— Не мели й не тисни хати! — намірилась було із вовнними намірами хазяйка до лави, але припинилась і бризнула салдатови: — ти, найшовся також одповідник, — але у її голосі звучало вже більше ніжності.

— Ти щедрий на чужий рахунок!

— Алеж павукови зайва муха сітку рве, — відпав Дмитро на відріз, відломлюючи великий шматок підпалка.

— А хата — покришка, добавив Андрей.

— Ну, нехай вже буде й так, — встаючи сказала Уляна, — накормлю вас, знайте мою доброту, а там

вже — як совість ваша: згадаєте удову, спасибіг, а забудете — Бог нехай вас судить.

— Їй Богу, згадаємо, — вздихнув білявий.

— Як же й не згадати! — потряс чуприною чорнявий. Ось лишень де розгорюємо карбованця, так і за радою до тебе.

— Знаменито, мій любий, не пожалуєш! — і вона бисто вскочила у сні.

— Чорт — не баба! — сплюнув п'янюга й став знов набивати люльку.

Двері промахом відчинились і хазяйка, увійшовши бисто, поклала на другий стіл підпалок, шматок сала й поставила пляшку горілки.

Голодні присіли й з жадобою прийнялись за їдло.

— Сліпа хата, — сказав салдат, — бодай би оченько поставила.

— Ніч'ю в лісі ліпше прижмурювати очі, — відказала хазяйка.

— Так ми заткнем баньки, а то й шматок не в рот, а в ніч тичеш, — одказав салдат і піднявшись із місця, став на вікна запускати підтягнені солом'яні матки.

Хазяйка оглянулася, прислухалася, піддмухала в печі вогник і засвітила каганець. Слабе світло заблимає від нього й червоновими плямами уложилось на долівці й на обнажених, задимлених стінах.

— Від шинквасу, столів, від печи й сволюка розповзувалися на всі сторони — чорні дріжучі тіні й наповнили непроглядну пустку тьм'яним тремтінням.

Всім стало ще більше моторошно.

— Ну, алеж бо часи! — заговорив після третьої чарки чорнявий. — Лягай і здохай... То було надіялися на нашого батька Кармелюка, що припре панів, вкоротить їм руки... І правда, не багато підбадьорилися то цим, то тим... і від пана-отамана перепадало, а тепер, як його, сердешного, забрали, так від панів ще більше глузування пішло, навіть і від лісової волі обида... Значить на два боки шкіру луплять, хоть лягай і здохай!

— Ох, правда! — здихнув Андрей і похнюпився.

— То, бувало, при батькові до нашого брата жалкування було, а теперечки свій свого грабить, — дошкулював комусь чорнявий.

— Нема оборонця! — здихнув білобровий.

— Поспішайте, поспішайте, голубчики! — заметушилася хазяйка, божаючи перервати неприємний розго-

вір гостей. — Я, знай, замакою коршму зівсім і нічу нікого не впускаю в хату.

— Коли не хочу, засміявся паний.

— А на рахунок батька, так це брехня, — говорив він дальше, трібуючи підняти на ноги. — Ніхто його не взяв і не возьме... Це певне! Оттим — трах, — і всі, немов грушки, так і посипляться. Трась, — і вже по кайданах!

— Так, так! — підхопила хозяйка. — Він тут, я сама чувала... ще й „штуки вструже“ ніхто так, як він!

— Ого-го!... Ще й яку штуку! припіднявся той, що лежав на ноги, хватившись рукою за стіну. — Він нарочно попадається в руки, — закують його: кайдани, ланцюги, колодки... а він, знай, сміється. Гляди, а вони закували колоду, а його й пальцем не кивнули, щоби я так і не понюхав горівки, коли це неправда... Або ось сяде на долівці в тюрмі... І бодай би кусень крейди, — нарисув лодку й фю-фю! так і пронесеться на філях... ось що, а не то що!

— Чарівник! — потвердила хозяйка.

— Ох, коби так! — здихнув Андрій.

— Побачиш... явиться — кивнув головою переконаний в чарах Кармелюка селянин, — лишень покритись на силах і явиться, так! І таких ось негодяїв, котрі, значить, і свого брата... Гм. Або таких гадюк, як бувають шинкарі...

— Вон! — крикнула в запалі Уляна.

Але салдат її здержав.

— Лиши, кажу, п'яного. А виряди радше всіх „за фронт“, — діло є.

Ну, чорт з ним! — буркнула вона.

— А тільки ось що, добрі люде: підкріпилися чим Бог післав і „по цій мові бувайте здорові!“

— Так, час — пора кожному в свій берліг! — піднявся шумно Дмитро, враз із Андрійом. За ним почали хреститися й дякувати хазайці обдерті мужики, а п'яного заметушився по хаті, безнадійно глядючи своїй шапці.

— Давай-но, я тобі поможу, пане-брате! — підійшов к'ньому любязно Андрій.

У цій хвилині дався чути в сінях якийсь підірілий шелест; хтось до них увійшов і мацав за дверима.

Всі переглянулися.

— Ось принесла нечиста сила! — воркнув салдат.

Уляна метнулася було запирати двері на скоблик, але було вже за пізно: на порозі вже стояв згорблений старець із сідою бородою в жебрацькім лахмітті; в руках у нього був довгий костур, а за плечима теліпалась торбина. В першій хвилі можна його було вважати за богомольця.

— Слава Богу! — сказав старечим голосом мандрівник, низенько кланяючись і водячи очима за іконою, перед якою мігби перехреститись.

— На віки слава! — відказала невдоволеним голосом Уляна.

Мандрівник, не навиклий до темноти, поки що нічого ще не видів і стояв коло дверей, протираючи очі.

— Іменем Христа, пана Ісуса, прошу о пристановище, — поклонився він знов Улянї й раптовно притих, неначе доглянув у неї щось чудернацького.

— Що Бог післав, діду, прийміть, а ночувати у мене нікуди, — відказала сухо хазайка і подала вбогому шматок паляниці.

— Хай Бог вам, пані, відплатить, — здихнув дід, а мені би відітхнути хоть часочок... Я з курми встану. А тепер ось навіть поступитись не могу, — так підбив ноги й примучився довгою дорогою.

— Рада би, так не могу, — розвела руками хазайка.

— Та мені бодай би осьдечки й під лавою, — звернувся подорожний назад і його погляд стрівувався з поглядом Дмитра.

На його лиці мелькнула непевність, він подався кроком вперед і тихенько крикнув: але в одну мить він отямився й понурив голову, спершися на костур.

— Що з вами, дідусю! — здивувалась хазайка.

— Так ось в нозі кольнуло... і в боці — відказав розвіяно подорожний.

На крик діда салдат здрігнув і з розширеними очима став вслухуватись в звук його голосу; в сумятні мова подорожного втратила своє старече хрипіння й прозвучала ясніше.

— Діду, відки ви? — підійшов к' ньому бистро Дмитро й, взявши старця за руку, став пильно слідити в його лиці. — Ви упадаєте від умучення... ось тут присядьте, та підкріпітесь бодай чаркою горілки.

— Як бувало в лісі темною нічю! — промовив з усмішкою дід і стиснув кріпко руку салдатови.

— Коли птичі гнізда нищилось? — перебив салдат, — так і доброго сокола втратили.

— А сокіл ніби то мертвим падає, або до пташенят вертається, — відказав старець тихим, але вповні звучним і молодим голосом.

На звук цього голосу салдат зірвався з місця, нахилився до лица старця й радісний клич вирвався з його груди.

— Ех, живий Бог, — жива душа, а хозяйка хороша! — крикнув він грімко, щоби замняти хвилювання і добавив, стукнувши кулаком об стіл. — Ей, хозяйка, щож ти там каменюкою стоїш: піднесиж бідному мандрівникови чарку, а то звалиться...

— Так, ну його! — одгризнулась сердито Уляна. Для всякого прохожого добра не настачиш.

— Чи в тебе пляшка подорожня, чи що? — замітив грізно салдат. — Не купи, а кріпи; свадьба солодиться й гостина буде...

— Ти з ума зійшов? — впилила вона в салдата очі.

— Запри на замок кухню; коли в курнику свій півник, так чужі драчку піднімуть. А що, дітоньки, — звернувся він до мужиків, — волочить но п'яного, та піднесить ноги, бо дід хирний... помре, так усіх нас потягнуть і такої всиплять, що й за рік не висьорбавш. Чейже знаєте ті кляті комісії, щоб їм добра не було, кільки то вони не перемучили нашого брата! Лишень попадись у зуби виродкам!

— Кара Божа! — простогнав білобровий.

— А щоб вони виздыхали! — кричав чорнявий і зачав помагати підхмеленому землякови глядіти дверей.

Між тим Андрій, вчувши злодійську мову салдата, його сумятню, і повставшу в хаті якусь тривогу, сам перелякався, підсів біля діда й підозріно став глядіти у його лице.

Дід потихеньки стиснув його руку й тим збільшив ще більше сумовання недоумковатого Андрія.

Коли салдат випровадив вже гостей і запер за ними на засуву ворота, Андрій, вдивившись остаточно в очі старця, напрасно здрігнув і розняв зі страху рот.

— Пізнав? — шепнув тихо старець.

— Батьку мій! — крикнув безтямно Андрій і кинувся старцеві на шию.

— Тихше! — прошепів дід і стиснув йому болючо руки.

В цю мить увійшов в хату Дмитро й кинувся обнімать Кармелюка.

— Не бійся... тут свої!

Андрій своїм порядком, з криком: „батьку мій!“ почав стискати в своїх кріпких обіймах подорожнього.

— Задавите! — сміючись радісно сказав „дід“, обмінюючись поцілуями з друзями.

— Так хтож це? — налякалась Уляна.

— Хто?... Батько наш й отаман, Іван Кармелюк! закликав голосно й торжественно салдат, — Воскрес таки! Урра!!

Уляна стояла наче ошоломлена й спочувала, що під нею колишеться земля.

— Знімай, друже мій, к' бісу цесе лахміття: у нашої куми знайдеться дещо із здобишницького, а й з машкарою геть, — заговорив після бурхливих виявлень радості салдат. — Ану, кумо, наліво кругом... А з одежиною внеси сюди й різного провіянту й для зубів і для ковтки... Цеж празник не аби-який! Чоловік воскрес із мертвих... Та й який чоловік!

— Не хвали вже так мене, друже, — вмішався Кармелюк, — а то перехвалиш!

— Ні, Боже мій! Сама опісля пізнаєш, красуню, що хоть виверни світ до гори підшевною, а ліпшого не найдеш!

— Куди там! — махнув рукою Андрій.

— Ой? — мигнула очима Уляна.

— Не вір, пані, — потряс, відказуючи головою Кармелюк. — А ось, що він сказав, красуня, це правда... й що другої такої не подибати, це також не брехня...

— Ого-го-го — загорілась від вдоволення хозяйка. Старий дід, а язик палить, неначе вогнем...

— Несиж бо одежину, а там побачиш, що з діда станеться...

— Вечерять, тіточко, дайте батькови чим скорше, — вмішався Андрій, — а то плетете язиком, коли батько голодає...

— Зараз, зараз, засуятилась Уляна, — для дорогого гостя нічого не пожалію! — вона вибігла й борзенько вернулась з цілим оберемком польської одежі. — Примірюй, пане, що прийдеться, а я побіжу ще до хозяйства!

Кармелюк вибрав до свого росту венгерку і инше; зірвав бороду, умився і став знов, як і передше, красунем-легінем. Неволь, слабість і довга, тяжка дорога вчинила, що молодець схуд, але це придавала його лицю ще більше молодечости й краси.

— Молодець! — крикнув вдоволений салдат. — Такий же... Неначе вчора й розстались...

— Ех, не такий, брате, — здихнув Кармелюк і на-
супився. — Богато пропало здоровля...

— Похудів батько, — сумно завважив Андрій.

— Наживем! — махнув рукою салдат.

В хату вскочила Уляна.

— Ой, мамо моя! — крикнула вона; глянувши на
Кармелюка, сплеснула руками й остовпіла.

— А що, пізнала, пані? — усміхнувся ласкаво
бувший дід.

— Боженьку мій! Так це той самий пан, якого я
тому два роки стрінула в жидівській коршмі.

— Він і є! А пані господиня й за два роки не
забула?!

Господи, щож це? — шепотіла Уляна, не від-
водячи очарованих очей від Івана. — Я думала —
шляхтич який... панок... а він виходить Кармелюк...
Ось щастє! І в голову не могла собі взяти... по ночах
не спала... Про Кармелюка слихом чувала, а на очі не
видала... А воно виходить не дідич, а наш славний ота-
ман... Ну й чудо!

— Спасибіг за ласкаве слово... Вже коли призна-
ватись до першого знакомства, то й я нераз проклинав
красуню, що до всіх моїх мук прибавила ще й тугу.

— Ге-ге, друже, — ударив Кармелюка по плечах
салдат, — такий же: прямо з фронту й без помилу-
вання!

— Досить вже! — махнула рукою збентежена ха-
зайка. Я ось вам зараз прилагоджу вечерю.

Через кілька хвилин на великім столі, застеленім
чистою скатертю, красувалось вже кілька товстеньких
пляшок з березівкою, перцівкою, вишнівкою і чорним
пивом, шепіла на сковороді яєшниця з салом, стояли
миски з холодною свининою, а друга із свіжим сиром
і сметаною.

— Прости, дорогий пане! Що Бог післав... — про-
голосила з невільничою усмішкою хазайка Кармелюка
і його товаришів.

— Ну, дай Боже і богачеви таку вечерю! — ска-
зав піднесло Кармелюк.

Всі присіли до стола. Хазайка піднесла гостеві
першу чарку.

— Чого-б то побажати нашому любому панові-
атаманови? Ну, щастя, здоровля, слави, вдачі... Ні, ще
ось чого: щоби про ньому було таке вірне і щире
серце, яке не допустило-б постановити йому пастки

западні, яке би кинулось і на самого чортяку, само себе піддалось би йому в зуби, а дорогого друга закрило би...

— Козир-молодиця, — усміхнувся салдат, хочай і в наш город закинула камінець...

— А щож і правда, — замітив Андрій, — не убергли...

— Сам винен, попався на вудочку, — усміхнувся Іван, — та ще й попався наче дурень, а дурня і в церкві бють... Ну, буде й на нашій вулиці празник! — стріпався він і звернувся до хозяйки: спасибій тобі за це серце і за твою ласку, люба хозяйко! Вже коли-б таке серце для проклятого Богом найшлося, то я би його вставив в рямці і глядів би, поки не погаслиб очі... Ех, ось чого би я бажав, щоби ця щаслива хвиля тяглась і щоби так і вмерти, сидючи між друзями й не зводячи очей з такої чарівниці...

— Е, що про смерть, пане, думати, — сказала палаюча від радости хозяйка, — цур їй! Живий про живе думає... і в її очах мелькнув якийсь палаючий вогонь, так, що й Кармелюк почув, як його серце здригнуло й кров забила в жилах.

— Ой, ой, хозяйечко! Гостеви то і „віват“! але й про нас забувати не слід, — докорив салдат. — У мене від радощів і в горлі пересхло... і в нутрі відвело...

— Вибачайте любенькі! — збентежилась Уляна й налила Дмитрови по чарці.

— Ну, на здоровля! крикнув салдат і перевернув чарку в рот. — Нам лишень перцу, після закону, а там вже ми й самі підемо „на штурм“... Ех, друже мій, любий! Іване! Що це за хозяйку післав нам Господь, — так другої й не треба... Окрім цього, що краля писана й хозяйка хороша, так на це ще й начхати, а ось вона людина завзятуша, просто герой, а не баба! В битву її на ворогів пусти, так і вусом не поведе... а й нашого брата за пояс заткне... Вогонь, а не баба, ось що! Пхикати не стане, а з біди виручить... себе не пожаліє, а виручить... Скарб і тільки!

— Так, що це я так вдалась всім на хвалу? Чи це нині може святого похвальника? Ну, так і я панови атаманови скажу, що таких вірних другів, як ці два рідко пошукати... Об чім і не балакають бувало, — а мову завсігди зведуть на дорогого батька... Я з їхніх слів багато довідалась о панськім життю... а ось це

— Тай й взагалі такій красуні нема чого боятися Кармелюка ... (Стор. 17. — III. том).

славне „одоробло“, а заразом і дитя, так тужило за своїм батьком, до сліз тужило.

— Спасибіг, спасибіг! — говорив зворушеним голосом Кармелюк і стискав своїм другам руки, а хозяйці висказував своє признание своєї розбурханої і опянілої душі.

XXXIII.

Шумно і весело тягнулась вечеря. Хозайка угощала, припрошувала, сама додавала до чарки охоти, а гості віддавали довжну почесть і напоям і стравам. Коли голод був заспокоєний і змучені щоки стали лінівійше працювати, а по столі кружляли лишень чарки й кухлі, салдат звернувся до Кармелюка:

— Ну, розкажиж нам, любий друже, яку біду ти пережив і як її поспекався?

— Ет, ліпше би було про неї й не згадувати, — здихнув Кармелюк і провів рукою по лобі, бажаючи неначе затерти гіркі спомини, — та як же і не поділитись із друзями?! Про це, як мене цей чортяка підійшов, як напоїв дурманом і напів сонного одолів цілим десятком, а то й двома, своєї челяди — ви, певне, чували... І челядь певніськи торочила й сам бовван хвалився.

Слухачі мовчки кивнули головами, а Кармелюк говорив дальше:

— Ну, так кинули мене звязаного на телігу й помчали... Я вже не тямлю, як і куди, — так мене в дорозі розібрала отруя... Отямився я вже мало чи не в кам'янецькім, в тюремнім шпитали... а відтіля вже через тиждень перевели мене в башню, що біля турецького моста... посадили й прикували трьома ланцями неначе в клітку... Прямо таки домурували живцем у камінному гробі... Але коли-б і ланців не було, то випрямитись і протягнутись в тій дірі ніяк не можна було. Тільки й добра, що бодай висока була, або мені це так здавалось, бо вікна не було видно, а баня ледви-ледви світилась... Чи сонечко сходила, стояло високо на небі, чи заходило — я не міг знати... в перших хвилях я догадувався а опісля стратив і загадку — усе одно: глухі сумерки і вже! Лишень ніч визначалась чорною тьмою... Тому, що мені добре вснути не було можна, то я в початках через три ночі не примикав повік, опісляж ізнеміг і все лиш дрімав, не розбираючи, чи це день, чи ніч? Так ось

все й посуятилось в голові... Випускали мене із своєї діри... от хотьби на допити, так знов в такі темні „містки“, де днем і нічю лампи не погасали... так що і світу Божого й сонця ясного я майже не видав... Що я не осліп, сам не знаю. Розказувати вам про нелюдську муку, яку я терпів, я не стану: і не розкажеш її, а лишень тугу наведеш... Одно в початках кости так ломило, що сам би їх поторошив, а опісля тіло одубіло і я вже мало дещо й спочував... Точнісько все не мов... а деревляне... навіть двигнути рукою й ногою міг лишнь з трудом... а друге — нудьга... Господи, Боже, яка нудьга! Нема гіршої муки на світі! Як би там вже тіло не боліло, так це дурниця, — але як душа болить, так це вже пекло!

— Сердешний мій! — вирвалось в Уляни й вона змахнула рукою випливаючу на рісниці сльозу.

— Гм... так! Знали було й ми цесю тітку! — здихнув салдат, а Андрій уперто глядів в землю й тяжко сопів.

— Все о вас, о своїх, думки в голову лізли... впились в серце, неначе павка і висисали кров... Ех, одно в мене було бажання — прискорити чим скорше кінець тим мукам... І в початках я лишень об цім і думав... але не було способу: трібував задушитися ланцями, але були короткі, що і руками володіти годі було... Лишалось одно — заморити себе голодом, але спосіб цей надто довгий і остогидний а й надія чомусь так і шептала на вухо: „підіжди!“ це все в початках, а остаточно я й думати перестав — мозок так і задеревів! І знаєте, любі, це мене тішило, що мовляв — не буду відчувати мук на тортурах, а в добавок ще начну катам у вічі сміятись... Та ось що: на тортури мене не брали... Я вже до всього, у чім лишень вони мене винували, признавався й всі чужі гріхи на себе брав, — і не ставили... Розуміється прийшло письмо з полку й „казьонного“ тіла вони не сміли нищити, а обов'язані були його в цілости доставити командирови. Ех, налийко, хоз'яєчко, подай питва якого, щоб затопити гіркість!

— Своїми руками подавилаб їх, проклятих! — крикнула хоз'яйка, мигнувши очима з такою злобою, що навіть Андрій гаркнув: „собаки!“...

Кармелюк одним махом випив поданий Уляною стакан і здихнувши глибоко, продовжав:

— Так ось водили мене на допити, а опісля й перестали, бо й не треба було: я зівсім став каменіти у

своєму кам'яному склепу, та дождити з радістю хоть кари, хоть смерти...

І ось одного дня відкували мене від стіни й повели, але не в „камеру“ на допити, а через двір, до доглядача тюрми. Там я, братчики, вперше після кількох місяців побачив сонечко й відразу осліп...

Все почорніло й закружилось в очах, а сльози так і заливають. Довели мене попід руки й доглядач, чи хто там, вже я цього не бачив, перечитав мені письмо, що мене відправляють під „конвоєм“ у свій полк, в Могилів, де є військова комісія й де мене передадуть польовому судови — туди, мовляв, пересилається й весь розвід про мої незбиті злочини. І знаєте, який страшний польовий суд, — а я був йому рад: бодай прийдеться розімати кости в дорозі, та надихатись воздухом і надивитись ще раз на ріжні поля... Ну, ми й пішли; закований я був і на руках і на ногах, а здавалось, що я вільний неначе птах, міг рухатися, — й на душі було весело: не вогкий льох, не могила, не тьма, а тепло, світло, грабові ліси, золотисті ниви, хороші яри й зелені, зелені, як ярина, луги — а попри все — живий нарід, — то по дорозі при волах, або на конях, то по полю з косами, серпами, — наставляли як раз жнива... Ну, йдем ми, вартівні по боках, по заді підвода, а над нами синє, бездонне небо, а по нім коршуни кружляють... Ну, на ніч, як водиться, на степ; огиди усякої там доволі, але літня ніч коротка...

Так отце ми майже місяць брели до того Могилева... Ось, коли я вже очунявся на Поліссю, так стиснулось у мене серце... Почались безконечні болота й озера... Мокро всюди: сухого місця не найдеш... Доперва вже під самим Могилевом прояснілось, явились покриті поля, горбки, а дальше к' Дніпрови й гори... Але самий то Дніпро не київський, а маленький, так що наш Дністер його переможе; у самого Дніпра й стоїть Могилів; город це більший, чим наш на Дністрі, але місцевість красша. Ну, привели мене отсе в полкову канцелярію, а там вже й наш командір.

— Ага, — каже, — попався, лапатий гусаку. Ось я тобі покажу, як дезертирувати задля розбоїв!...

— Слухаюсь, — кажу, — ваше високородіє.

— Задержати на головній вартівні під строгим калауrom, в ланцах! — крикнув полковник. — Каршун, бач з кублами...

Посадили мене й скоренько таки повели на суд; ну, полевий суд іде скоро, не томлять до краю: „доба пріч і голова з пліч!“ Перечитали всі мої лиходійства в нашій країні, а полкові ще й втечу добавили, а там і присудили на сім соток буків в лаві...

Андрій і салдат похмуро мовчали, з острахом вліпивши очі в свого батька.

Кармелюк замовчав, склонивши голову на груди; по високо хвилюючій груди можна було пізнати, кілько в ній суятилося печалі при тих споминах. Продовжалась довга, томляча мовчанка. Уляна знов сіла і впилила в Кармелюка повні журби й жадні мести очі.

Вкінці Кармелюк, глибоко відітхнувши, потряс головою й обвів усіх очима.

— Чого-ж зажурились, други? А дорога хозяйечко?... Ех, серцеж у тебе! — й він бистрим рухом стиснув її руку.

Уляна спаленіла й всміхнулась.

— Сиджу чейже між вами: значить, що було — минуло, а що буде одному Богови відомо. На всякий случай „більше копи лиха не буде“, сказав він весело й спорожнивши добру чарку вишнівки говорив оживлено дальше: — вернувшись на головну вартівню, я став розпитувати салдатів: як довго треба ждати на виконання засуду, до екезекуції? Ну, мені й пояснили, що присуд буде потверджувати начальник корпусу, а заки відішлють до нього і з поворотом, то промине часу не мало, найменше з місяць... А опісля стали мене ще потішати й тим, що генерал звичайно злагоджує присуд... Розрадувався я й одобрився усім: не полекша кари втішала мене, а те, що остає часу на виповнення своєї завітньої думки, а думка була одна — наложити на себе руку, не дожидаючи милосердя, а то тому, що сімсот палок, шістьсот, а хочби і п'ятьсот — все одно. Ну, задумав я кріпку думку: по собі не показую, навіть пісні співаю, хотяй і тут я був у ланцах, а за мною п'ять пар очей слідило, — а все таки легче було дібрати способу, чим в камянецькій дірі... У мене було заховано ще на волі між підшовою а підстілкою в кождім чоботі по трийцять червінців. Коли мене схопив цей гаспид Янчевський, то одежі він не зривав, а зі всім потаскав в Каменець, а там, хотяй і пересмотрювали одежину, але нікому й в голову не прийшло пороти чоботи. Відсидів я в Кам'янці, не знімаючи їх, опісля сидів на головній вартівні... Ну, ті червінці й зробили мені прислугу. Був

там в одній зміні один салдатик, землячок, простий собі такий, а душа прегарна, жалів він мене, розмовляти призволяв... Став я йому розказувати про свою сімю, а в нього також сім'я певно горювала, дивлюсь, — слова мої хватають його за серце, по очах пізнаю. „Ось я й осмілюся: „сім'я моя, — кажу, — через місяць осиротіє, останеться без шматка хліба, так чи можна тобі передати мою послідню волю... чи ти її виповниш?“ — „Якже би я й не виповнив, — відказує; — коли це святе діло!“ — „Спасибіг, нехай тобі Господь заплатить! Так я тобі звірююся, неначе братови: в мене в підшвах заховано шістьдесять червінців, поможи мені їх добути, — візьми собі десять, а остальні сім'ї... Помози здіймати чоботи, а постарайся ножа, щоб можна їх розпороти.“

— „Добре, — каже, — після міні“...

„Лишень ось що, — я йому, — зроби так, щоб бути в тім часі на другій стійці: коли примітять, накриють, так ти й не будеш одвічальний — і ніж положи де-небудь, лише не свій, а який-не-будь новий, — і ніхто не довідається...“

— „Так, так“, — згодився він і все зробив після мого бажання. Я діждав другого дня й нічу освободив собі руки, — ну, освободився, придибав ножа й перехрестившись, всадив його по рукояті собі в груди.

— Ой! — крикнула Уляна й закрила руками лице.

— Що ти! — Батьку! — кликнули враз з нею й товариші.

Та не лякайтесь! — Глядіть: живий і здоровий... Ніхто, як Бог! Думаю до Нього йти на суд. Він поки що не приймив, а ще визволив... так! Як я оце втопив в собі ножаку, в очах потемніло, зникло все... Прочунав я в лазареті... Оказалось, що махом ножа я серця не торкнув. Ну всеж таки покликали лікарів, які признали, що я смертно ранений і що мені вже не до виходу. Ну, а там у полкові піднялась, як я о цім переконався, ціла содома, забили на тривогу, слідство: як і що? Яким чином? „Знати мовляв, не знаємо й відати не відаємо...“ Колотились вони, колотились, — і плюнули: мій салдатик оставсь безкарним, що мене страх як втішило, а ще більше це, що самому прийдеться помирати. Ну, лежу я, лежу, кашляю кровю, а помирати — не помираю. Минав місяць, ба й другий; лікарі розводять руками, а фершали навіть сваряться й лаються, чому я вже не вмираю й ліжко залежую. Разів два вже було радились,

щоби нічу зараз же зі мною і в трупарню, опісля заходить, що мені під досвіток і ліпше. Вовтузились вони так зі мною майже чотири місяці, а на кінець заявили, що я буду жити... засклепиться моя рана. Як я отце все почув, так у мене все й похолодніло: а то лежав собі в спокою, навіть сміявся в душі, що, мовляв, як ви й не зсходіться, а „дулю“ з'їсьте, а то знов почав думати про лозину, безпокоїтись... І затужив я знов, ох, як затужив! Вже й сам командір заходив, бодрив мене; журих таки, журих, але й бодрив: — „тепер, — каже, тобі тілесної кари не буде, сам ти себе покарав, а підеш лишень в арештантські роти. Гляди лишень, не дурій!“ — Став я тоді, братики мої, передумувати, яким би то чином вирватись на волю: вже за одно — або знов ніж в серце, або до вас!... І така мене нудьга напала за рідною своєю стороною, за своїми лісами, за своїми рідними людьми, за вами, друзяки, така нудьга, що серце боляче билось у груди... Лежу я оце, а перед моїми очима все, все стоїть наче живе... чую неначе ваші голоси... неначе віє на мене від болота вогкою прохолодою... Ех, так би, здавалось, зірвався з ліжка й поплинув до вас, а тут грудь забандажована, сил нема, так і наглядають за мною фелшари, сторожа... Час іде, бачу я, що почав поправлятись, що, будь ласка, прийде скоренько час мені й на виписку з лазарета, — виджу й мало з розуму не сходжу. Я знаю, що з лазарету далеко легше втікати, хочби й тому, що ні в тебе кайданів на руках, ні колод на ногах, ба й самий догляд не такий то й строгий, особливо на відділі тяжко хворих, — я то все розумію й нічого не придумую, від злости руки собі гризу, а нічого путнього придумати не могу...

XXXIV.

Кармелюк продовжав своє сумне оповідання:

— Стали вже мене з лазарета випускати на прогульку, розуміється — по окремім подвір'ю і з двома вартовими... Походжаю я та розглядаюся по бокам. Кругом високий мур, ні фіртки, ані якої небудь прибудівки, крізь яку би можна, бодай по криші, видряпатися... Розпитую, бувало, в своїх сторожів: „Що, братики, чи вам і нічу спокою нема?“

— „Нічу то головна робота, — кажуть.

— І біля воріт сторожи й кругом огорожі ходи...“
— „На зміну, розуміється? — питаю. — „Та 'кий чорт: тут правдивої черги не заховують“, — відказує Семен Лубків. А я вже з ними познакомився; один з них був Семен Лубків, а другий Іван Стружів. Я їм і на горілку давав, тож і балакати зі мною любили. Ось і той самий Семен Лубків, коли мене перший раз пустили на прогульку, так приніс мені й чоботи мої... Я обіцяв його добре винагородити, він згодився, нарушив, значиться, правило й приніс, бо — одежина видається арештантови доперва при виписуванні. Ну, я в цій же хвилі розповів підошву й дав йому два червінці, а остальні гроші в мішочок, та на шнурочок і на шию... Ось, крізь того самого Лубкова я тайком і землячка викликав в лазарет і віддав йому обіцяних десять червінців. Втішився, очам своїм не вірить: страху то він кілька наївся й був певний, що я його обманив, обіцяючи червінці, — а тут і справді „дукатики“ в руку... Ну й вийшов він від мене неначе паний... Так ось і говорю я, що цей салдатик Семен сприяв мені й любив побалакати... — „Ну, — говорить, — порядку тут не придержуються, тому то й годі уймати собі годинку й забігти до своєї Матрони“... Від нього я мало-помало дізнався про всі лазаретні порядки, так хісна з того було мало; порядки були строгі... надзір великий... А через огорожу перелізти — ані способу: сяжнів два з висоту... Я думав було підкупити Лубкова й став примовлюватися, так ані приступу: ну, я й прикусив язик... на час, розуміється, бо остаточно надії я ще не тратив... Так то й тяглись дні за днями. Повіяло, остаточно й весною; сніги стояли, на деревах пучки набреніли, береза випустила серіжку... І мені вже пішла повна порція: значить, за тиждень, два — виписання... І рве мое серце на волю весняний цей подих і навіває, як осіння мрака, невідступна туга. Лежу на постелі, закрию очі, — й мені мерещиться ліс зелений, свіжий, пахучий... А то перед очима розкинеться золота нива пшениці. Колосся шумить. В горі голубе небо... Вітрець легенький повіває, скошеною травою пахне... віддихати вільно! А отворю очі — темниця, стогони хорих і кругом неволя... І така туга здавить в залізних обіймах мою грудь, що слів хибує на висказання цієї муки... Ох, други мої! Лишень в тюрмі на чужині родяться такі слова!

Кармелюк тяжко перевів дух і провів рукою по очах.

— Так отце лежу я на постелі, мучусь... Трясе мною лихоманка, а нічого не придумую... лишень голова

болить, та у висках ломить... Під весну до нашої камери стало прибувати що раз більше хорих на тиф... їх клали у другому кінці камери, а я на своїм кінці оставався вже один, бо хорі, що лежали біля мене, виписались. Отце одного разу вечером, при обході, лікар й каже фелчарам: „Ось цей, що в куті, за годину, дві буде „готовий“, — так його зараз відсіля у трупарню, разом з постелею, а то зараза; так зараз же в трупарню; Ну, а ти, Кармелюк, — підійшов він до мене, — молодець... за три дні випишемо з лазарету... Відійшов лікар, а в мене в груди все помертвіло... і дожидав цеї виписки, а як вчув про неї, так і затрясся... За годину знов до нас прийшов ферчал, оглянув того хорого й ворчить, ганьбить: „Дише ще діявол... Йому то все одно, а ти не спи! Гей, Семене! — крикнув він. — Семене! Не вжеж він помандрував до своєї шельми? Ну, настало-ж я тобі зуби, як що то! Вискочив, неначе німиці об'ївся...“ Але Семен був в лазареті й фелчар притаскав його в нашу камеру: „Ось — каже, — приказ тобі: як лишень „номер 15“ дух спустить, зараз його з постелею витациш, розумієш — зараз, а опісля тут біля постелі й кладись спати, але прислухайся...“ — „Помилуйте, ваше б-родіє, — відказує Семен, — тут духота, воздух не... а я майже дві ночі не спав... Позвольте мені, ваше б-родіє, лягти в калявурні, а я буду навідувати-ся...“ — „Не розбирай! — аж тупнув фелшер ногою. — Мені задля тебе не спати, чи що? Тут лягай і вже! А коли „номер“ умре, мене не турбувати: кликни на Йвана. Але затям собі, що це приказ самого головного лікаря! — і пішов... „А щоби ви видихали, чортяки“ — полаявся Семен і в злости кинув шинелю й фуражкою об підлогу... „Знавш що, Сеню? — відіззавсь я, — кладись он на цю вільну постелю, а я замість тебе буду сторожити: по цілих днях, бач, сплю, так мені посторожити марниця, а тобі, бідному, відпочати треба. „Спасибіг, — відказує. — „Посторожи, брате, бо у мене вже й сили нема...“ — І справді таки, дуже знеможений був. Як лишень звалився він на ліжку, так і захропів, хоть за ноги таци... Лежу я, прислухуюсь хорому — дихає ще, тяжко так, а дихає... Гомін і в лазареті й на дворі притих... і в нашій камері стало неначе в могилі... Лежу я... На серці в мене така вага, неначе жорновим каменем привалило, а в голові бється все одна думка: за три дні випишуть, а за чотири й під „стрій“ поведуть... „Чи не повіситибся тут?“ — мелкнула у мене думка, але після ножа... вона

мені видалась досадною... А тимчасом хорий якось так дивно крикнув і притих... Я скочив поглянути до нього і наткнувся на шинелю сторожа, бо в камері було майже темно; лишень одніська лампадка перед образом й освічувала її. Спотикнувся я на шинелю, мало що й не впав і нагло неначе лискавкою озаріло мене; „а що, як би так накинути ту саміську шинелю на плечі, а фуражку на голову, та прямо в ворота... добре, думаю, й чоботи мої тутечки-ж під ліжком... Лишень минуточку, не довше, перестояв я стовпом і нараз рішився. Нарядився я, братику мої, в одну мить салдатиком і прямо на головне подвір'є: йду собі сміло, та ще покрикую: „Семене, куди ти, чорте, провалився?“ розуміється, що на мій клич ніхто не відкликався: Семен у мене хропака собі завдає, а на подвір'ю, як на кладовищі, тихо... Це мене підбадьорило і я очайдушно сміло підійшов до воріт і простукав у кватирку. „Хто там?“ — відкликнувся сторож. — „Іван Стружев“. — „Чого тобі?“ — „Не видав ти, дядечку, Семена Лубкова?“ — При мені не виходив, хибань до моєї зміни... або що?“ — Та в нас, — кажу, — а серце в груди лишень бух, бух, бух... У нас, — говорю, — хорий помер, — так головний лікар приказав зараз же й винести, а його, діавола, нема: певне у своїй Матрони прохолоджується!“ — „Ха! ха! Звісно!“ — засміявся вартовий. — „Так пропустіть мене, дядечку, його кликнути, а то обірветься йому!“ — „Біжи, біжи“ — Я вхопився рукою за завертку, щоби не впасти, — так у мені закрутилось в голові й від радості й від страху. Заскреготіла засува, отворилась напів фіртка: я насунув низше фуражку, припідняв ковнір шинелі, неначеб озяб із сну, й, нагнувшись, вийшов на вні. — „А швидше-бо! — говорить вартовий. — А то мені нічу випускати й своїх заказано.“ — „Я, дядечку, мигом! — крикнув я — і в ноги... А вартовий ще й хвалить. — „Так махай чим борше!“

— Хвацько! — завважав Андрій, сміючись широко.

— Вже так хвацько, що лишень руками розведеш... Ха, ха! — розсміявся Дмитро. — Ранком, думаю, тож то потіха піднялась в лазареті! Ой лихо їх матері!

— А дальше то й як, мій орле? — крикнула одушевлена оповіданням Уляна.

— Що дальше, моя любко? — підсміхнувся Кармелюк і з черги палко глянув на неї. Завернув я за угол, так і пустився не до міста, а в напрямі ліса, що недалеко чорнів над Дніпром... Біг я до ліса що сили, а

вскочивши в густу ліщину, повалився на землю і з пів години відпочивав. Опісля вже поволіше став проди- ратись в глибину ліса, перебігаючи прогалини й пере- руби... Досвіта я вийшов на якусь доріжку й наткнувся на мужика; він дрімав на чепурнім візку, до якого була запряжена кріпка конина. Зразу я хотів було схо- ватися в кущі, та опісля й рішив зупинити мужика.

— Гей, пане брате, куди їдеш? — крикнув я.

— Га?! — відгукнув він з просоня.

— Куди, — питаю — їдеш?

— На ярмарку, в Трубайск, — каже служивий.

— Ось і добре; мене рівнож туди посилає мій ротмістер. — Йому треба купити коня й візок під річи...

— Та я сам, — говорить, їду туди продати свою.

— Так будемо сватами, врадувавсь я і мужик теж рад. Ну, поторгувався я так задля форми і вдарив по руках. Мужик зове мене в своє село запити могорич; але я відказався, а попросив його продати мені ще свою свитку: на ньому була біла свитка, а поверхи кожушок; „салдатська, — кажу, — шинеля вітром підбита, а тепер ще ранками приморозки, так під шинелю булаб свитка в сам раз...“ Продав він мені й свитку за три карбо- ванці... Розпитав я його ще про дорогу і, розпрощавшись, сів на візок та і „покіптив“ собі по панськи... Першого дня дісталось таки коняці; лишень раз коло якоїсь лісо- вої коршми й підкормив; роздобув собі в жида шапку й махнув далше... Другого дня їхав я вже спокійніше, навіть у якомусь містечку купив собі дві парі одежини й дібрався без всяких пригод до Проскурова... Ну, тут вже треба було обережнійше: міг хто небудь і пізнати: я на біду по дорозі підстригся й підбрився, а то в боль- ниці було ось яку бороду запустив, так не терплю я її... Ну, хоч-не-хоч, треба знов мати бороду для непознаки; ось я переодівся нищим дідом, змайстрував льняну бороду й двигнувся іменем Христовим в родимі сторони... Я по правді й не знав, як би то про вас розвідати, мої други, про своїх: гадав розвідати у своєму селі, так ось мене Господь навів прямо до своїх, та ще й яких, найблищих мойому сердцю, ліпше чим кривні!

— Голови за тебе! — крикнув Андрій і Дмитро.

— Ну, так і я всякому другови „вет за вет“, — крикнув опянілий навально — радістю Кармелюк, обні- маючись із своїми друзями. — Ну, а пані позволить... по дружбі... по приятельськи... як товариша... післаного Богом?

— І ще би! — підпер Дмитро.

Уляна стояла хвилину, спаленівши й потупивши в землю очі, опісля блиснула ними й голосно промовила:

— Щож? Коли други, так други! — і голосно горяче поцілувалась з отаманом.

— Урра! Бий фронтоль! Лавою! Випемо тепер за здоровля нашого батька, за його вибавлення, за нашу радість! — крикнув Дмитро.

Уляна кинулась всім наливати повні стакани й всі почали пити за здоровля друг за друга із великою радістю, злучені одною любовю, одним пориванням... А тепла, повна пестошів ніч незаметно плила й прискорювала час досвітку.

— Ну, пора нам і домів! — промовив вкінці Дмитро й рішучо припіднявся із лави. — Отаман ще й після слабости не підкріпився, ба й натовився в дорозі... а ми все п'ячимо.

— Давно йому пора випочивати; вже, здається, свитає, — затрівоживсь і Андрій, а деж батькови постелять?

— Тут! тут! — заметушилась хазяйка. — В цій хаті простірно. — Я зісуну дві, три лаві...

— Во, во, — потягнувся Дмитро, — наша хазяйка золото, зробить все, як слід... Ну, добраніч! Ходім, паплюго, у свій хлівчик... — і Дмитро, вхопившись для вдержання рівноваги за плічко Андрія, вийшов з ним „ломаною“ стежкою з хати.

— Постій, молодице, — заговорив Кармелюк, коли остав з Уляною сам на сам, — я не пестун, привик більше на сірій землі, або таки на голому камені лежати, томуж для мене і не труди своїх рученят...

— Що ти, пане? Щоб я дозволила своєму дорогому гостеві валятися, як наймитови? — заперечила вона й сильними руками піднесла лавчину.

— Так постійже, люба! Кинь! — і Кармелюк взяв її за руку. Як ти знаєш... може мені й милійше було би бути в тебе наймитом?

— Мойому панови? Мойому отаманови? Мойому батькови так і наймитом бути? — з острахом крикнула Уляна й нагло посумніла, спаленіла румянцем і довгими рісницями закрила свої очі.

— Ну, в батьки то ще за вчасно, — усміхнувся Іван, — в бурлаки, в наймити до такої кралі — й це щастє!

— Не жартуй! — сказала вона глибоким, грубим голосом і ціла здригнула, поблідла й опустилась на лаву, неначе підстрілена птиця: — тобі, пане, жарти, а мені не до них, — сказала вона.

— Слухай, моя красуне! — заговорив горячо Кармелюк, не випускаючи дріжачої руки Уляни. — Не жартую я... а хочу відразу, як мойому новому другови, висказати все, що кипить осьдечки, — він вказав на грудь, — бо не можу вдержати неслухняного слова, не можу вгасити полум'я... Ліпше відразу висказати все, щоби позбутися й обірвати, або дати вільну волю!...

— Не треба, батьку! — крикнула тихо Уляна.

— Ні, треба... Відразу... прямо... щоб не було ні сучка, ні задирки!

Полюбилась ти мені, як лишень я вперве тебе побачив... мало сказати полюбилась: клеймом врзалась в серце й клеймо це випалила своїми очима... Не брехав я, коли говорив, що до всіх моїх мук ти придала ще й найгіршу! Врзалась і стоїш ось перед моїми очима пишна, могуча й хороша, як писана картина й прямо глядиш мені в душу... а очі твої й палять і ла-скають і ніжать... Солодко мені в них глядіти й болячи; якась непонята сила тягне мене до тебе і я чую, що нові кайдани ломлять мою волю, в'їдаються в серце й сковують душу... Ох, Уляно! Кайдани тії були страшніші й більше мучили мене від тих, які в'їдались до крові в моє тіло!

— Ой, мамунцю моя! — крикнула Уляна, узявшись руками за голову.

— Коли я було прикінчив з тобою, — говорив він дальше, — то правда, що чекав лишень одного забуття... Коби лишень скорше з голови й з серця вилетіло, щезло... і нутро в мене заніміло, а ось, як побачив тебе, як вчув твій голос, так всі мої рани нараз відсклепились і залились горячою, як вогонь кровю... Люблю я тебе! Кохаю, як нікого иньшого до тепер, здається, не кохав.

— Як нікого? — вхопила вона цупко за плічко отамана й нагнувшись впилила в нього свої палаючі, повні кипучої пристрасти, очі й грудь її високо піднімалась і дріжала при віддиханню; зворушене лице пашило вогнем, з уст виривалось жарке дихання...

— Так, як нікого! Любив я свою жінку глибоко, кріпко, але ця любов була спокійна й тиха... А ти в

в мені піднімавш якусь бурю, кипятиш кров, туманиш голову, опянюєш якимись чарами...

— Не чарами, а своїм серцем, — заговорила вона поривисто, бо й воно, як п'яне, рветься до тебе... Постій, вислухай! — здержала вона повеліваючим голосом поривистий рух Івана. — Ти ще не знавш мене... Я, знай, страшна... Не відьма, ні — а чую в собі якусь силу: вже кого я полюблю, так не це, що життя своє віддам за нього, а й нема такої муки, якої би я полякалась ради свого коханця... Всю себе віддам за нього, до послідньої каплі крові, до посліднього віддиху!

— Горлице моя! — крикнув Кармелюк, притягаючи до себе красавицю.

— Постій, ще не все! — Вирвалась вона з обіймів. — Всю себе віддам, так, всю, — але тому, хто й мене вірно любить... Проте, коли довідаюсь, що коханець мій мене дурить і за мов щире серце ще сміється, — не здержусь я перед нічим, а відімщу йому, відімщу! „Жартувати“ — може, — і я жартувала у своєму життю не раз, завертала й парубкам і жонатим голови, ба навіть втішало мене погратись з дурнями... А це тому, що я до цієї пори нікого не любила... Нікого, — підчеркнула вона, — але за те, як покохаю... Тому ж то я й говорю тобі, не жартуй собі зі мною... Чую серцем, що люблю тебе.

— Так ти мені в сотеро милійша твоєю грізбою! — кликнув Кармелюк і підняв к'собі поривисто молодицю; але вона знов, як гадина, виховзлась від нього й крикнула хрипким, неначе пересохлим від умучення голосом.

— Почекай, вислухай! Тут знай, життя горить... і вона задріботіла поспішно, боячись, що хтось, або щось не дозволить їй виговоритись: — Я, знай не тутешна, а спід Києва... Панською кріпачкою була... І служила навіть коротко в панських покоях. Пан хотів знасилувати, — так я йому покусала руки... А пані, дізнавшись про все, ще мене й „випарила“, ну, я підпалила їм тік і стодоли... Переждала час, поки все звезуть на гумно й підпалила... Майже через рік... на мене й подумати не могли... А опісля вернувся в наше село москаль Михальчук, старий вже, а карбованців назбирав, накопичив і задумав женитись. Подобалась я йому; він до пана — купити, значить, мене; пан зажадав 300 карбованців. Той заплатив і другого таки дня й обвінчався зі мною. Мене то таки й не питав, чи він мені любий, чи ні? Яка там у кріпачки воля? Повели — і вже? Але по правді сказавши,

— я була дуже рада: любити, то я нікого не любила, а воля все-ж таки й нашій сестрі мила... Ну, прожила я з своїм старцюном два роки, привикла до нього; аж раптом його деревом придавило в лісі і я осталась молододою вдовою. Як лишень отже я повдовіла, так мені й порадили добрі люде втікати з наших країв, — бо пани, мовляв, можуть знов почати на мені мститися. Випродала я все і, не діждавшись панської напасти, подалась на Поділльє, взяла на себе тут коршму й зажила, приспівуючи. Хто чіпався мене, так або гнала в потилицю, або жартувала... Але нікого ще до цієї пори не любила! Так ось, яка я! — Закінчила вона, переводючи поривисто бурхливе віддихання.

— Якої я глядів, яка мені снилась, — задихуючись від радості отаман. — Сильна, палка, відважна. З такою орлицею не затонеш в болоті, а піднімешся висше хмар]!

— Так ти мене й такою, якою я в, любиш, і мою любовию не гордиш і мене не зрадиш? — Вчепилася вона руками у його плічко і, вигнувши тремтючу грудь, впилилась в його мерехкотячі очі своїми, повними утоми очима.

— Люблю! Кохаю!

— І неподільно віддаси мені ціле своє життя?

— До останнього віддиху!

— Так бери-ж мене! — крикнула вона пристрасно і прилипла д'ньому уся...

XXXV.

Після позбавлення й мук тюремного життя — свобода, розкіш, краса рідної сторони й навісні милування Уляни вчинили на Кармелюка чудодійний вплив. Кождий день, здавалось, приносив йому нові сили, здоров'є, нову приману краси. Погляд, постава, рухи, голос його — все змінилось. Він приодівся в роздобуту Андрійком улюблену одєжу й тепер знов подобав на того красавця — отамана розбійників, якого один погляд завертав голови жєнщинам. Кармелюк і не оглянувся, як в тій солодкій безчинности перелетіло два тижні. Одного разу, сидючи за товариською балачкою з Андрієм, салдатом, Уляною, Кармелюк сказав, стрепенувши удачно кучерами:

— Ну, братіки, відросли знов у сокола крила, — пора й за роботу?

— Пора, братьку! Винудились без тебе! — зустріли з радістю заяву отамана товариші.

Уляна навіть не моргнула.

— Робити, так робити! — Підхопила вона з запалом. — Після будня й празник ліпший! За здоровля-ж нашого отамана — сокола, братіки! — Налила вона свій стакан, підняла його високо й крикнула: — Хай росте й ширить свої крила!

Радісні крики Дмитра й Андрія зустріли її тост.

— Ех, Уляна, вогонь-баба! — крикнув салдат, цокаючись з нею стаканом.

— Добрий товариш, люблю таких! — Висказав з чуттям Кармелюк, опускаючи свою руку на її плічко.

— Вірний і незрадливий! — добавила Уляна, окинувши його сяючим і палким поглядом і, звернувшись до товаришів, зараз же промовила рішучим голосом: — передше, чим начинати діло, панове, треба найти певне пристановище.

— Глядіти не треба! Перебив її весело Андрій. — Я ось, блукаючи без тямки увесь час по лісах, придибав в глуші таке становище, що ліпше пристроїти його ніхто й не придумавби! І від нашої коршми недалеко.

— Знаменито! — Значить, — і маркетанці наші далеко ніжками не прийдеться дріботіти! — Моргнув Кармелюк Уляні. — Ну, покажи-ж, оглянемо всі разом... Але як би наших вірлят поскликати!

— Правда, батьку! — підходить Дмитро. — Але і тим не журись: Я вже пустив „лепорт“ (рапорт), що соколови відростають підрізані напасниками крила... Відкликаються діти... Дай речинець... Через тиждень буде в нас 20 до 30 голов, а там...

— Дізнаються про нас і долини й гори! — Закінчила розрадувана Уляна.

Після цієї розмови, рішено було приступити до діла зараз. Труд розділили: Андрій взяв на себе відшукати й пристосувати до замешкання пристановище, яке він бачив, з салдат занявся вишукуванням бувших членів шайки. Кармелюк, покищо, не брав участі в тих заходах і відпочивав під опікою Уляни. З поворотом давніших сил, думка його що-раз більше й більше наvertала до давнішого життя. Особливо ярко уявилась йому картина його зрадливого приарештовання. Ця пригадка

палила незмитою обидою його серце в тюрмі, а теперечки-ж, коли він знов находився на свободі, — жажда відімести Демостенови, буквально не давала йому спокою.

— Ех, други, братці, — говорив він не раз своїй компанії, коли йому товариші представляли то сякий, то такий плян нападу, — не буде моя душа зазнавати спокою доти, аж відімшусь на тому діявови проклятому Янчевському!

— Пімстимось, ще й як пімстимось! — піддержували товариші. — Його на першу голову!

— Я сама йому, клятому, своїми руками розірву горло! — крикнула Уляна. — Ось лишень попадеться.

— Не попадеться, серце, а піймаєм! — поправляв Кармелюк.

— Піймаємо, піймаємо! — запальчиво повторила Уляна. — Я вже всім своїм жидкам накажу, щоби рознюхували, куди і коли він буде їхати: накриємо його й тоді то вже „перечитаємо“ йому по своєму.

— Спасибіг, кохана! — проголосив з чуттям Кармелюк, стискаючи руку Уляні.

Теплий літний день клонився к' заходуви. В лісі, в глибокому яру, сумерк ложився, відчувався вечірній холодок, — але на верху сонце ще сяло, обливаючи горячим золотом високі склепіння й бані ліса. На дні яру, окруженого густою й суцільною стіною навислої грабини, ворушились люде. Андрій колов дрова й підкладав їх в розгорілий костир, або мішав у висячому над ним кітлі великою ложкою. При вході до печери, що зарисовувалася навислими гранітними брилами, лежав, підложивши під голови руки, Кармелюк. Уляна, пишна й неначе ще більше покрасніла, то вибігала з печери, то знов заходила до неї, перемовляючись веселими словами з Андрійом, брала цю, чи иньшу річ і знов убігала в печеру.

Отаман лежав мовчки, захвачений якимсь елеґійним настроєм; його задумчивий погляд потапав в глибокій синяві неба, слідячи за піжними хмарками, закрашеними рожевим відблеском, котрі впливали з глибини.

Довкруги було незвичайно красно.

Свіже, молоде листє вкривало дерева легкою, прозорою сіткою, крізь котру ще видно було чорну сільветку їх темних цівок. Густа трава, яка вкривала все дно яру, здавалась бути якимсь зеленим бархатним ковром, з глибини котрого виглядали великі головки жовтих куль-

бабок. Недалечко від печери обривався з висоти тоненькими хрустальними струями невеликий ручай і гадюкою вився по дні яру, скачучи по камінчиках срібною лентою... Милозвучний шум спаду води придавав цілій місцевості якоїсь задумливої, чарівної краси й принади...

— Ех, воля, золота воля й родима сторона! — вирвалося вкінці грімке зітхнення з грудей Кармелюка.

Андрій озирнувся з любою усмішкою на свого отамана.

— А що, — замучився, занудився, батьку?

— Не так замучився, як занудився. Ось за тим небом, за тим ковром зеленим, за тим шумом ліса, зеленим, весняним шумом! Ех! — Кармелюк глибоко зітхнув і, стрепенувши головою, припіднявся і сів на корнякови — натерпівся я зачерез тих гаспидів! Ну, заберемося! Віддячимо й ми їм за все!

— Але ми й без тебе хотяй були на волі, а волі не знали. Никали по пущах і ярах, як отара без чабана!

— А що робили?

— Правду сказавши — добра мало... Перебивались так собі, забавляючись більше грабежею.

— Від цього й волі не чули! Чиж воля в розбоях і грабежі? Чиж длятого я вас скликав? Ех, браття... А ви — і ім'я моє наклеювали й своєму братови не мало горя нанесли... — Кармелюк глибоко зітхнув і задумався.

— Прости, батьку, — сказав після короткої мовчанки Андрій. — Самі знаємо, що винуваті, але ми без тебе, наче сліпці без поводатора.

— Сліпці без поводатора... повторив в задумі Кармелюк. — А чи й сам поводатор знає праву, вірну дорогу?... — помітив він задумливо й замовк.

Настала знову мовчанка, цим разом досить довга.

— Ось що ще, Андрію, — заговорив знов Кармелюк, — не знаєш ти може чого про мою сімю? Чи не бував ти в Головчинцях?

— Не чував нічого... Правду сказавши, то старався в Головчинці навіть не заглядати...

— Гм... треба буде мені самому поїхати — розвідати...

— Ні, батьку, вже як собі хочеш, а туди ми тебе не пустимо... Пішли мене, я перелечу...

— Куди? За чим? — роздався звучний голос Уляни й зігріта красавиця явилась в меншій отворі печери.

Андрій сумно замовчав і відійшов на бік, але Уляна не звернула на це уваги; завваживши, що Кармелюк вже сидить, вона присіла біля нього й весело зашебетала.

Вже збудився? Встав? Чогож зажурився, о чім призадумався? — заговорила вона, нахилиючись близько до його лица й заглядаючи у вічі.

— Нагадалось бувале, старе... — відказав ухильно Кармелюк.

— Цур йому й пек! Найшов о чім думати! — крикнула Уляна. — Старий бурян — з корінням причі!... Ми починаємо нове життя: солодке, вільне, веселе... Всміхнись бо, отамане любий, та поцілуй мене кріпко, ось так, ось так! — обвила вона шию Кармелюка руками й кріпко пригорнулась до нього гарячими щоками. — Я заслужила на подяку! Яке ліжко я устроїла тобі, та як прибрала твою оселю! Ха! ха!... Ліпше чим світлиця в пана — й певнійше й веселійше! А ти, Андрію, вже й ложку відбиравеш? Готовий куліш? Може, вечерять будемо, голубе, га? — нагнулась вона знов до Кармелюка й любовно заглянула йому в вічі.

Поява Уляни, її весела, звучна розмова, відразу внесли із собою струю якоїсь безпричинної веселости й піднесли загальний настрій.

— Вечеряти, так і вечеряти, — відказав Кармелюк,

— Ну, ось, знаменито, — відізвалась оживлено Уляна. — Тащи сюда куліш, а я накрию стіл, та принесу із нашого погребу доброго меду.

Вона живо зібралась з місця, майнула в печеру й за хвилину вернулась із білою скатертю під пахвою й темною, запліснілою пляшкою в руці. В одну мить вона прикрила траву скатертю, накраяла хліба, розложила ложки й поставила три пузаті стакани, опісля поставила й миску, повну паруючого й пахучого кулішу. Всі засіли по турецьки довкруги скатерти.

— А що панове, чи не ліпше, чим в панських палатах? — крикнула весело Уляна. — Під ногами шовковий ковер, над головою зелене склепіння, а тут перебивається й добре вино розливним ручавм. Наливайже стакани, Андрію, випемо за лісову розкіш, за веселе життя!

Всі оживились і прийнялись зі смаком за подану вечеру.

— А що, чи дає о собі знати Дмитро? Привів нам шістьох, та як знов пішов, та ні слуху, ні диху! — звернувся до Андрія Кармелюк.

— Дає, — відказав Андрій, хлєптаючи з ложки. — Явтух ось говорив, що нині раненько приніс жид Йосько вістку, будьто найшов Дмитро і Фурмана і Олексу, а з ними і Гололобова і Кнура — душ десять, так поспішає до нас.

— Дуже красно: їх десять і нас вісім, — на перший раз досить.

— А коли на чолі стане орел? — піддержала Уляна, — тоді пічнеться не наша робота.

— Так, не ваша, — висказав в задумі Кармелюк і замовчав.

Тимчасом Андрій покінчив їсти, отер ложку об траву і закутив люльку.

— Слухай, Андрію, — звернулась до нього Уляна, — ти піди, зміни Явтуха й Свирида, та пришли їх по-вечеряти, заки куліш не вистиг.

— Добре, — згодився Андрій і, піднявшись з місця, зник в гущі лісній.

Уляна обвила шию Кармелюка руками й притягнула до себе.

— О чім задумався? — запитала вона, тулячись до нього.

Лице Кармелюка приймало жорстокий вид, брови піднялись грізно й понуро.

— Уляно! — сказав він з видимим задушевним болем. — Ах, цей діявол Демостен не сходить мені з думки ні в день, ні в ночі... Не могу забути кровавої обиди... А-ах! — прохрипів він, сторонячи від Уляни й заломлюючи до болю свої руки. — Не зазнаю спокою, поки проклятого не задавлю своїми руками...

— І вхопимо, вхопимо його скоро! — продовжала із злорадством Уляна. — Довго дожидав, друже, не багато лишилось! У-ух! Побіліє ж він наче крейда, коли спіткнеться з твоїм лицем.

— Спасибіг, Уляно! Спасибіг, друже, — сказав з чуттем Кармелюк і, стиснувши руку Уляни, остав і перейшовся зворушений.

Слова Уляни визвали в ньому рій ненависних згадок, Уляна мовчала, розуміючи й спочиваючи настроєви свого ідола.

Тимчасом сонце вже зі всім скрилося поза ліс і глубина яру наповнилась холодячою мракою. Почувся тихий трескіт галузок і до костра підійшли Явтух із Свиридом.

— Хозяйко, — звернувся він до Уляни, — там прийшов один дядько. Просить поворожити... значить, на рахунок пропавших волів... Привести, чи як?

— Приведи. А ти, отамане, відійди, поки що, в пещеру, — відізвалась Уляна до Кармелюка. Пощо зайвим очам бачити тебе?

Кармелюк так був зайнятий своїми думками, що Уляні треба було два рази пояснити, в чім діло; тоді він лишень притакуючо кивнув головою й пішов в пещеру. Опустившись на приладжене йому Уляною ліжко, Кармелюк, щоби відігнати від себе палячі його серце згадки, став приглядатися тому, що діялось на вні.

Явтух вернувся в супроводі мужика, котрого очі були прозїрливо завязані платком. Тимчасом Уляна вже розсілась коло напів погаслого костра з пучками різних трав в руках... Приведений мужик виявив Уляні, що з тиждень тому виведено йому не знать ким пару воликів і просив поворожити йому: чи пропали вже його воли, чи ще може він їх визискати? Уляна казала йому положить на її долоню копу срібла (50 копійок) і, кинувши у вогонь пучку якихсь трав, від яких над вогнем склубився стовп білого, задушливого диму, заявила, що вони ще не пропали й при вмілости та бажанню можна їх відзискати. Тоді почали торг, кїлько треба заплатити, щоби ворожка вказала, де й як глядіти волів. Уляна зажадала пять рублів, але мужик свідчився своєю нищетою й просив спустити; Уляна настоювала при тім, що вороження це річ дуже трудна й небезпечна й може на ню стягнути кару від нечистої сили... Остаточнo згодились на три рублі. Тоді почалася ворожба з проклинами й приговірками. Уляна докидала до вогню то одно зілля, то друге, то проголошувала страшні проклони, то витягала загробним голосом якісь незрозумілі, загадочні слова; перемучивши так з десять мінут мужика, вона, остаточнo, заявила йому:

Ти мусиш другого дня першої кватири вийти з дому до сходу сонця, взяти із собою кусник страсної свічки й шматок мотуза, на котрім спускали до гробу домовину річної дитини; підеш до Чортової греблі й сядеш там під сухим, розбитим громом дубом і коли зайде місяць, постели той мотуз, сядь на нього, засвіти страсну свічку й говори молитву до Івана Воїна зо трийцять сім разів — тоді опівночі побачиш своїх волів, що пасуться в лузі; накинй їм на роги налигач,

з котрим ти перестояв цілу Службу Божу й веде без страху домів.

Одержавши від мужика умовлену плату, Уляна відпустила його, приказавши йому не оглядатися й не говорити нікому ні слова о вороженню, бо інакше воно втеряє свою силу. Вся та сцена вчинила на Кармелюкови крайно неприємне вражіння.

— Так ось як ти ворожиш? — Сказав він, виходячи з печери, коли мужик відійшов. — Ну, тепер ті вороження треба вже закинути!

— Тепер вже буду давати лишень „приворот-зілле“! — Розсміялася весело Уляна, не розуміючи тону бесіди Кармелюка й підійшовши к'ньому, гораючо обняла його. — Але чи на всіх має силу приворот-зілле? — Шепнула вона, впиваючись в губи Кармелюка горячим поцілуєм.

— Для тебе й зілля не треба! Ти вся вогонь! — Полум'я! — Відказав Кармелюк, притискаючи до себе красавицю.

У цей мент за спиною їх знов почувся трескіт галузок.

— Хто там? Чого? — крикнула на незнакомця з досадсю Уляна, відходяючи від Кармелюка.

— Я, — відказав Свирид, — жид Йосько з Ганчарів дожидає в коршмі... Хоче щось сказати, каже — важна новина!

— Йосько з Ганчарів?! — крикнула втішно Уляна. — Зараз буду...

— А що там ще? — Затрівожився Кармелюк. — Довкруги тебе все якась тайна?

— Знаєш яка? — засміялась вона визиваючо. — Про цього діавола Янчевського жид певне вістку приніс. Я йому наказувала, що як лишень він провідає, що гаспид поїде крізь який-будь сусідній ліс, то щоби зараз вже й дав знати; він і приобіцяв сам явитися... Ну, ось і прийшов!...

— Так біжи-ж чим скорше там і назад до мене — бурею... У мене не стане сил діждатися цієї радості!..

XXXVI.

В томлячому ожиданню Уляни, ходив Кармелюк по межигір'ю, то присідаючи при кострі, то знов ходючи то там, то сям. Андрій був при ньому, але у Карме-

люка з язика слово не зійшло: настійчиве домагання жида й обітниця переказати якусь важну новину, догадка Уляни — все те розхвилювало його до краю. Але й Андрій також, мабуть, поділяв нетерпимість свого начальника.

Хотяй Кармелюк знав дуже добре, що скорше, чим за дві години Уляна не могла вернутись із коршми, але зворушені нерви повертали кожду хвилину в вічність.

Час тягнувся нестерпно довго... „Чому Уляна не вертається? А, може бути, що приніс вістку про Янчевського? А, може бути, що приніс вістку о приготівлюванім нападі на нас? Хто знає?... Але як о мойому за-клятому ворогови? О!...“ — повторяв собі без устанку Кармелюк. І на одну згадку о близькій часі можливого відімщення у нього дух в груди запирало; але zarazом, бажаючи цілим серцем, щоби справдилась догадка Уляни, він намагався впевнити себе, що поява жида означає зівсім щось противного. Опроче, чим довше проволікався час, тим більше росла нетерплячка Кармелюка; декілька разів поривався він кинутись в коршму й Андрій мусів ужити не-аби-якого труда, щоби його відклонити від цього очайдушнього кроку.

Остаточно чуйне вухо Кармелюка розпізнало шелест кроків, що бистро наближалися.

Через хвилину із чагарнику виринула Уляна в супроводі Олекси.

— Ну, що?... Про Янчевського? — Кинувся до неї Кармелюк, а за ним й Андрій.

— Вгадав, вгадав, — крикнула Уляна, сяюча й задихана від бистрого ходу.

— І що-ж, що?...

— Зараз! Відітхну... Бігла! — Висказала вона з на-тугою, придержуючи рукою серце, що так і билось, й опустила на колоду.

— Так і що-ж? Що? Одно слово? — Не зупинявсь Кармелюк.

— Жид Йосько прилетів сказати...

— Обманює? Підвинули? Як міг дізнатись?

— Певно. Він не збреше; він давно вже мені служить... А опроче й яке йому діло? Янчевський і йому залив сала за шкуру, а при нас він може заробити...

— Правда, газдинечко, правда, — піддержали Уляну Андрій і Олекса.

— Ну, постій, говори-ж, де жид дізнався? Як? Коли? — Закинув Уляну питаннями Кармелюк.

— Він відбирав сьогодні у Янчевського пшеницю; проклятий скупиндюга передержав її до цієї пори!

— Го, го! Так і третього року засипана в ямах гние, — не здержався Олекса.

— Ну, так ось, — продовжала Уляна.

— Коли він відбирав ту пшеницю, а видавав її пан...

— Пан така паскуда, що нікому не повірить! — Додавив знов Олекса, але Кармелюк перебив йому суворо:

— Ну!

— Ну, ось, коли Йосько відбирав пшеницю, — продовжала Уляна — прискакав до пана гінець Пігловського, доїзжачий, Йосько пізнав його, й передав Янчевському письмо; цей перечитав його, велів подякувати панови й сказати, що виїде завтра вечером.

— Куди-ж?

— Так до пана-ж Пігловського: гінець від нього письмо привіз.

— Значить, Пігловський запрошував його до себе?

— Не інакше; Йосько каже, що на позавтра з'їжджаються до нього пани на облаву...

— Ага, так... так... Певніськи на вовків, промовив борзенько Кармелюк. — Але пожди... Чим він поїде?

— А Йосько зачував як приказав фірманови на завтра ладити „повуз“!

— Та який? Найтичанку, чи кароцу чи берлінку?

— Чи-ж тобі не все одно? Ми його й по лиці пізнаємо.

— Так то так, а все таки, — прицмокнуз досадно Кармелюк, — так ось ще, якою дорогою він поїде? Бо з Ганчарів до Головчинців не один шлях.

— Шлях не один! Певно можна їхати й на Гути й на Гниле й на Грабовий кругляк, але ми все їздили на Гутів ліс, — промовив живо Олекса, — дарма, що там зо дві верстві треба болотом переплутатись, — але ліпша й ближша; лісом перехопитись, а там вже миля — не більше.

— Правда, правда, — оживився Кармелюк. — Я й призабув, що ти, любий друже, можеш нам це розтовмачити. Крізь Гутів ліс, мені би це і на гадку не попало.

— А там ще в лісі є таке місце, що ну! Гора й під горою зараз маленький місток... Засісти, так ніхто й не вирветься.

— Знаменито, други... Запрошую-ж і я вас на облаву на старого вовка. Поможіть мені піймати його, відімстити за себе...

— Голови положимо, батьку! — крикнули разом Андрій і Олекса.

— Спасибіг, спасибіг, други, браття мої! — проговорив з чуттєм Кармелюк, а опісля додав по розвазі: — лишень мало вас, ось і досада. Всіх вісім, а пан певніськи їздить з верховими.

— Та бере душ шість, більше для почоту, — замігив Андрій.

— Гм... душ шість, а фірман з козачком — вісім, та сам пан, а може й ще хто — десять. Вісім на десять припустім...

— А мене хибаж ти не вчисляєш, отамане, — сказала Уляна, виступаючи вперед з горячим лицем, — чи ти може гадаєш, що я зжахнуся, або може не з'умію вгатити ненависному діяволу ножа в серце?

— Уляно, так ти гадаєш? — здумівся Кармелюк і поневолі залюбувався визиваючим, прехорошим лицем одушевленої розбійниці.

— Не гадаю, а рішилась, — перебила йому Уляна, — ділити з вами одну долю, дарма, що я баба, а за тебе, отамане, горла всім поперериваю!

— Орлиця! Отаманова душа! — крикнув з радости Кармелюк, притягаючи до себе Уляну.

— Ура! На погибіль ворогам! — закричали Олекса й Андрій, підкидаючи в гору шапки.

*

Другого дня, ще з півдня всі товариші, з Кармелюком і Уляною на чолі, залягли в згаданім Олексою яру; дійсно, для засідки годі було надібати пригідніше місце. Дорога, якою повинен був їхати Янчевський, протягалась крізь густий Гутівський ліс. Була це вузька лісова доріжка, мало проїзша. Гутівський ліс розрісся був і по горах і по грузьких долах, а славився множеством диків. В тому місці, де було засів Кармелюк з товаришами, дорога спускалась з доволі крутої й високої гори у вузьку долину, відки знов піднімалась до гори. Ґрунт в тій вузькій долині, що протягалася поперек ліса, був грузький, болотнистий і був вкритий лісними поростами, серед котрих дуже легко можна було сховатись від непрошеного ока.

Тим захистом і похіснувався Кармелюк. У підосви самої гори, з котрої повинен був спускатися Демостен, слезив по млаковині невеликий ручай; через нього був

перекинений трухлявий, брусований місток; треба було лишень розібрати, або бодай розладити той місток, а екіпаж, що спускався з гори, напевне був би повернувся, або застряг в болоті. Все те забезпечувало удачу задуманого діла.

Товариші спокійно лежали в глибині гущавнику, дожидаючи пожаданого гостя й поки що закусували, взятими Уляною паланицями й сухою ковбасою. Попутані осідлані коні паслись тутечки-ж, недалечко.

Лишень Кармелюк не їв і не говорив нічого, знемагаючи від дождання й нетерплячки, хотяй і боятись не було чого: все так приладжене було, щоби не перепустити Янчевського.

За лісом, за дві верстві, на горбку, з котрого видні були на далекий простір вся долина і висхле болото, стояв з добрим конем Олекса й, на першу появу екіпажа, мав зараз причвалати й дати об цім знати товаришам. Розібрати місток було ділом одної хвили, а після обчислення верховий повинен був випередити „повуз“ принайменше на пів години.

Вкінці настала ніч. Зійшов місяць й освітив повним світлом вузьку лісову прорубу. Хвилювання Кармелюка виросло до крайних границь.

— Роздумався... не поїде... вибрав иньшу дорогу! — говорив він сам до себе, прикусуючи губи.

Нетерплячка отамана передалась й Уляні й товаришам. Всі мовчали... Приострений слух жадно ловив найменший шелест.

В нічній тишині ліса розлягався звук падаючої сухої галузки й шелест листя. З кожною хвилиною напружений настрій ріс що раз більше.

Кармелюкови здавалось, що він ніяк не може видержати цієї душевної муки... В тім нараз чуйне вухо його розрізнило якийсь звук, що доносився здалека і рівномірно повторявся...

— Скаче! — вирвався в Кармелюка хриплий шепіт. Всі зірвались. — Тихійше! — прохрипів Кармелюк і знов завмер... Завмерли й всі присутні.

Чути було лишень, як в живчиках кров била. Але ось роздався знов гук, що на хвилину втих був, на цей раз вже вповні виразно й безпереривно.

— Скаче, скаче! — заговорили всі враз і в цій хвилині донісся до їх вух далекий протяжний свист.

— Олекса! — крикнув Кармелюк. — До роботи діти.

В одну мить всі зірвалися з місць і кинулись до містка. Заледви кінь Олекси появився на горі, а робота вже була скінчена.

В різних місцях містка гайдамаки вирвали ділі й звалили на купу так, що міст представляв тепер ряд отворених дір, переділених купами дилів. Перила його були також поломані. В найліпшій случаю екіпаж повинен був зараз перевернутись.

— Обережно! — крикнув Андрій Олексі, що спускався. — Готово!

— Далеко? — кинувся к' ньому Кармелюк.

— Верстов чотири! — відказав Олекса, зіскакуючи з коня.

— Він?

— Ніхто иньший. Відтіля, з Ганчарів.

— А верхівників кілько?

— Здається, лишень два.

— Га! попалась мишка! — заскреготів зубами Кармелюк і звернувся з повеліваючим голосом до товаришів, що стояли довкруги. — Ви, — він виділив трьох із ватаги, — засядете з Андрієм з цієї сторони, а з оставшими я — з тої. На перший мій свист, кидайтесь по одному до коней, а по двох до повозки. Аркани, вузевка в?

— З нами, батьку, — відказали хором гайдамаки.

— Не вбивати нікого без крайньої потреби. Всіх перевязати й таскати в ліс, — там запоряджу, а головню живим звязати мені Янчевського. За нього кождий з вас мені відповідає головою. Я сам над ним зроблю суд і розправу.

Ватага розділилась і заховалась в сумежній при дорозі гущавині.

Через хвилину лісова дорога була знов тиха й пушта. Освічена місячним світлом, вона спускалась і знов піднімалась до гори, неначе широка розвинена лента й лишень у вузькій долині потопала в глибокім затінку, що виповнював межигіррє й скривав в своїм покрівці й розібраний міст і притаєних людей...

Аж ось, остаточно у віддалі почувся дружній тупіт бисто біжучих коней... все ближше, ближше... і на верху гори появився фаєтон, запряжений четвернею буланых коней. Передом і позаду коляски скакало по одному верховому.

— Ось, ось, наші коні! — Шепнув Кармелюкови Олекса, підповзавши на животі на край ліса.

Кармелюк аж до болю стиснув його руку й силою потягнув Олексу назад. Повозка почала спускатися з гори. З початку коні ступали тихими кроками, але, не заїхавши до підосви гори, фірман пустив коней; вони підхопили труськом і майже в тій самій хвилині залунав грімкий трескіт, крик переляканих людей і повеліваючий крик Кармелюка: „стій“!

Але й без того наказу повозка не могла рушитися з місця; один кінь перевалився в рівчак, а колеса застрягли в прірвах містка; повозка пережилилась і майже повисла над ровом. Фірман з козачком повипадали із сидження. На перший свист Кармелюка розбійники вискочили й оточили повозку.

— Хто єстесь? — крикнув у відповідь Кармелюкови один із верхових, що супроводжав повозку, обнажаючи шаблю.

— Кармелюк! — відповів грімко Янко, виступаючи вперед. — Гей, хопці, в'яжіть їх!

В одну мить оціпенілі від страху верхові були стягнені з коней, зв'язані на руках і ногах і віднесені в ліс; та сама судьба постигла й фірмана з козаком. Кармелюк приступив до повозки; постать, що ховалася в його глибині, напів закрита припіднятим верхом, не давала найменшого знаку життя.

— Ану-ко, виходь, пане! — заговорив напруженим від стримуваної злоби голосом Кармелюк. — Поміряємось тепер силами... Сам на сам... своїм товаришам я не прикажу арканити тебе, а особисто розправмось. Щож, ти, оторопів як заяць!... Читай орацію! Пізнав, бач мене?!

Жалібний стогін донісся із глибини повозки. Дикий страх заволодів Кармелюком.

XXXVII.

— Спускайте верх! — закричав Кармелюк не своїм голосом.

Верх з гуркотом опустився й перед очима розбійників станула страшна, худа постать з лисою головою, гострим червоним носом, насторошеними тоненькими вусиками й щелепами, що тряслися з страху. Постать тряслась, сидячи карачки на сидженні повозки й прити-

скаючись до її спинки з такою силою, наче би хотіла крізь неї перелізти.

Хойнацький! — кричав в розпуці Кармелюк.

— Я... я... „літосці!“ Милосердя! Я „ніц“... „ніди“, — бурмотів Хойнацький, але Кармелюк не слухав його.

— Шельма! Обманув проклятий жидюга — заричав він.

— Ні, батьку, не обманув, — перебив його Андрій, — а значить, диявол поїхав другою дорогою!

— Але наші коні, — вмішався в розмову Олекса, — чейже це наші коні!...

— А! Коні Янчевського? — заговорив з горячковою бистротою Кармелюк, хватаючи Хойнацького за руку. — Відки ти роздобув цих коней?

— Купив, „як Бога кохам!“

— Брешеш! — крикнув гробовим голосом Кармелюк. Нарочно все так устроїв, щоби спасти свого приятеля! Ну, красно, тепер і заплатиш за нього своєю шкурою!!

— Милосердія, вельможний пане, милосердія! — зайойкав Хойнацький і ринув на дно коляски на вколішки, але що коляска висіла, перехилившись з моста, то Хойнацький беркицьнув вниз і бувби перевалився в болото, колиб його за шиворіт була не вхопила залізна рука Кармелюка. Як усмалене курятко мелькнув Хойнацький у воздуху худими ніжками й опустився на міст.

— Ні, не втечеш! — накинувся на нього Кармелюк. Захотів було вибавити свого преславного Демостена, так розплачуйся тепер сам! Гей, хлопці! Лози сюда... вогню!

— Вельможний пане, помилуй! Умилосердися! — Залебедів Хойнацький, повзаючи у ніг і стараючись зловити руку Кармелюка. — Я вмуру, я не видержу... у мене і так ледви держиться дух... Що я тобі коли зробив? Чим досадив?! А через твою ясну милість для мене нема життя на світі!

— Через мене тобі нема життя па світі?

— А так, так, проше пана!... продовжав Хойнацький. — Бодай сам і згадай: чи ж я хотів купувати твою милість? „Бронь“ Боже! Мене навіть потом обливало, коли я на тебе глядів... А покійниця все товкла своє: „куплю й куплю, гарний хлоп, розумний хлоп!“ Кілько разів я її було молив: „ой, Любуня, годі... на чорта нам той хлоп і здався, ліпше пять дурних хлопів, чим один розумний?“ Ой, „як Бога кохам“ — правда! А вона

своє і своє!! А коли ти, вельможний пане, став служити у нас... в покоях, — поправився він борзо, — чи я тобі хліба жалував, чи я не був добрим хазяїном? Коли я й чинив докори, то не з власної волі; насяде, бувало, небіжка, — і скажу, а самого лихородка так і трясе, як погляну на твої руки. Навіть і в москалі тебе жена віддала, а не я! чейже весь „майонтек“ був її... а супроти такої жінки що я міг, як ти в нас поселився, таки в нашім домі... Ой, чи я собі такого лиха бажав? Та мені радше було видіти холеру у своїх покоях, чим твою вельможную милість!...

Жалібне белькотання Хойнацького і його невисказано смішна стаття поневолі втихомирили бурю в душі Кармелюка, йому нагадалися дні, пережиті у Вівсяниках, пожалування гідний вид пана Хойнацького, тремтячого на кождіське слово страшної супруги й злоба в його серці уступила місця жартливому настроєви.

— Чи ж я не заплативби радо вельможному панству за це, що воно зволило напрасно потрудити себе? Та чим же я вам тепер заплачу? Що я маю? Я сам тепер остав біднішим від хлопа... Нещастя мої пішли від того часу, як вельможний пан мав честь поступити лакеєм в мою господу... Умерла покійниця! — Хойнацький глибоко здихнув і, піднявши очі до неба, додавив смертним тоном: — ну, на це я не нарікаю... Я не йду проти волі Божої і коли її непорочна душа понадобилась Господу Богу, то щож я, бідний чоловіга, можу? Лишень приклонитись перед Божим Провидінням коліна, тим більше, що по духовному завіщанню покійна Доротея мені все лишила. Але гірша біда сталась опісля, — фізіогномія Хойнацького жалібно скривилась, — набігли на мене судді, ассесори, комісарі обрали до нитки... Впирали в мене, що то я сам убив мою покійну задля наслідства... я змушений був віддати все, що було, щоби лишень уйти кари...

— Ось це так і штука! — розреготався Кармелюк, а за ним і інші розбійники.

— Вельможному панству смішно, — продовжав Хойнацький, втираючи рукавом очі, — а мені це як... Через це все я втратив — і „пенендзи і вшитско“... ось навіть і ці коні... яж за них не заплатив, сором сказати — на виїзд взяв у пана Янчевського, щоби міг їздити, як слідує благородному шляхтичови.

— Гай, гай! — всміхнувся Кармелюк. — Ну, жаль мені тебе, пане господарю. Так нехай вже, цим разом

прощаю. Не треба лози! Правду сказавши: не оплатиться шкірка за виправу. Ми не комісарі, обдирать не станем, а лишень люде подорожні й гроші нам зараз потрібні, так ти наділи, чим можеш, а ми опісля тобі віддамо з лихвою.

— Ой, вельможний пане! — крикнув і втішний і наляканий Хойнацький, — хоть сам всі кармани виверни, сам побачиш, що нема й шеляга... Було в мене послідних 10.000 злотих і ті позичив, ох, майже „івалтом“ позичив суддя Літинський... Дав вексель, але що мені з того паперу? Не могу й домагатись звороту боячись, щоби знов не почали дошкулювати асесори й комісарі.

При послідних словах Хойнацького по лиці Кармелюка перебігла жвава усмішка.

— А в бодай при тобі цей вексель?

— Ну, так дуже добре! Давай же його сюди, та не бійся... не бійся, кажу! Тому, що ти за через мене стільки шкоди поніс, так треба й тобі допомогти. Гроші я дістану від судді й по приятельськи, як слід віддам половину тобі, а половину візьму собі за труд, бо без моєї помочи не бачити тобі їх, як власних ух!

Дріжачими руками вийняв Хойнацький із кармана гаман, дістав відсіль зложений у четверо папір і подав його Кармелюкови. Кармелюк борзенько перечитав записку.

— Дістанемо! — сказав він в голос. — Лишень гляди, к' цьому ти повинен ось що вчинити: передівсім сам сядеш зі мною в „повуз“ і підчинишся тому, що я тобі стану приказувати. Не бійся, лиха тобі не заподіє ніхто.

— Ой, роби, що хочеш, пане милостивий... пощади лиш мое життя! — простогнав Хойнацький і клюнув червоним носом в землю.

— Ух! Так і нагнализь тобі холоду комісарі! — усміхнувся поневільно Кармелюк. — Говорюж тобі: не бійся, нічого тобі не буде і це — перша кондиція; другаж — ось яка; коли ти вернешся у Вівсяники, то щобиш до самої неділі не говорив нікому ні словечка об цім, що тутечки сталось. Сім днів, чуєш, лишень сім днів помовчи, а там і дзвони, кільки захочеш. В неділю й гроші дістанеш. Але коли ти, — заговорив грізно Кармелюк, — до нецілі заікнешся кому небудь хочай одним словом, то не лишень що „пенендзи“ не побачиш, але й спину тобі так змалюю, що місяць цілий будеш рачки повзати...

— Ой, „літосці!“ закричав Хойнацький і прістерся ниць на мості. — Все, все... як пан хоче...

— Піднімайте, братці, вельможного пана й витащіть скорше „повуз“... Треба поспішати, а покищо відведіть єгоможя туди, в холодок і припилньуйте. щоби з ним дещо не трапилось. Уляно, ти, як хозайка, забав як небудь вельможного пана й принеси дещо закусити...

В супроводі Уляни і двох розбійників відвели Хойнацького в лісову гушавину й полишилися там на сторожі, поки другі займалися ратованням коней і повозки.

На щастє, повозка не дуже то була ушкоджена й через пів години загальних з'усиль усе було готове до дальшої дороги.

— Ну, ведіть пана сюди! — закомандував Кармелюк. — Ти, Чакля, Гололобий і Лівшак лишіться поки що при спарованих пташенятах, відтащіть їх подальше в ліс, а ми за ними пришлемо підводу. Ти Олекса, садовись на кізли. на старе місце, Андрій за козачка, а ви — звернувся він до прочих, — сідайте на коні й скачіть біля нас, щоби й ми їхали, як годиться благородним шляхтичам. Прямцюй на коршму, Олекса, а ти, Андрію, розглядайся на боки.

В цій хвилі підвели Хойнацького до повозки. —

— Ну, — Кармелюк вчинив граціозний рух. — „прошен“ пана. Пан, як поважний господар, сяде на головнім місті; а Уляна, як пані, поруч з ним..., не прогнівись, пане, що з мужичкою сидиш: поглянь на неї, чи найдеш таку й серед ваших вельможних пань? А сам я сяду напротив вас, як і слідує панському окомотови. Ну, щож, пане? Може ноги не слухняні?

Дійсно задеревілий від страху Хойнацький не міг рушитися з місця. Кармелюк підніс його й захвав в глибоку повозку.

— Глядиж, пане, — сказав грізно Кармелюк, — ані слова, кого би ти й не стрів! Ти спиш? Чувш? Я добра тобі хочу й коли все те будеш робити, що прикажу, поможу тобі більше, чим твої сусіди, а коли в чому не послухавшся, — суд у мене короткий. Уляно, ти возьми пана за руку й поглядай на нього; ось тобі пістоля й коли він задумає крикнути, або бодай поворухнутись — спускай курок!

— Ради Бога! — молив Хойнацький, відвертаючись на бік. — Я „ніц“... „ніди“... Ой, пані, проше... чейже пані не знає... може стрельнути... Ой!!!

— Не стріляй, не бійся, — всміхнувся Кармелюк, опускаючи Уляні на коліна пістоль. А тепер я ще тобі зав'яжу очі, щоби ліпше спалось... Ну, ось так!

Кармелюк зав'язав нещасливому Хойнацькому очі, приложив його до спинки повозки й скомандував голосно:

— На коні, хлопці, рушай! Батіг тряснув в привичній руці Олекси, коні дружно підхопили й пишна панська повозка покотилась і стрілою помчалась на гору...

*

Літинський суддя Юзеф Слівінський, що потовстів в останніх часах до неможливості, сидів у своєму кабінеті, на око дуже зайнятий: вже це одно, що він не спав роздягнений в постелі, а було це після обіду, — вказувало, що якась незвичайна тривога вивела його із звичайної колії життя... Що ж більше? Він навіть призабув змінити не вигідний мундір на м'який халат, сидів у глибокому, вольтерівському кріслі з високою спинкою, осмотреною з обох сторін заокругленими узголовами, сидів зігнувшись, а не спочивав, як завжди, напів дрімаючи, вивернувшись в зад. Лиса голова Слівінського з широкими морщинами-складками на карку тонула тепер в стоячому комірові мундіра; в зубах судії стирчав довгий цибух від давно погаслої люльки, перед ним лежав якийсь папір, від якого він не відводив очей. Зрослі, широкі брови були поморщені, залиті товщом, очі злучо витріщувались, як і взагалі роздуті ніздрі й запале лице його нагадували розяреного бика. Суддя сопів, оддмухувався, хватав іноді цей папір, перечеитував його й знов клав його перед собою, виговорюючи хриплим голосом уривочні, лайливі фрази:

— Лайдак, шельма! Не може бути!... Але із полку папір... Які наміри?... Де?... А щоби на вас відьми насіли... щоби на вас рубця сухого не остало! Знов піде, не можна буде відпочати ані хвилини... а цей „презус“ не їде й не їде: певне десь орацію має... А, щоби вам всім ораторам язика, попухли й заткали дишицю!

Постійні бажання судді відносились, розуміється, до Янчевського; до нього то він вислав гінця ще раненько й очікував пана „презуса“ з нетерплячкою, але він не являвся...

Відчинились із внутрішніх покоїв двері до кабінету й котячим кроком увійшла до нього жінка судді пані

дія-

— Дитиночко моя нещаслива... (Стор. 34. — III.

Я.

И КОТ. III — АЕ. ДОТ (... БИЛОВАНИ РОМ. ОХРОНИТИ) —

Агата; вона все таки була принадна, лишень щічки стали пухкійші й погруддя розкішно розвилось...

— А ти, мій „котку“, і не спав після обіду, а я все дожидала? — проспівала вона солодким голосочком, в котрім давалась відчувати й досада й жаль.

— Не до цього, — воркнув хмуро суддя, — тут чорт знає, на що знов заноситься... А наш диявольський Демостен як не іде так не іде...

— Як? Хто? Що? — задріботіла пані й її погляд заіскрився спалахнувшю цікавістю.

— Так щож? Знов явився каторжний Кармелюк!...

— Гм... — розчаровано перетягла пані, — ті Кармелюки надоїли... Зрадієш зиськом, — а воно всеньке підроблене!

— А ти, моя дурненька, хотілаб правдивого? — і суддя доторкнувся рукою ніжного, кругленького підборідка своєї жінки і його суворе, навіть дике лице розлилось товстою усмішкою, а вузькі очі зівсім потухли під припухлими повіками.

— А певне! — засміялась пані Агата, відкинувши в зад свою головку, при чім золотаві пасма її волосся розстались і спливали з пліч ясною філею.

— Ах, ти, шельмочко! — і товстий суддя широкою і обемистою долонею поклепав її по щоці. — Ну, коли ти газардуєш, так тішся: тепер вже явився не фальшивий Кармелюк, а правдивий... Ось, з його полку й письмо прийшло: дають знати, що бестія вирікся клів і перед самим виконанням кари втік, а втік розуміється, в свої сторони, де й передше гуляв, а це й значить, — до нас, в сусідство...

— Ой, як весело! — сплеснула руками Агата.

— Весело? Ось, як пічнуться довкруги грабежі й розбої, як поллється шляхетська кров, — побачиш, як буде весело... Прийдеться робити облави, ловити самолівкою цього хлопського звіря...

— Роскіш! І я на облаву поїду, неодмінно, неодмінно!...

Суддя лишень рукою махнув.

— Так! неодмінно... Ось і мені самому прийдеться відиравитись і попасти під ніж „убійци“... А? Весело?

— Певне, що веселійше, чим так! Остаточнo бодай будеш відчувати життя; страх двигне енергію, красавець-розбійник заставить серце битись скорше... Роскіш, втіха!

— Та відки це ти взяла — красавець? Пика, диявольська пика і вже!

— Говори! Мені пані Розалія розказувала... завважала принадно Агата, прижмуривши свої очка.

— А ти мені не вдавайся так дуже з Розалією! Я „бардзо“ поважаю панства Фігнерів і паню Розалію вважаю принадною, але... але... на всякий случай, вона не є доброю католичкою... У неї в голові французький вітер свище.

А ось, була якась тайна „історія“ з потайним графом...

— Ха, ха! З Кармелюком!

— Ну, це ще... мало то брешуть... це не імовірно... А ось тепер бовтають і про пана Янчевського...

— Щож і пан Янчевський силенний, „ладний“... З ним не може поспорити туша-маршалок!

— Але, але... — запихкотів хрипко суддя. — Так, після тебе, можна гладкого мужа міняти на якого-небудь сильно-могучого пройдисвіта?

— Ага! Налякався, котик? — засміялась Агата й почала лоскотати своїми тонкими пальчиками складки товстого, м'якого карку свого мужа.

Суддя, зажмуривши з утоми очі, розкинувся на кріслі й почав солодко, із свистом віддихати...

— Так! — схаменулась Агата... — Невжеж задля цього паперу й твого „презуса“, пана Демостена, буде відложеной нинішній картяний вечір?

— Не спосіб же...

— Ні за що! не смій!! — тупнула ніжкою в кріпкім подражненню пані „сендзіна“. — Для мене „д'ябелек“*) — одинока розривка і я вже запросила всіх наших звичайних гостей.

— Хорошо, ладно, моя пуплішко!

В цій хвилині відчинились позадні двері, увійшов козачок і голосно сказав:

— Якийсь вельможний пан бажає бачитись з його мостію в невному ділі.

— Хто такий? — здрігнув суддя.

— Перший раз бачу... Приїзший, думаю... Під'їхав четверною, перед ворітьми висів, а коні і „повуз“ відпривив в коршму.

— Дивно... — повів плечима суддя.

— Однак проси!

— А я побіжу переодінусь, — заметушилась Агата і прохвзла живо в свої двері.

*) Гра в карти.

XXXVIII.

Через дві мінуті в кабінет літинського судді увійшов згорблений старець; він підпирався пальцею, бо ноги його вже дріжали від старости; довга сіда борода облямувала бліде, приязне лице, притягаюче й заслугуюче на довіре.

Суддя покvapно припіднявся із свого крісла й з особливим поважанням витягнув обі руки до свого гостя; цей представився судді jako поміщик Волинської губернії дідич Руднівського ключа, пан Кшижановський. Посадивши гостя у своє вольтерівське крісло, суддя підсунув йому люльку.

— Я увесь на панські услуги, — сказав він, присуваючись ближе до свого гостя, котрий з натугою розкурював люльку.

— Я дуже вдячний шановному панови і в тисяче прошу о вибачіння за порушення спокою, який я осмілився нарушити його мості, — заговорив вишуканою польською мовою гість. — Діло ось в чім: я давно хотів набути „майонтек“ в благословенній Подолії... Але поки що була це лишень мрія. Не маючи в тутешній країні знайомих, я не знав, до кого звернутись, а купувати kota в мішку, до цього ще із завязаними очима, вважав я недогідним... Але мене остаточно вибавив з клопоту мій добрий знакомий, навіть добрий приятель, граф Ржевуський; він дав письмо до тутешнього поміщика, пана Хойнацького, що то у Вівсяниках, і цей то мене обворожив своєю ласкою... У нього було стільки нещастя... Цей звір Кармелюк, цей виродок пекольний, розграбив його... убив жінку, небесного ангела, якого пан не може забути...

— Що тичиться убійства пані Доротеї, — насупив брови суддя, — так це темна справа... віддана земними судами судови Божому, а що торкається Кармелюка, то вельможний пан вірно висказались, що це — пекольний виродок... І цей виродок знова на волі; знов буде нас обдаровувати кривавими „презентами“.

— Єзус-Марія! — сплеснув в долоні, трясучись із страху старець. — Мене вдома придержували головно страшні слухи, розпаношені в нашій країні... Я вибрав, остаточно, спокійний час... і наскочив як раз...

— Так, на жаль, не могу я пана потішити... Нас отце упереджають, щоби ми бестію зловили... Але, до

тисячки громів! Розпусти всіх чортів, так і вони цього діявола не піймають: це стоголова гидра!

— „Матко Найсвєншта!“ — перехрестився старець і з таким острахом почав розглядатись на всі сторони, неначеби тут, в цій комнаті, заховався був розбійник.

— Ні, Бог з ними! Аби скорше до себе! Покінчити все і домів!

— Я бим так само радив, — схитнувся суддя і шовковим платком обтер обильний піт, що виступив на його лисині.

— Так осьби і за діло, заметушився волинський пан. — Я було задумав придбати Хойняци... Вони мені сподобались від першого разу, ну, став я торгувати й віроятно бувби згодився в ціні, але там мало води, а я до неї привик... Між тим, як ішли переговори, панови Хойнацькому знадобились гроші і я йому позичив невелику суму, як ось і надійшла штафета з дому, треба їхати, а в пана Хойнацького не стало гроша і він дав мені замісто грошей панський вексель на десять тисяч злотих...

→ Мій?! — аж підскочив на кріслі суддя. — Ах він... і це називається по шляхетськи! Давав мені на два, на три роки... А тут до року плати! Так позвольте... Який вексель? Шляхта не має права...

Гість остовпів:

— Та як же? Пан казав... Ось... — він виймив листок із стемплом — і написано: „по пред'явленню“.

— Знаю, знаю... Але дальше стоїть: „цієї розписки“... Значить, це навіть не скрипт довжний; а звичайна собі розписка... Та діло не в тому: певна річ і на ню я плачу, але лишень на слово „гонору“ була умова віддати по трьох роках...

— Але і пан Хойнацький знаходиться в безвихіднім положенню... Він впевнював, що у пана судді завсігди найдеться така нікчемна сума.

— Дарма, дарма... Пощо йому заглядати в чужі кармани, от ліпше би він пантрував свого, та ліпше його беріг від хамки... Так, огидний у нього характер... Я й не припускав... Він в руках горничної і цей злочин — темна, темна справа!

„Ого! — подумав Кармелюк (розуміється само собою, що це він був, а не хто иньший). — Не хочеться судді віддавати грошей і за це влетить мойому ворогови в сам раз.“

— Вибачте, шановний пане, — продовжав він грімко, — але мені гроші дуже потрібні... Я мушу, не барячись, летіти на Волинь... Ну, й правду сказавши, мені до панських відносин ніякого діла...

— Так, так... — і суддя нагнувшись над столом, став по ньому бубнити пальцями... але у мене нема грошей!

— Як нема? — налякався старець. — А чейже розписка по предявленню: пан обов'язаний платити...

— По перше, на „ні“, — і суду нема, — заговорив сухим голосом суддя, по друге, речинець виплати після цієї розписки — діло спірне й повільне, а по третє, сама виплата може тягнутися дуже довгий час.

— На Бога, пане, я того нічого не знаю в російських законах; дав гроші „на малий час“ на слово „гону“ і тепер що? Мені чекати ніяк... прийдеться йти до жида: і пан Хойнацький і пан суддя — вірні платники.

— Але жид з пана зідре рубля за рубля...

— Ну, це назбит, пане... а, певне, прийдеться йому податись...

Суддя призадумався: жид похіснується нагодою а йому від цього не буде легше. Неожидана й непередвиджена платіж стурбувала його страшно й він думав одною різькою відмовою спекатись непрошеного вірителя; але можлива передача вексля жидови засумувала суддю й навела його на іншу думку: чи не можнаби самому покористуватись уступкою й заробити порядно.

— А кілька би пан опустив? — запитав він після надуми.

— Та, задля скорішого виїзду, я готовий втратити тисячу золотих.

— Хе, хе! За такою дурницею не погонить ні один жид...

— Ну, дві тисячки... А то не більше...

— Чи не мало, — покивав головою суддя.

— Так я вертаюсь до Хойнацького і зажадаю задоситьчинення, коли він не вмів додержувати шляхотського слова.

— Не хвилюйтеся, пане шановний, — заговорив мягким голосом суддя, придержуючи рукою гостя. — Хойнацький також не винуватий: у нього, бідняги тепер сухо, як в Арабській пустині...

— Він хотів певне, розчислитись землею, а пан роздумався, — ну, ось... Я панови отверто скажу, що

в мене в цій хвилі також нема „пенендзи“ а тобі я шановному гостеві мойому з великою радістю... Так, цеж правда; пан тут не має знайомих, а жиди від незнайомих... ай, ай!

— Так що-ж? — запитав нетерпляче Кармелюк.

— Гм... Ось що... — цідив суддя, слідячи уважно за виразом лица свого вірителя. — Я би звернувся до жидів для себе, мовляв... Розуміється, що вони з мене злупити не посміють... Хоть я певний, що від мене схотять опусту на яких три-чотири тисячки... а відтак ліпше підіждати: у мене сьогодні збираються на „д'ябелка“. може бути, що прикарабкається до нас який сільський туз... ну і правно роздобудемо! Я і шановного мойого гостя прошу остатись „пополювати“ на зеленому полі: поковзаємо собі трохи кров... роздаavimo декілька збанків меду, „венгжина“... а, мій „коханий?“

Кармелюк через кілька хвилин мовчав. — „Ось, — думав він, — попутала диявольська сила увязатись в цю справу: і грошей, очевидно, не віддасть і ще який небудь диявол пізнає мене, ну, й буде халепа!... Ех, покінчитиб як небудь... або прямо плюнути, та „давай Боже ночі“ — Дякую вам, шановний пане, за ласку, промовив він рішучо, — я і сам причисляю „дябелка“ до шляхетних забав, але тепер мені не до неї; по перше, — то до забави потреба готового гроша, а в ожидання спускатись на нього — не спосіб, по друге найважніше — мені треба поспішати домів... А так, колиб можна зараз — підчеркнув Кармелюк, — одержати гроші, то хорошо... Я вже готовий спустити три тисячки, або що... — а коли ні, так зараз же їду до Хойнацького, а відсіля в Камянець, заложу позов, і домів...

— Пане ласкавий... „пшепрашам“ — засуятився зворушений суддя, — всіх средств ужию... пішлю зараз за жидками... І за пів години... Я вповні спочуваю панови... Певне, тут поли втинай і з наших проклятих місцевостей втікай...

— Але бо й мене, старця, морочить цей гадючий виплодок, чортів сват Кармелюк.

— Го, го!! Так і є, чортів сват і відьмин зять! — зазміявся суддя. — І пан не знає ще, що це за бестія? Усякого удурить, вужакою з рук так і виповзне...

— А, бий його нечиста сила! — стукнув Кармелюк палицею.

— Певне, знаєте, нападає понайбільше на дурнів...

— Ха-ха! Так, так!... А ось, коби він так мені попавсь!

— Та й у мене би, „проше пана“, не зірвався з крючка... Го-го! „Проше“!... Так я зараз... Пішлю... І при Божій помочі...

— Лишень принагліть жида... Та полайте його... Виж суддя...

— О, „ма се розумець“... Так я в момент, — і суддя, не зважаючи на свою вроду, прогожом вибіг із кабінету.

Кармелюк остався сам. Починало намеркатись. В салі вже лакеї ладили картяні столи; з сусідньої кімнати заходив якийсь підізрілий шелест... З кожною хвилиною в душі Кармелюка росла тривога, й неначе якесь передчуття казало йому: „втікай — тебе дожидав пастка!“ Вкінці Кармелюкови стало ясно, що лукавий суддя пішов не до жидів, а до городничого за салдатами.

— „Так щож бо я за дурень, щоби дождити? Ні, вже другий раз кумом не буду“... і Кармелюк рішучо вхопив свій капелюх і спрямував борзенько через салю в передню; але тут зустрів його хозяїн і знов навернув в кабінет...

— Дістав, — заговорив суддя задихуючись, — але кілька це коштувало! Ой, „Матко Найсьвентша“, що то за проклятий нарід оці жиди! Більше чотирох тисяч злупив... Я вже пять соток своїх доложив... Нашкробав, де лишень міг... Так ось всі „пеньондзе“... Шість тисяч, коли пан дозволить?

— Гм! гм! Це щось в роді Кармелюка...

— Зівсім вірно, — притакнув суддя, — так коли пан рішивсь, то прошу розписку...

Кармелюк дістав папір і положив його на стіл. Суддя оглянув його: — так моя рука... Моя розписка... Ну, прошу пана — ось шість тисяч золотих... — висипав він із обемистого капшука велику купку червінців... — І надіюсь, що пан зробить мені велику привмність, остаючи у мене на нинішний вечір... „Як Бога кохам“, виїжджати нічу — це безглуздя; тут кругом нашого міста неперехідні болота й трущоби... На кожному кроці можна наткнутись на Кармелюка.

— Га! Навряд чи він стрінеться зі мною... — засміявся гість.

— Однак!... Ой, „пшепрашам“ пана! — нагло засуятився суддя, обертаючи то на одну, то на другу сторону розписку.

— Чи пан Хойнацький нічого більше, крім цього паперу. не вручив?

— Ні... а що?

— Як же це так? Він не подав переказної надписі... у мене бач нема юридичного доводу, що ця розписка приналежна тепер шановному панови?

— Так вона у мене в руках... значиться моя... а пан її підре — значить, розчислився з Хойнацьким і — квіта!“

— Хе! Так то — воно так... а пан виходить: кепський „юриста“... Певне, ця розписка домашня... пірвав її і годі... Але...

В цій хвилі на салі почулись два-три голоси, між котрими звучав і срібний жіночий: „коли пан суддя ще занятий, так я зайду до любої пані Агати“.

У Кармелюка закишили поза шкірою мурашки; він з неукриваним подратованням запитав судді; — Ну... так і щож? Що за „але“?

— Але мій задушевний приятель... ця чесна й праведна душа, — іронічно підчеркнув суддя, — пан Вінцентий, може сказати, що він по просту згубив цю розписку, а платити не поручав...

— Цо-о? — піднявся Кармелюк не по старечому й грізно накинувся на суддю. Пан мені другим разом таких предложень не вискаже!

— На Бога, пане! — струсився суддя і відступив від нього на крок.

Кармелюк взяв зі стола вексель: Може ще кручка на опуст? Баста! Я прошу у пана прощення за „турбацію“, — сказав він чванливо, протягаючи руку по капелюх...

— Простіть, простіть, вельможний пане, — заговорив неспокійно суддя, доторкаючись ласкаво руками поли свого гостя, — я панови неодмінно вірю... це я... знаючи мерзену натуру свого приятеля... Любить багато обіцувати, ще більше брехати... Але що з воза впало, те пропало... Пан зівсім правий... Одержите гроші... Позвольте сюди мою розписку — і квіта!

Кармелюк ще хвилину постояв в задумі; але опісля махнув рукою й не числячи, почав ховати гроші в свій карман.

— Пан, надіюсь, не гнівається за слово?

— Ні, пане... Вже перелетіло мимо. — Усміхнувся гість.

— Ну, на доказ доброго розпорядку, нехай же мені пан вчинить цю честь й остане з нами цей вечір... Клянусь святим Мярцелім, небезпечно їхати... А на зорі... з Богом! Я ще дам і провідників. Ні, я таки пана мого, судейською властію, не пущу на очевидну гибіль... Остаточо, цей час цілим хором, з моєю жінкою і прибувшими гістьми, стану просити...

„Ах, щоб тебе надуло як гору, каторжний товстуне!“ — лютував в душі Кармелюк і, бачучи, що ніяк від нього не зможе відчепитись, взявся на спосіб: — Ваша незвичайна любязність і гостинність мене побідили... Е, куди не йшло: тіпаємо стариною! Лишень, позвольте, пане, на чверть годинки... переодітись... а по дорожньому... е у вас дами...

— Не вадить, пане... Я так рад! — і суддя, обнявши гостя. тричі з ним поцілувався.

— Ні, таки вже позвольте! Я мигом... — сказав уперто Кармелюк і борзенько спрямував через салю в передну, шепнувши хозяїнови, щоби опісля представив його гостям.

Суддя відводив гостя аж до самого ганку... Як лишень вони вийшли з дому, у ворота в'їжджав екіпаж і завадив колесами за стовпчик...

— Ах, ти шельма, лайдак! Кармелюк чортячий, — почувся нараз різький голос і фігура, що сиділа в нетичанці зіскочила енергічно на землю.

— Пан Янчевський! Наш славний Демостен і „презус“ комісії, котрого я жду й не могу діждатись... — Кармелюк завмер на місці. Він кругом оглянувся: виходу не було... Треба було йти прямо на свого смертельного ворога.

XXXIX.

»Матушка Держнинська з дочкою вернули щасливо домів і все пішло старим ладом. Через якийсь час в домів батюшки й за столом і в кухні товкмачили о незвичайній стрічі матушки й Олесі з Кармелюком, але незабаром ця тема охляла й втратила знамя новини. Звичайне життя сільського священика знов ринуло властивим руслом.

Лишень для Олесі все довкруги змінилось. Все видавалось її тепер чужим, далеким, і дрібні втіхи її

дрібного світогляду не манили її. Чи слухала вона разом старушки-няньки, чи ходила з дівчатами по лісі, чи робила що, чи стояла в церкві на молитві, — гадка її все була занята красунем-героем, який її засліпив своїми великими замислами, своєю щирою вдачею і мужеською красою. Сотню разів перебирала вона у своїй пам'яті всі подробиці стрічі з Кармелюком і в глибині її душі якийсь боязький, дівочий голос шептав їй, що в словах героя звучала не сама проста любязність, а в глибині його чудних очей мерехтіло дещо більше, чим звичайна ласка.

Не здаючи собі сама з того справи, Олеся ждала і ждала Кармелюка. Дожидала його і ввечері і днем і темною ніччю і на зорі.

Покінчивши свої денні роботи, вона бігла на край садочка і, схилившись на пліт, задумчивим поглядом водила по креміністій, втікаючій дорозі, потапаючій в тонучих лучах сонця і ждала і ждала. Не вирине з туману пороку могутня постать верхового? Чи не підлетить він до неї на спіненому коневі?

В лісі вона прибиралась з дівчатами в глибоку глушу в тайній надії побачити Кармелюка. Ніччю, при найменшій стукоті у ворота, вона вся здригалась, сідала на постелі, а серце товклося, тріпотіло в груди і ковтало: „він, він!“

Любов і мрії окутали все єство дівчини якоюсь золотою, чарівною сіткою, відділяючою її від зовнішнього світа.

Але час уходив, а Кармелюк все таки не являвся. Напружене доживання замінювалось в душі Олесі в глибоку розпуку.

І відки це прийшло мені до голови, що Кармелюк приїде сюди? — думала вона, з болючою гіркістю розбиваючи свої радужні мрії. Чому він має тямити о ній? „А його слова? Його клятва біля тюрми?“ — шептала голосно Олеся, сумно схиляючи головку над своє шитво.

Так змінювались в душі дівчини надія й сумнів, та своєю вічною зміною піддержували й роздували вогник, що проявився в її серці. Від своєї постійної тривоги Олеся зразу змужніла і з боязької, та несмілої дівчини стала прегарною, тужливою і задумливою. Вона нікуди не їздила, відказувалась навіть від відвідин у сусідів. Одиною її розрадою була бесіда з дівчатами об вдячних подвигах Кармелюка. Дівчат не треба було штучно роз-

бурхувати: Кармелюк і його славні подвиги були у всіх на устах.

Із тих розговорів Олеся дізналась, що Кармелюк родом із села Головчинців, де у нього полишилась жінка і двоє дітей.

Ця несподівана вістка наповнила серце дівчини непонятою, але гострою гіркістю. Мріючи про Кармелюка, Олеся бажала лишень одного: бачити його, чути його голос, могти о нім ніжно печалитись, жертвувати за нього своє життя. Розуміється, що всім тим мріям не могла перепиняти особа його жінки, всеж таки Олеся почувала велику гіркість і обиду.

„А я ще думала, що він приїде до нас? — говорила вона собі. На що я йому? П.чне він бодай думати о мені?! У нього є жінка: вона коло нього, буде заходитись, вона віддасть за нього своє життя. А я? Бідна я, дурна дівчина, нікому не потрібна!“

Але доводи розуму не спинювали поривів серця і мрії Олесі все такиж улітали до Кармелюка.

Опроче, вістки про його подвиги стали все рідше заходити до запропашеної серед лісів Деражні і необавки зівсім припинились.

Настала зима. Дороги позадувало снігом. До засипаної снігом хатини батюшки ще рідше стали долітати вістки із зовнішнього світа. Аж ось, на самі Йорданські святки прилетіла в Деражню страшна новина, яка всіх вразила: Кармелюка зрадою піймали й запропурили в тюрму!

Страх, горе й невиносна туга заволоділи Олесею; від неогожданого, душевого розруху вона розхорувалась.

І матушка і нянька рішили, що дівчину врік недобрый чоловік. Приводили всіляких бабів-шепетух і знахорок; виливали віск, зашептували, приговорювали, переводили Олесю крізь поріг. Батюшка служив молебні, але нічого не помагало. Олеся хиріла, жовкла й ставала що раз то більше мовчаливою.

Зі всього найбільше мучила її страшна туга, яка влилась в її серце.

Поволеньки душа дівчини приходила до самопізнання, що вона любить Кармелюка всім серцем, усею душею.

Як би то йому допомогти? Як його спасти? Ці думки без перерви томили Олесю, так чим частійше товпились вони в її голові, тим яркійше вона пізнавала

свою повну безсильність і неміч, тим більше обхоплювала її безпросвітна розпука.

Вкінці прийшла вістка о засуді Кармелюка на кару і о відставці його до полку. Ця вістка все духове життя Олесі приголомшила наче тяжким віком домовини. Гадкам о допомогі і спасенню не ставало вже більше місця. Не знати, як би перенесла Олеся цей тяжкий досвід, як би не надія, яка не завмирала у неї в серці. „Він вернеться, вернеться, вернеться!“ — товче в ній якийсь настійчивий, упрямий голос.

„Вернеться! Вернеться! Та де їм і вдержати його!... — твердили на голос і няньки й дівчата й мужики, що приходили до батюшки, а навіть приїзші священники.

Ще більше пособляло тій загальній певноті й це, що дійсно від часу до часу до Деражні долітала тривожна вістка: Кармелюк вернувся.

Лихорадочна втіха заволоділа серцем Олесі: дні, тижні вона не жила а горіла. Але слідком за короткою радістю слідувало розчаровання; виявлялось, що цей розбійник був неправдивий Кармелюк, а один з членів його бувшої ватаги, що прізвав себе Кармелюком і що самозванця вже зловив неустрашимий Янчевський і передав судови.

Так жила Олеся на перемену в радості й розпуці. Минув рік, настав другий... видачі такий хирявий стан доньки матушка й батюшка порадившись із своїми сусідами, рішили вхопитись радикального способу й видати Олесю заміж. Але коли Олеся довідалась о постанові родичів, вона попала в таку нагальну розпуку, що добрі старушки піддались і відложили всі помисли про сватання до тої пори, поки хто сам не приглянеться дівчині.

Після цього Олеся заспокоїлась. Але вістки про непевну втечу Кармелюка доходили до Деражні все рідше й рідше й остаточно зівсім притихли.

А час ішов! Два рази таяв сніг, два рази вкривались поля й ліси новою буйною зеленею і горе зі всім заволоділо дівчиною.

Був теплий весняний вечір. На краю попівського садочку, що притикав до великої дороги, стояла Олеся, нахилившись на високий тин, густо оброслий барвінком, повійником і иньшими повзучими рістнями: тут неначе легче віддихалось, утікала далеко, скучно сутолока робучого дня й тиха журба без перешкоди захвачувала її душу. Без всякої думки й мрії слідила Олеся за дорогою, що розпливалася в рожевій далечині, коли в

тім напрасно її увагу звернули на себе дві незвичайні фігури, які вийшли споза закруту. Був це пан і пані, Демостен і Розалія.

Красавиці, приодітої в дорогий цьогочасний костюм, великий капелюх, підв'язаний лентами попід підбородок і і тоненьку білу мантилю, що вкривала її плечі. Олеся не пізнала, але Янчевський був її потрохи знакомий; вона бачила його, як він переїздив селом і чула, що це головний герой панства, побідник Кармелюка. Пан і пані йшли пішки. Ця незвичайна поява зачудувала Олесю. Серце її защеміло в передчутті, що з появою цього панства злучене щось то нещасне.

Панство розмовляло. Олеся завмерла при плоті й почала прислухуватися їх бесіді. Ні Янчевський, ні Розалія не звернули уваги на русаву головку, що виглядала споза зеленої перегороди; правда, зелень закривала її, але й помимо цього вона нічим не відрізнялась від сільської дівчини й не могла звіщати найменшої небезпеки.

Розалія й Демостен йшли, цупко притулившись одно до другого, як люде, зівсім собі близькі. Янчевський вів красавицю під руки й що хвилини нахилився до тонкої руки, яка спочивила на його рамени, вкриваючи її поцілуями.

Після страшного бешкету, спричиненого письмом Кармелюка, Янчевський перший отямився і зараз же почав товкмачити й панови маршалкови й зібраним панам, що в письмі негодя, не зважаючи на грубу хлопську нахабність для шановної пані, нема нічого обиджального. Певне, що підлий хлоп був поражений люб'язним прийняттям, яке йому оказала, як графови „наша крульова“, — що знов тичиться звороту брилянтів, то Янчевський пояснив це тим, що хитрий грабіжник боявся продавати ці річі, бо вони легко могли навести на його слід і по цій причині звернув їх назад, думаючи, що ограбивши високошановного шляхтича, він при допомозі своєї низької хитрости може вирвати у нього й дорогоцінне достоїнство дворянина — чесне ім'я!

— Але благородні люде вірять благородности других і почитають жєнщиву як святість! — високопарно заявив Янчевський.

Гості зворушені грімкою мовою Янчевського, зараз же кинулись до маршалка, висказуючи своє співчуття й готовість відітститись за честь пані.

— Панове! Ласки прошу у вас: полишіть це мені! — заявив гордо Янчевський.

Лежачи в обмороці, Розалія чула всю бесіду Янчевського. І коли він при помочи маршалка переніс нечувственим красавицю в будуар, вона нагородила його теплим стисненням руки.

Декілька поцілуїв, дві плаксивиці, одно обімління, — і Розалія переконала свого мужа о своїй невинности. Але з Демостеном діло пішло трохи инакше.

Захищаючи красавицю, Янчевський задумав було заслужити на її вдяку й захопити її в свої руки; сам же він був певний, що Кармелюк у своєму письмі писав правду, — і що неприступна красавиця дійсно засипала підлого хлопа тими ласками, яких йому так довго відказувалась.

Розалія відразу зрозуміла, що Янчевський свідомий правди, при помочі котрої хоче держати її в руках — і зручна жінщина спершу приняла вірну тактику. Буцім то піддаючись невольному потягови, вона стала виявляти Янчевському щораз то більше признаков обачности й протягом кількох тижнів так обцукровала Демостена, що він вірив свято в невинність своєї обожаємої „крульовей“. Розалія підчинила його зовсім собі: він дивився її очима, слухав її вухами, думав її гадками. Таким чином в руках красавиці опинилось двох вірних рабів, прихильних один другому. Хотяй останнє було довершене почасти й мимо бажань Розалії, але на всякий случай Янчевський у всіх відносинах перевищав її поважаного мужа, а по друге, зловлення Кармелюка й иньші подвиги окружили Янчевського сявом неогвітньої слави й честилюбивости красавиці дуже підлещувало, що спільний божок був її вірним псом, що уважав собі за велике щастя лежати у її ніг.

І так фігури, що появилися на дорозі, вели між собою таку бесіду.

— Крульово моя, богине моя! Ти не можеш собі уявити, який ляк заволодів мною, коли я почув цю страшну новину: я пригадав собі, що ви гостюєте в Пігловського й зважаючи на всяку осторожність і зазив судді, кинувся на зломання карку, щоби вас упередити і привезти тебе домів. І чи ж твій лицар не заслужить за це на жадну винагороду? — закінчив Янчевський, кидаючи на красавицю палкий погляд.

— Передівсім, заки обіцяю иагороду, мені треба переконатись, чи лицар мій знов не стався жертвою

ошибки, — відказала Розалія з штучною усмішкою. — Вже тільки разів товкмачили про те, що Кармелюк вернувся й за кожним разом виявлялось, що це був перший-ліпший дурний хлоп, що прозивається його іменем.

— Але, „злотко“ моє, тепер вже нема ні найменшого сумніву в тім, що появився тут Кармелюк, той справжній розбійник, котрого я власними руками передав в руки правосуддя.

Заняті своєю бесідою, Розалія й Демостен не чули того придавленого зойку, який роздався в садочку священика.

— Передівсім — одержане правдиве письмо, що Кармелюк втік з полку, що розбійника притаскали до самого Проскурова й що відтіля він ринув в наші місцевости... Я й пустився був до судді, та стрітив по дорозі економа, котрий клявся всіми святими, що бачив і стрінув Кармелюка, а він його знає дуже добре... Значить, правда — він тут... Я кинув тоді суддю і все на світі... а пригадав собі свою зірку... і приказав звернути з дороги й скакати до пана Пігловського...

Тут пани завернули викрутом в напрямі як до хати батюшки.

Олеся притисла руками своє трепечуче серце і завмерла у вдячній молитві. І радість, і сльози, і слова молитви — все те змішалося в її ошоломленій душі.. Декілька хвилин стояла вона так, схилившись на пліт, не маючи сили поступитись вперед. Вкінці, коли їй вдалось заволодіти своїм зворушенням, вона пригадала собі, що гості спрямували, очевиднож, до них, і що з їх бесіди можна буде довідатись ще дещо про Кармелюка; — вона в одну мить отерла з лица сльози радості й кинулась додому.

Вона вже застала панів на лавочці в садку, який розрісся довкруги малесенької хатини її батька; перед ними стояла мати і з низькими поклонами просила увійти в хату.

Янчевський надріз відказався від того; він пояснив, що вони тут посидять лишень одну хвилину, що їх повозка зломалась, але її обіцяли в кузьні зараз направити і що пан маршалок необавки під'їде за ними; але як у матушки знайдеться стакан холодного меду й шматок доброго хліба, то він з вдовolenням покріпить свої сили.

Зрадівши можливістю чим небудь прислужитись вельможному панови, матушка з усіх сил метнулась випов-

нити бажання свого високопоставленого гостя й при-
звала Олесю, щоби йшла за нею.

Але цим разом Олеся не послухала матері. Увій-
шовши в сіни, вона притаїлась за дверми й стала при-
слухуватись бесіді панів.

— Але розкажиж мені, яким чином і де стрінувся
економ з тим дияволом? — звернулась Розалія до Де-
мостена.

Янчевський почав розказувати історію стрічі з Кар-
мелюком, яку чув від Глевтюка.

Затаївши дух, з палаючим від зворушення лицем
прислухувалась Олеся оповіданню Янчевського; не зва-
жаючи на всі облесні епітети, якими постачав пан пріз-
вище Кармелюка, вона ясно виділа новий доказ його
шляхетности й широсердної удалости.

Хто знав, що в дійсности відчувала Розалія, слу-
хаючи оповідання свого лицаря! Лице її вкривала на
переміну то блідість, то темний румянець, але тонкі
губи були кріпко затиснені, що придавало їй видови
гнівного виразу.

Два противні настрої товклись в душі красавиці;
з одної сторони злоба на підлого хлопа, котрий так
хитро обманув її і вирвав у неї своїми чарами признання
в любови, а з другої сторони, ставав перед її очима
спомин, повний ніжности о душній, літній ночі і о кипучій
пристрасти красавця, який ніс її, Розалію, на руках, —
і цей спомин гамував злобу в серці пані. А, та з того
усього нічого би й не було! Кармелюк давно вже вий-
шов із хлопства і, хто знає, чи не ближший він був
панови Пігловському, чим своєму батькови? Всеж таки
поступив він по хлопськи, написав до чоловіка, а цього
ніколи не можна простити!

Послідна думка й заставляла Розалію прикушувати
собі губки.

— Ти не бійся, ангеле мій, — закінчив тихо своє
оповідання Янчевський, стискаючи незаметно її руку, —
клянусь честю, не дальше як за тиждень я піймаю його
й приведу до тебе!

— О, так! — заговорила з жаром Розалія й мель-
кнула очима. — Я сама хотілабим на ньому відімести-
тись! Ах, колиб пан знав, як мене тоді налякав цей
підлий хлоп, кільки заставив пережити!

При тих словах красавиці Демостен увесь побагрів.

XL.

— Нема такої кари, яку я йому придумаю! — прохрипів він, ударивши сильно кулаком по деревляному столі, вкопаному на одній нозі в землю. — Тепер я його вже не передам москалям. Сам з ним розправлюсь, своїми руками злуплю з нього шкіру! О, я йому нагадаю цю штуку!...

— Герой мій? — пропищала утомлено Розалія.

— Но, а надгорода? — тут голос Янчевського понизився до молоту й, хотяй як напружувала Олеся свій слух, таки не могла розібрати, що шепче пані пан, нахилиючись до її рожевого вушка.

В цій хвилі почувся з кімнати голос матушки. Олеся поспішила на клич і необавки явилась слідком за матір'ю з двома дівчатами, обтяженими посудом і підносом з пляшками й стаканами.

Вийшовши в садок, матушка почала з низькими поклонами розставляти перед гістьми всяку їду й напиться, на які лишень могла здобутись із свого господарства. Олеся помагала матері.

Цим разом Демостенови вдалось заспокоїти свій апетит як слід.

Дався чути кінський тупіт і до воріт батюшкової загороди підкотився розкішний „дормез“ маршалка, запряжений четвернею великих коней. Лакей зіскочив з кізла, отворив дверці і з пошаною висадив маршалка, котрий за послідних два роки ще більше потовстів й отяжів,

— Ну, що? Сподіюсь, нічого особливого? — крикнув Янчевський.

Маршалок не зараз відказав на запит приятеля.

— Фу-ти, душко! — відітхнув він і тяжко опутився на давку; опісля виняв з кишені платок, обтер ним лоб, помахав ним собі в лице й аж тоді, не звертаючи найменшої уваги на поклони матушки й Олесі, відказав: — це дурниця, пане, коваль вже направив, можна їхати. Але своєю страшною новиною ти мене наче обухом по голові гепнув. Не знаю, що й чинити? Дати знати москалям?... В Камянець їхати?... Ох, мені вся кров вдарилася до голови!...

Маршалок розвів руками і знов почав холодити себе платком.

— І в Кам'янець, поки-що їхати не треба, й москалям давати знати нема потреби, — відказав Янчевський. — Добре вони його встерегли!

— О, — маршалок побагрів, — до цієї пори не можуть нас вибавити від розбійника!

— Тому то ось ми це й самі повинні вчинити.

— Самі, самі! — закипів маршалок і з його рота бризнула слина. — Щож пан думає, що я сам, в моїх літах і при моєму становищі, маю вганятись за „збуй-йом“ по лісах і болотах? Але об цьому опісля... А ось, скажи, як їхати тепер? Незабаром ніч... дорога лісом... Не лишитись би нам тут до рая?

— „Бронь“ Боже! — крикнув борзенько Демостен. — Тут, посеред хлопів? Що це тобі, пане, прийшло на ум? Ми раз-два переїдемо до Вишеньок і переночуємо в пана Станіслава. Відтіля й розішлемо гінців по всіх сусідах. А мені вихром треба летіти до пана судді... зарівно предприняти осторожність... Нам треба всім злучитися й ділати злученими силами. Шкода, що Хойнацького нема... І куди його громи носять? Тепер би пригодився... Ну, певне ти, пане Адаме, і літами своїми і своєю мужністю досить прислужився „ойчизні“; ми повинні щадити твоє життя для...

— Спасибіг, спасибіг, друже... — забурмотів зворушеним голосом маршалок, стискаючи Янчевського. —

— Але я завсігди готовий... життя за шляхетство й ойчизну... лишень поможи мені умістити жінку в безпечнім місці... се... се... вона видержить...

— Я відповідаю своїм життям за життя нашої крульової. Але нам треба злучитися всім, призвавши до того й вірних слуг вислідити, не гаючись, барліг проклятого пса, окружити його зі всіх сторін устроїти знатню облаву! Міркуючи по оповідання панського економа, видно, що у шельми брак ще трошей і людей, а коли не станемо теряти часу й зараз приступимо до діла, то ручу своєю честю, що за тиждень діявол знов буде в моїх руках!

— О, так, так! — Ти не лишень Демостен, але й Соломон наш! — крикнув одушевлений маршалок. — Але не будемо марнувати часу, — додав він, боязко оглядаючись на боки. — До Вишеньок верстов вісім... Смеркається...

— Так, так, — притакнув Янчевський і, вставши з місця, подав руку Розалії.

Панство спрямцювало до повозки; матушка слідом за ними йшла, низенько кланяючись.

Олеся лишилась по заді. Бурхлива радість, яка нею була заволоділа, перемінилась у смертний страх.

— Спаси! Спаси його, щоби й не знати що мало статись. Упередити! — Ця палка гадка захопила в одну мить ціле її ество. — Так, так... не теряючи часу, дати знати о небезпеці... о задуманій облаві... зашепотіла на голос дівчина, давлячи боляче серце руками. — Але як дати знати? Куди дати знати?...

Олеся похолола. Вона підняла голову і з острахом оглянулась довкруги, — неначеб надіялась найти в окружуючій природі відповідь на запит, що явився нагло перед нею запит страшний, нерозв'язаний.

Кругом було тихо й мовчаливо.

Глибокий стогін вирвався із груди Олесі й вона приглушуючи ридання, впала ниць лицем в траву...

Хвилинку перестояв Кармелюк в нерішимості, одну хвилину, яка йому видавалась бути вічністю... Екіпаж все ще таки стояв біля воріт, Янчевський бішено лаяв і доводив своєму фірманови, що він, Фабіян, і дурний, і лінивий, і лукавий як гадина, що його підлого клопа, треба випарити, але так, щоби цілу шкіру спустити... Янчевський свою польською бесідою хотів було переконати фірмана в праві такого підприяття, але цей уперто мовчав; очевидячки не годився з гадкою свого пана, а послідний попадав у щораз більшу лют. Цікава челядь судді збігалась із всіх сторін, заманена криком пана-презеса й, обнаживши голови, стояла в почесній віддалі... Минути це сорокате збіговище не було можливо, Треба було йти прямо чи не на самого Янчевського, що стояло в фіртці і йти при повному місячному світлі... Голос судді: „позвольте пане, я вас і познакомлю“, — вивів Кармелюка із заціпеніння і заставив кинутись в самий вогонь. Насунувши на лоб капелюх і припіднявши ковчир плаща, Кармелюк справився вперед, наче не почувши судді; на щастє. Янчевський в цю мить старанно оглядав вісь і не звернув уваги на мимойдучого пана...

Колиж грубий суддя, задихавшись, підійшов близько до Янчевського, то поважаного гостя, якого він бажав було представити, не було вже видно...

Суддя поспішно увів Демостена у свій кабінет; там стрінула його і жінка судді, пані Агата; в легкім убранню, в пуклях і припіднятій на високий гребінець причесанню

— вона була повабна й чарівна. Янчевський на її вид помяк і підбіг до річки.

— Я на пана сердита! — протягнула руку судіїха відкинувши голову в зад.

— О горе! Чим же я міг прогніввити пишну королеву?

— Яка я королева? Ей, пане, не лукав! — засміялась Агата й погрозила Янчевському пальцем.

— Правда, „пшепрашам“ — полапався наче налякавшись Демостен. — Не королева, а богиня... Клянуся цілим Олімпом: Зевес при пані Агаті й не взганув би на Кліо...

— А пан, колиб був Зевесом? — прищурила оченята Агата.

— Порозганяв би усіх німф і богинь...

— Навіть Данаю?... — підчеркнула вона. — Правда, на землі вона носить ім'я, подібне рожі.

Янчевський спаленів, але за хвилю він поправився і відказав шуткуючи:

— Рожа, пані, прехороша цвітка, хотяй і з колючками, то це не новина; але щоби й лелія мала заховані колючки, — це вже дивоглядно.

— А пан би бажав, щоби всі цвіти були без колючок?

— Певне!

— Та годі вам жартувати, — перебив вкінці усну борбу суддя. — Діло поважне... можна навіть сказати, що надто важне... так отже не до жартів. Ось письмо про цього гаспида — Кармелюка! Я пана-презеса повідомив позавчера і ще вчора дожидав його мости... так ось на превелику силу... Де пан бував?

Янчевський на хвилюк змішався.

— Почувши про це, — почав він, — я також повинен був підприняти деякі міри... сповістити потрібних людей об осторожности.

— Даю слово, — зареготалась Агата, що пан був у маршалка й повідомив паню маршалкову, скріпляючи серце, опянюючи радість.

Щоки Янчевського набігли темною кровю; очі його заіскрилися.

— Пані помилились, — кинув він з злостью. — У панства Фігнерів я не був, а в пана Пігловського, це, *primo*, а *secundo* — вістка про появу розбійника не може бути радісною.

— Панство Фігнери гостили, я знаю, як раз тоді в пана Пігловського, це — *primo*, а *secundo*... — про-

тягнула Агата й, заглянувши близько у вічі панови Янчевському, розреготалась і чкурнула.

— Брикуха, — завважив добродушно суддя.

— Гм... так... Але з роздвоєним язичком, — додав не то жартом, не то лукаво пан Янчевський,

Суддя насупився і задумав змінити предмет розмови.

— Поговорім ліпше о Кармелюкови, а то гості нам перешкоджають... У мене, знай, сьогодні „д'ябелек“...

— О? Це, будь ласка, більше приманчине, чим пересуди о псови...

— Приманчине, коли ти певний, що з позаду не вхоплять тебе за жижки.

— Стревозимо звіря! — крикнув чваньковато Янчевський. — Я маю певні вістки, що він тут, близько, ховається в трубощах. Наставимо самолівку й піймаємо... Раз вже він був в моїх руках, так і другим разом не виховзнетесь!

— Але де його глядіти?

— Треба обнишпорити всі поблизькі ліси й вчинити це не гаючися, поки він ще не вспів призбирати собі банди... Я вношу, пане суддя, уладити загальну облаву, — всім „вирушиць!“

— Оу, та деж мені?! — йойкнув на кріслі побліднілий суддя.

— А чомужби ні? — сказав презес. — Маршалок наш не худійший від пана судді, а піде... Але, передівсім ось що: треба повідомити усіх сусідних панів, економів, посесорів і дозорців про Кармелюка й зажадати, щоби вони зірко перегляділи свої ліси... і при найменшій підозрінню, щоби зараз дали сюди знати, а по друге — треба найти вірного шляхтича із „загонової шляхти“, заплатити йому добре, щоби він прикинувся хлопом і поступив в банду Кармелюка, а опісля, розвідавши все, доніс би нам і завів до його леговища!

— „Досконале“, — потер руки суддя, — ось та гадка мені дуже по душі й ліпша від всяких повідомлювань сусідів, вони, коли бояться Кармелюка, то або не хотять рушитися з місця, або жаліють на загальну ціль і добро гроша, — а завсігди ті повідомлення прячуть в шуфляду... І доперва коли припече біда, піднімають „лямент“...

— Так, рівнодушність до загальних інтересів завсігди погубляла Польщу, — сказав сентенціально Янчевський.

В двері кабінету вступила знов Агата й заявила тоном, не позволяючим супротивлюватися:

— Досить! Всі вже зібрані... Стіл розкритий... Ви про цього графа ще встигнете наговоритись...

— Ось вона — правдивий презес і командір — розвів руками суддя.

В салі стало шумно. Місцева адміністрація й аристокрація вже похожала з кута в кут в ожиданню картяної „битви“, приостановлялась вислухати яку небудь тривожну новинку. Між зібраними був і городничий і смотритель тюрми й молодий Рудковський, секретар комісії й дві-три дами. Після взаїмних привитань, хазяїн, окинувши зором гостей, звернувся до Агати:

— А що, пана Кшижановського все ще таки нема?

— Не бачу, — озирнулась Агата.

— Дивно, обіцяв за хвилину вернутись, — процідив невдоволено суддя, а потім заговорив грімко: — я вам, дорогі гості, прилагодив сььогодні „сюрпризу“ — волинського карася... Карась ікряний... Кілька тисяч золотих... Сам бачив...

— О? — потер руки маленький круглобокий городничий. — Як же це, я, хазяїн ставу й не знаю, яка до мене приплила риба?

— Так, щука, обмахнула! — усміхнулась, прищуривши оченята Агата.

Жінка смотрителя зареготалась і обнявши рукою стан судіїхи, стала з нею о чімсь шепотіти.

— Та деж він? Познакоміть, будьте ласкаві, чим скорше!... — відіззався смотритель.

— З його карманом... — добавив Рудковський.

Всі засміялись.

— Я зараз пішлю за ним, — засуятився суддя — він в коршмі... Пішов переодітись...

— А заким він явиться, ми пічнем... Шкода марнувати дорогий час! — попросила гостей Агата, обхоплена щемлячим хвилюванням.

Гра почалась і відразу приняла газардовий характер; у грачів заіскрилися очі, а лиця запалились рум'янцями; гра всіх прикувала до стола... В салі царила тишина, переривана лишень доривочними, сухими словами зазначуваних ставок. Через чверть години на порозі появився лакей і заявив, що пана Кшижановського нема в місті.

— Як нема? — налякався суддя.

— А так, вельможний пане, — відказав післанець, — зволив виїхати з міста пан Кшижановський.

— Яким чином?

— Жид каже, що заїзший пан, як ішов до „його мосці“, то велів не випрягати коней, а як вернувся, то кинув жидови десять золотих, ускочив в коляску й пустився з міста плигом...

— А грім би його забив! Це він так втікав від „дябелка!“ — стрівожився суддя. — Такий мерзавець... Старий брехун! А як розводився, що страх, як любить газард... Ось bestія! Сказано, що: „із Литвина одна скотина!“

— Та відкіля ж його пан роздобув? — розцікавився городничий.

— Явився за ділом... Хоче набути майно в нашій країні.

— Так він, значиться, не втече — завважав смотритель.

— Не втече, не втече, — засміялася Агата, — ми з панею маршалковою придержимо!... А поки що досить... Іду „пець“... край... на... пе...

Гра знов розгорілась...

Було вже доволі пізно. Два рази прибігала горнишна потайки звістити пані-хозяйці, що вечеря готова, що кухар нетерпеливиться, однакож пані Агата все таки не бажала переривати гри... Але ось знов відчинились двері, явився лакей і заявив: „пан Хойнацький!“ *мун*

XLI.

Усі припіднесли голови і звернули їх в сторону дверей; пан суддя із своєю жінкою піднялись з місця; Янчевський також встав витати свого дорогого приятеля... І ось в дверях появився Хойнацький, але не сам, бо двох „пахолків“ вело його попід руки.

— Боже! Що з паном? — витягнув руки суддя.

— Пан слабий? — заговорила пані Агата.

— Що з тобою, Вінцент? На тобі лица нема! — стрівожився Демостен.

Дійсно пожаловання гідна стать пана Хойнацького могла побудити видця й до жалю й до сміху; одіж на ньому була пірвана, заболочена; сам він був блідий наче полотно; великі каплі поту, змішавшись з дорож-

ним порохом, болотняними пасмугами спливали по його подрапанім лиці; скудовчене волосся прилипло безформними космиками до висок, а з заду стирчало в гору; придурковатий погляд пана був неподвижний; спина його, здавалось, була переломаною; ноги й руки дрожали... Так і видно було, що колиб „пахолки“ були випустили пана з рук, то він був би повалився колодою.

Засипаний питаннями, Хойнацький мовчав, тяжко переводив дух, і глядів тупим, наляканим поглядом...

— Та що це з тобою, друже? — підійшов ближше Янчевський і торкнув його в плече.

— Кармелюк! — проговорив вкінці зі стогоном Хойнацький.

— Кармелюк! — роздався дружний крик в салі і всі наче від електричного удару, зірвались із своїх місць і оточили нещасного гостя.

— Тебе стрівув, ограбив... — окалічив може? — стрівожився Демостен.

— „Матко Найсьвентша!“ спаси нас! — заверещали дами.

— Дайте панови напитися вина, він ледви на ногах держиться, — завважав суддя.

Пані Агата метнулась запорядити.

— Ти не раневий? Не покалічений? — допитувався Демостен.

Хойнацький, заперечуючи, метнув головою, але не міг сказати ні слова. Посадили його, дали йому стакан холодної води, а потім добру чарку араку, який на пана поділав дуже добре. На блідому його лиці появилася румянець, очі оживились... Вкінці він прочуняв і вже більше спокійно сказав:

— Я голоден.

— Так будьте ласкаві, дороге панство, в столову! — запросила всіх розрадувана хозяйка. — Я дорогого гостя під руку поведу... Мені наш славний пан Демостен може... Чейже ми з паном други!... Я така рада, така рада, що пану Вінцентому, с. е. його власній особі, не спричинив цей розбійник шкоди...

— О нехай би він лишень посмів! — закликав вже із чванливою відвагою потерпілий.

— Дайте йому передусім покріпитися, — перервав суддя, — а опісля пан уже розкаже про свою цікаву стрічу з тим дияволом...

Гості шумно заняли місця за столом. Перше щемляче вражіння, викликане словом „Кармелюк“, вже децю

звітріло й уступило місце цікавості й домаганням жолудка. Всі мовчки накинулись на заставлену щедрою хозяйкою їду й напитки. Хойнацького гостила сама хосйяка, а ролю підчасного сповняв запопадно Янчевський. Вечера тяглась мовчаливо, всі наче спішили, поки не заговорив пан Вінцент.

— Ну, дороге панство, тепер я, завдяки привітливості хозяйки, зовсім поправився, так зовсім... Я приїхав сюди й ледви міг держатись на ногах... але не зі страху, не від переляку... „бронь“ Боже!... а таки з голоду... Майже три дні я й рісочки в роті не мав...

— Але пан бачив, дійсно бачив Кармелюка? — запитав трівожно суддя.

Від хвили приїзду Хойнацького його не покидав неспокій, а противно все зростав і зростав.

— Як пана суддю бачу!

— Який же він? Який? — тріпотала від нетерплячки й цікавості Агата.

— „Огромни“... великан... очі горять... голос... Ніж... Одним словом... но, остаточно, на шляхтича подобав... „пшеслічни“. Ну, зі мною обійшовся не лишень любязно... але навіть, можна сказати, з певним поважанням. „Слово гонору“... Певне, мій вид вражає...

— Так, що його пан міг вважати й за графа? — протягнула Агата, кинувши покрадьки на Демостена многозначний погляд.

— За графа?! „Пшепрашам, пані кохана“... ніч'ю годі розібрати... Хотяй і як же це? Хлоп і — за графа?...

— Та розкажіть бо, пане, ліпше все по порядку! — відізвались дві дами.

— Так є, — і після обставин, — завважав Янчевський.

— Нічого не затюючи, — докинув суддя. — Як? Де й що? Треба докладно знати, чи це справдішний Кармелюк?

— Правдивий!... Кармелюк, я відразу його пізав! — заговорив, заикуючись від обхоплюючого його наново зворушення, пан Хойнацький. — Так від одного його погляду...

— Промочи ще глотку... ось бодай медом, — порадив Демостен, — та пригадай собі все спокійно. Тепер ти посеред друзів, в повній безпеці.

— Так, певне, певне, — сьорбонув він із підсуненого йому „келіха“, — а мені що? Ого, го! Я йому так відрізав, — навіть поблід бестія... Але шкода, що був один.

— Це незвичайно важне, — перервав суддя.

— І близько від вас? — налякався городничий.

— По черзі все... все! А то лишень псуєте справу!
— промовила примхувато судіїха, цокнувши об тарілку
ножем.

— „Пшепрашам, пані кохана“! Ось як було, —
почав Хойнацький, проковтнувши добру половину „келіха“
меду. — Їду я до Пігловського... розуміється, на твій
хутір...

— і не заїжджаю, розуміється, до приятеля, вже з
вродженого свинства, — уткнув таким же тоном Ян-
чевський.

— І не заїжджаю до приятеля з ніжності, підчеркнув
Хойнацький, — бо вже було пізно — це раз, і що мені
в коршмі сказали, що приятель виїхав з дому — це два.
Ну, так ось, не заїжджаю, хочай мене й жид і мої
„пахолки“ лякали Кармелюком, але мені треба було
„екстренно“.

— Навіть екстренно? — всміхнувся Янчевський.

— Та не перебивайте, пане презес, — заявила не-
терпляче Агата, — а то призабуде, згадавши екстрему...

— Ні, пані, екстрема не втече, — хіхікнув оповідач
і продовжав вмілим тоном: — так ось, не зважаючи на
прохання, я крикнув: „наплювать мені на Кармелюка!“
— і покопотів до Гутового ліса.... Ніч тепла... місяць
світить... копотить моя четверня... я дрімаю в колясі...
Переправились ми щасливо крізь болото... піднялись на
гірку й покотили лісом... І ось там, у лісі, є також
крутий спуск до яру, а в ярі місток...

— Це недалеко від мене?... Я знаю це місце! —
перебив Демостен.

— Так, не більше милі, — продовжав Хойнацький. —
Так ось не знаю чому, але видить, шельма візник не
здержав коней; чую я крізь сон, що коні підхопили й
нараз — трах! місток перевалюється, екіпаж на бік і я
повис у повітрі.

— Ай! — крикнули дами.

— Не вспів я ще прочуняти, — продовжав опо-
відач, — як появилось „масса“ озброєних людей... Масса,
так, панове, масса! Мені видалось, що кожде дерево
перекинулось в гайдамаку, кождий корч — у відьму і
все ринуло на мене... І справді так було; посеред роз-
бійників видніли й розбійниці з ножами і пістолями, —
це правда!

— Ах, яке це цікаве! — сплеснула руками Агата.

— Щоби було дуже цікаве, — не скажу, — всміхнувся Хойнацький. — І колиб на мойому місці був хто иньший, то відразу вмерби зі страху, особливо, коли до коляски підійшов атаман... Але я не обаранів, а гордо йому крикнув: „Кто естесь?“ — Кармелюк, вельможний пане, — відказав дрожачим голосом. — Я, — говорить, — просивби шановного добродія вийти з екіпажа, а то зусім вивернешся в болото“, — і ввічливо протягнув до мене руку... Ну, на ввічливість і я, як добрий шляхтич, відказую ввічливістю; але вийти мені було якось годі... Так він мене на руках виніс... „як маму кохам“, виніс і поставив на місячне світло... А опісля як не крикне: це не той діявол, не собака Янчевський!“

— Ах він, бестія! — крикнув Демостен і поблід, як стіна.

— Аякже, так і крикнув... Ти вибачай мені, друже! — кинув поглядом на свогого приятеля пан Хойнацький. — Опісля, пригадую собі, прискочила до него якась відьма... став він лаяти, кожде його слово наче молотом било по серці... але не по мойому, — полапався оповідач, — я його навіть запитав, як смів він знову вернутись? А він мені ввічливо так відповів: „А треба з деким почислитись... Ну, щож, — говорить, — коли ошиблись, — нічого й робити, все таки, вельможний пане, поїдем! Замісто твогого візника, — сяде мій... бо твоїх людей ми перевязали... Прошу дуже, — молить, — вибачити мені, осторожність в кожній справі потрібна... „Сідай, пане, разом з моею панею.“ Я глянув, а в екіпажі на першім місці сидить вже якась відьма з великанською пістолею... не відьма, правда, а красавиця... алє така, що завдавала страху... Я сів поруч і прошу її, щоб вона опустила цю забавку, але вона громовим голосом мені відказала, що коли я лишень видам із себе який звук, так вона випалить мені у виски... Розуміється, я замовчав, — бо й що мені за радість надставляти шляхетського лоба підлій хлопці?... Сиджу я під дулом... не могу сказати, щоби спокійно... певне, не дуло мене лякає, а це, що хлопська рука смів держати благородну зброю...

Гомін одобрення перенісся оживлено серед слухачів.

— Так, це обидливо, — продовжав Хойнацький.

— Ну, покотили ми незнакомими доріжками й перед досвітком пристали в страшній трущобі... біля

якоїсь коршми... Кармелюк мені говорить; „я ще попрошу вибачіння у вельможного пана, бо нам на перші, початкові часи потрібні гроші... так позич на „слово гонору“...

— На „слово гонору“! Ах, він бестія! — закипів Янчевський. — Шельма, лайдак, хлоп, сатана, — і ще смів опиратись на чести!

— Так... Ну, а коли опирається на чести, так я йому віддав: „на, — говорю, — пане, ось все, що в мене є“.

— І сам віддав? Ба ще й „паном“ назвав? — стрівожився Янчевський. — Я би йому такого пана задав!!

— А ось побачимо! Завваж, що відьма держала над висками дуло... Опісля Кармелюк ввічливо попросив мене полізти в погріб, звиняючись, що на якийсь час, задля обережності, мусить мене позбавити свободи, додаючи, що за два дні на мої услуги будуть і мої коні, і екіпаж, і все одержане, що я повинен через тиждень доховати мовчанкою тайни про все, що сталося, а опісля могу поїхати бодай і до самого діавола-пресеса й переказати йому, що з ним, підлим комедіянт-ом, — прости за слово, — розчислиться Кармелюк...

— Побачимо, — крикнув Янчевський, але в голосі його перебивалось непобідиме дрожання... І як він не намагався затопити медом тривогу, вона виявлялась таки на блідому його лиці.

— Уткнув він мені на прощання в кишеню цю пістоль, яку відьма держала, каже, — на памятку від моєї красавиці! — і, побажавши всякого добра, запер наді мною „ляду“... Опинився я сам в темноті... Почала мене товкти лихорадка... Певне від вогкості... Сидів я, сидів... і мною заволоділа туга... невиносима... серце болісно стискалось... холодний піт виступив на лоб... волосся стало „дуба“... Я став розглядатись довкруги й завважав, що в одному куті погребу лежала драбина; ту, котрою мене спустили в низ, відьма забрала, а про ту, певне, забули. Протягом цілого дня я прислухувався; — наверху було тихо, ні один звук не долітав до мене, хочай так в „дядькови“ як і довкруги нього були добрі щілини. Довго я це все осмотрював і став остаточно, переконуватись, що мене одинокого лишили в глухій незамешкалій коршмі... Це мене втішило й налякало... Я приставив драбину, підліз потихенько до „ляди“ і став прислухуватись: ані одного звука, —

лишень від часу до часу цвірінькали десь дуже близько, майже над самою „лядою“ воробці... Це мене ще більше впевнювало, що в коршмі людей не було. Тоді я став осматрювати щілини „ляди“ і потихоньки термосити; виявилось, що вона не була осмотрена замком, а засувом... Отворити її було легко... Я хотів було таки зараз покористуватись свободою, але побоявся; міг бути де близько вартівник!... Із страшною нетерплячкою став я дожидати вечера... й ось, остаточно щілина потемніла... Через пів години я вже був у сінях коршми. Я з острахом розглянувся: було пусто, але якась тінь проховзлась на двір... мені видалось — собака... Думаю! підніме гавкання й мене накриють; але я нащупав пістолю і в думці подякував відмі... Вкінці, коли вже зівсім зарево погасло, я виповз на дорогу... Ліс чорнів... мрачний, похмурий... страшні, мохнаті тіні з усіх сторін і здавалось, що в непоглядній тьмі горіли всюди якісь диявольські очі, горіли, кружили й налітали на мене вогняними колами; я перейшов дорогу й кинувся втікати і втікати... галузи мене хвоськали, придержували, рвали, одержу... але я, стискаючи в руці пістолю, сміло йшов вперед і вперед... Припіднявся місяць... Ліс наповнявся таємним світлом... погоні не було... пішли „мішмаш“ поляни... я їх перебігав... і, вкінці наткнувся на якусь дорогу й на хлопа в тарадайці... Від нього я довідався, що до Літина близько... Я приказав йому везти себе чимскорше в город, приобіцявши добру винагороду, якої і попрошу у пана судді.

Суддя був понурий, наче хмара, й нічого не відказав своєму гостеві, немов би й не чув його слів; але Янчевський поспішився заявити:

— Моя калитка також на твої услуги... Але прости мені, мій друже... а в твоїм оповіданні багато знаєш того, що родить налякана уява, а правди справді мало... Та вишукана ввічливість і при ввічливості — твоя уступчивість. Опісля, знаєш, цей погріб... Сам віддаєш гроші...

— Та знай, що пістоля коло виска! Це не жарту, зрозумій! — крикнув зачеплений Хойнацький.

— І це все могло тобі приверзтись!...

— Приверзтись? Так ось вона в кишені! Гляди! — і Хойнацький вихопив із кишені довгий кусник... сухої ковбаси.

В першій хвилині всі навіть були метнулись на боки, але приглянувшись, вибухнули шаленим сміхом. Хойнацький сам, глянувши на цю зброю зацікавився і роз-

з'явивши рот, стояв стовп'ом. Його смішна постава з витягнутою ковбасою викликувала гомеричний регіт і сам суддя, забувши про свій понурий настрій, ледви міг вдержати руками черево, що гоїдалося від сміху.

— Панове! Я збережу цей знаменитий шматок ковбаси, — сказав торжественно Демостен, взявши із руки приятеля, „страшну зброю“. — Я збережу його і умоєю на пам'ятнику цього мужа, як символ неустрашимости й відваги героя...

— Що-ж тут... ніч... розбійники... ножі... зброю. — питався збентежений Вінцент.

— Та й чого ви оце смієтесь! — заступилась за свого гостя Агата.

Серед таких обставин кождий з нас налякався би не то що ковбаси, але і дулі... За здоров'я пана Вінцента; втік, знай, від таких злодіїв, щоби нас сповістити, — так ото за його хоробрість! — піднесла „келіх“ судіїха.

— „Нех живі!“ — крикнули всі оживлено й стали цокатися з посумнілим паном Хойнацьким.

— Але чи багато було у пана грошей? — поспитав суддя, з тайним наміром розвідати доскульне йому непорозуміння; він увесь час сидів, наче на шпильках, вичікуючи з мінuti на мінutu, що Хойнацький заговорить об його розписці, але той мовчав і суддя почав було занепокоюватись, що діло з розпискою в нічім не тичиться Кармелюка, а все таки йому бажалось о тім пересвідчитись...

— Грошей в калитці, яку а віддав Кармелюкови, майже не було, — відказав журливо Хойнацький. — Але там був... Так! — полапався він трівожно. — Я і прибув... Це найважнійше, що мене заставило сюди поспішити... Ради Бога молю, пане суддя, не плати нікому на свій документ, який ти мені видав на позичені в мене десять тисяч лолотих!

— Як! — підскочив суддя й остовпів на місці.

— В чім діло? — зацікавився Янчевський.

— А в тім, заговорив послішно Хойнацький, — що той Кармелюк надивав в моїй калитці документ пана судді і сказав, що він одержить гроші по половині... так я молю, щоби пан не платив...

— Я вже заплатив, — проговорив захриплим голосом суддя, сідаючи тяжко на крісло...

— Що-ж це! Протестую, панове!... Я не давав ані припоручення, ані повновласти...

— Але приїхав від пана поважаний старець, шляхетний пан, а знає усіх, — бурмотів суддя.

— Так хтож це був той пан? — запитала Агата.

— Очевидно не граф, — підчеркнув Демостен, — а сам Кармелюк...

Агата закрила руками очі; всі гості з острахом гляділи на суддю, що тяжко дихав.

*

Прірвавшись у ворота, волинський пан кинувся поспішно до коршми; він не йшов, а майже біг, призабувши на своє становище; не входячи в коршму, він сів в запряжений екіпаж, уткнув коршмареві талюра й крикнув до візника: — Гайда! Щоби ще нічу не стрінутись з Кармелюком!

— Ой, ой! — замотав жалібно головою жид. — Ліпшеби було ясновельможному панови пероночувати тут.

— Знаю, так пильне діло... — буркнув пан і повторив фірманові: — з Богом!

Завертівсь і тріснув батіг, коні з місця рванули і повозка, загойдавшись на високих ресорах, покотила тяжко на застави.*) Минувши греблю, Кармелюк крикнув до Андрія, що супровожав екіпаж:

— Слухай; ти вернись незаметно в город, заїдь до иньшої коршми, а відтам проберись як небудь до судді на подвір'є і назирцем гляди за тим шельмою Янчевським: як лишень достоту довідаєшся, куди він поїде, вихром жени до нашої коршми і повідоми мене, а то знов виховзеться діявол!

Без погоні, без ніяких приключок Кармелюк до світа підїхав до коршми Уляни. На посліднім прорубі стрінула його сама хозяйка.

— Господи! — сплеснула вона руками.

— Насилу діждалась свого ясного сокола! Що я витерпіла, що винесла мук, дожидаючи тебе ціліську ніч! Серце моє шматкувалось, туга нагинала до землі... Все мені різні страхи налізали до голови; то, що тебе, могого голуба сизого вхопили, то будьто тягнуть на диби...

— Радости моя, щастє ти моє! — промовив задихуючись від солодкого зворушення отаман і кріпкою рукою підняв Уляну й посадив біля себе в екіпаж; вона

*) Рогачка.

обвила його шию руками й завмерла, притиснувшись до груди свого улюбленого: палкі поцілуї, шепіт без звязі, радісний, перервали на час слова...

Вкінці успокоївшись, заговорив Кармелюк:

— Твої передчуття, моя рибко, туй-туй що не справдилися: наскочив я було у судді на самого Янчевського... Прямо око на око... Не можна було мимо перейти... Вже навіть було подумав — „капут“: коли пізнає, так пірну кінджалом і вже!

— Ой, лишенько! — крикнула Уляна. — Щож би з тобою сталось?! Там-же челяди тьма, а ти був один...

— Та я вже о собі й не думав: „Хто має висіти, той не втоне!“ Що має бути, цього не минути... Але, розуміється, що живим в руки їм я би не віддався!

— І погубити себе ізза купи злотих! А об мені і не подумав! А я би й з собою покінчила! Раз сказала, що ти мені тепер — усе життя, другого слова не буде... Ні, я тебе більше із своїх очей не спущу... Де ти — там я! У огонь, так, в огонь, в пекло, так в пекло! Але разом вкупи!

— Голубко, горличко моя! — пригорнув її пристрасно Кармелюк. — Ні, не голубка, а орлиця із сильними крилами й залізним клювом! Такої орлиці такого товариша я й глядів... Тепер мені й „море по коліна!“

— Певне, а томуж на таке безглуздя я тебе більше не пущу... обхоплю ноги руками... й не випущу, — хиба що убеш! Скажені, треба було грошей — пусте! Грошей можна роздобути і з ножакою в руці... а як наставляти свою голову, так в завзятій борбі, при криках, гуканнях, при заграві пожару...

— Бач, яка ти! Вогонь, не баба! — крикнув Кармелюк, поцілував її в голову й замовк, затопившись в роздумі.

Екіпаж тимчасом їхав тихо, нахилиючись, то потикаючись о пеньки, то попадаючи у вибоїни; стежка вилялася посеред дрімучого ліса й для такого ридвана була майже не до переїзду. Уляна, вихилившись із екіпажа, зірко слідила за візником і показувала йому дорогу.

— А що, про Дмитра нема вісток? — запитав Кармелюк після довгої мовчанки.

— Як нема! — стямилась Уляна. — Я й забула тобі сказати: він вже тут і привів із собою чотирнадцять молодців... Є поміж ними й старі — Явтух, твій земляк — Михайло із Сокиринця, ще дехто й новики. Славні такі, завзяті!

— Не вдасться Вам, діволи! Не вдасться Вам чортячі сини! — ревіла Уляна... (Стор. 52. — III. том.)

— Ось так „віват“! — задріжав втішно Кармелюк. — Прибуло нашого полку. Тепер рухаймось! Але деж ти увесь той народ примістила?

— Частину, більше знайомих Дмитрови, в себе в коршмі, а решту в поблиській балці. Тудиж, в нашу печеру, я нікого не пустила: про ню нехай знають лишень наші вірні друзи.

— Знаменито! Ти правдива отаманша, тобі би й булаву в руки...

— Не булаву, а такого велитня любого! — крикнула вона пристрасно й палко поцілувала Кармелюка...

Коло самої коршми зустрів свій отамана Дмитро Гнида й відскочив було від екіпажа, побачивши в ньому старого пана; але Кармелюк розсміявся й вивів свого друга з клопоту.

— Ух, ти, вовк би тебе з'їв, не пізнав! Ось яка машкара! Порядно пошив в дурні Ляхів. Рация, друже мій. А мені також від ескадрони вдяка. Приволік, хто був на дезертирці, а то й свіжих воробців наловив.

— Чував, чував, брате! А поки що — гайда в коршму: ти, Уляно, угости нас, чим Бог післав; від вчорашнього снідання й рісочки в роті не мав. Так ось при вечері, або, ліпше сказати, при сніданні розкажеш мені, Дмитре, про все, а я знов розкажу про свою удачу.

Уляна втішна, бодра, живенько метнулась в коршму й комору, приладити для свого божка всього добра, яке лишень було під рукою.

— Ось і діло, — затирав руки Дмитро, — а то без пана отамана красуня наша переживала в журбі й бігала по лісі, а в мене у животі давно вже барабани дудоніли на тривогу.

Під'ївши, Дмитро розказав, як він випадково стрінув Явтуха наймитом у жида в Гутинській коршмі, як від Явтуха дізнався ще про двох „вовків-сіроманців“, — і як опісля вони обидва кинулись разом у поближкі села й хутори, та наwerbували ціліський тузин: все народ хороший, загартований в біді.

Кармелюк був незвичайно радий: він декотрих звербованих знав особисто, а з других, після слів Дмитра, був вдоволений. Від себе отаман розказав другам звісну нам подію у судді і додав, що сумнівався був о тім, чи одержить від нього бодай копійку, та поганець злакомився на опуст чотирьох тисячок.

— Та, до речі, — згадав Кармелюк, — а деж мій полоненик Хойнацький? Йому, після умови, належиться половина.

— Ой, мамцю! — налякалась Уляна. — Я й забула про нього. Прийшов Дмитро з дружиною — треба їх було порозміщувати, позаходитись коло харчів, а опісля тривога позбавила мене пам'яті. Ай, ай! Ну а що як Ярема не кормив і не поїв пана, — а це вже третій день...

— Так полізь, любко, чим скорше в погріб, та витаци нещасного... — занепокоївся Кармелюк.

Уляна кинулась в сіни, а через п'ять мінут вернулась збентежена й заявила, що пана нема в погребі: „ляда“, мовляв, прикрита, затички нема, до ляди приставлена драбинка... а в погребі — ні духа!

— Втік! Як же це його сторожив Ярема? — сколотився Кармелюк. — Коли в нас така сторожа, то гадина Янчевський може нас сплячих накрити.

Усі розворушилися. Приведено заспаного Ярему. Дурноватий малий на всі запити відказував, що він не знає, що в погребі творилось, бо там не залазив, а не залізив тому, бо не мав до цього приказу; з тої причини він не носив панови хліба ні води, а ходив все то докруги коршми, то заглядав у сіни а навіть спав на дворі під повіткою.

— Значить, ти й переспав пана? — запитав з досадою Кармелюк.

— Мабуть проспав, батьку, — відповів спокійно Ярема — спати чейже треба чоловікови.

— Так чомуж ти на „ляді“ не положився? — роздратувався Кармелюк.

— Не догадвся, — всміхнувся Ярема.

— А чомуж ти не замкнув ляди?

— Замка не було... Я затикнув скобель кілочком...

Чейже він з тамтої сторони не міг виймати.

— А ось, виходить, виймив.

— Та... виходить... Тут бев нечистої сили й не обійшлося.

— Не вона-ж йому подала в погріб і драбину?

— А що ви думаєте?

Дальше слідство вияснило, що Ярема говорив правду: він не допомагав утечі: витягнена драбина лежала на місці, а в середині погребу, нагадала собі Уляна, лежала друга, про котру й призабули. Невинність Яреми була доведена, але враз з тим виявилась і його вражаюча

дурнота, яка всіх переконала, що Яреми ніколи не можна ставити на сторожу, а можна ним хіснуватись лишень яко муроломним оруддем, з уваги на його велитенську будову тіла.

— Ну, чорт з ним! — заспокоївся Кармелюк. — Прогавив, так прогавив; більше тебе сторожити не поставлю. А що до того пана, то втечі його не можна брати за зло: голод не тітка, а видима смерть страшна. Коли він втік до себе, так і добре... але коли-б він втік, щоби на мене пожалітись перед речинцем, так йому ні повозки, ні коней не бачити більше, як своїх ух.

— Це правда... — замітив Дмитро.

— Та й взагалі віддавати не слід, — сказала різько Уляна: — голову свою підставляв під обух і щоби ще ділитись? За яку ласку? — Що обіцяв — це жарт, насмішка. А чейже пан не додержував не то слова, але й клятьби. Так, що тут з ним і возиться?!

— Я своє слово ставлю вище панського, — заважав з новагою Кармелюк і почав розпоряджувати в справі новобранців.

— Ну я, Дмитре, — сказав він послідньому, — полізу в свою квартиру трохи відпочати, а ти вже тут наглядай... І як прилетить Андрій, — в цюж таки хвилю тягни його в мою печеру... і... ще...

— Ідемо вже, соколе мій! — поспішилась було Уляна. — Дмитро усього тут догляне.

— Будь спокійна, отаман що, — все виповню... Відпічни собі на привілля.

Під вечір прискакав до коршми Андрій і був виправлений зараз таки у лігво отаманське; Дмитро також туди потяг... Уляна, зваривши обід, нераз вибігала на стежечку до коршми доглянути Андрія, котрого отаман дожидав з болячою натугою й тепер вона крикнула „іде!“ Кармелюк вискочив і на бігу засипав Андрія питаннями: — А що, розвідав? Виїхав? Куди? Коли? Де тепер?

— Розвідав, батьку, — крикнув, задихуючись від скорого бігу Андрій. — Виїхав... до себе... на хутір... сьогодні певнісько буде у себе дома вечеряти і ночувати... а завтра... — візник думав — поїде на обід до маршалка...

— Так сьогодні він дома? Чи тепер вже переїхав ліс?

— Я бачив, як він звернув на свій шлях... опісля я полетів сюди, на зломання голови... Але всеж таки не знати, чи вдасться нам його переймити?

— Куди там! — відізвався Дмитро.

— А! Будь же я проклятий! — закричав Бісновато Кармелюк і гепнув папкою об землю. — Що ж це! Знов утік! Сміється наді мною все пекло, чи що? А?!

— Не проклинай себе, орле мій! — кинулась до Кармелюка в забобонному страху Уляна. — Чого трівожишся? У нас тільки тепер сили, що нема потреби піджидати на цю кертцію ніч'ю в лісі, а можна таки прямо відправитись в саму його нору й там на місці його прицупнути, ба й добром його ще поживитись!

— А що думаєш, пане отамане, — сказав втішно Дмитро, — баба, знай, в сам раз і влучила!

— Колиж бо ні, — підхопила Уляна, — мені добре це відомо, що у Янчевського в дворі челяди не знайдеш і п'ятнадцять чоловік, а хуторян — жменя, та й вони ненавидять свого пана... Я певна, що між ними й помічників можна знайти... бодай по крайній мірі таких, котрі хитрим способом відчинять нам ворота... Вониж мають в дворі й родичів і кумів і сватів...

— Та по що глядіти далеко, вихопився Дмитро, — у мене серед новобранців є двох дезертирів із хутора... так ми їх вперед вишлемо „парляментарами“... і без штурму твердиню візьмем, хай я буду не знать що, як що не так!

Кармелюк здивований таким внесенням, зразу мовчав і лишень глядів то на одного, то на другого, опісляж, придавивши в собі зворушення, сказав нагально: „так можна оперіщити й захопити звірюку в берлогах?“

— Можна! Ще й як! — відказали зворушено Дмитро й Уляна.

— Ех, други мої! Якаж це для мене втіха! — Так живо! Не марнувати ні одної хвилини!

— Труби в похід! — підкинув до гори шапку Дмитро.

І всі навально кинулись, — хто в балку, хто в коршму, хто на полянку за кіньми, а хто в печеру за зброєю.

XLII.

Янчевський вернувся в свій хутір ще в пору обідову й зараз таки розіслав чотирох гінців по сусідах; він сповіщав їх про прибуття Кармелюка в місцеві ліси й, крім цього, писав: позаяк завтрішнього дня припа-

дають уродини маршалка й до цього до цієї причині приїде все доохресне панство, — так буде нагода й таки доконче треба буде обдумати, обговорити й уложити плян піймання розбійника. До пані Розалії він виправив особне, довірочне письмо із горячою заявою готовости бути її оборонцем, але з деякими недокінченими й не виразно висказаними передосторогами...

Покінчивши переписку, він приймився оглядинам двора, допитами челяди й хуторян, — чи не чував хто дещо про Кармелюка й про його шайку, але, не довідавшись ні про що, запорядив скріплення двірської сторожі, узброїти її й приготувати все до виїзду. Прислуга вся була, як здавалось, бодра й ніяка небезпека не грозила, бо годі було й передвиджувати її: укріплений двір Янчевського міг видержати облогу й сильного відділу.

Пізно вечером сидів Янчевський у своєму кабінеті і не йшов спати, помимо що на це вже була крайня пора; на душі у нього було неспокійно, в голові уїдливо вертілась обіцянка розбійника — грабителя відімістити йому й ця думка відганяла сон. Кабінет, освітлений одною лойовою свічкою, представлявся понуро. Величезний коминок що здвигався майже до стелі роззявляв широку, чорну пащеку й кидав на боки зловіщі тіни. На стінах висіли коври, прикрашені різною зброєю; при понурім освітленню вони видавалися чудернацькими павуками. За столом, де сидів Янчевський крізь двоє великих вікон гляділа на нього непроглядна ніч. Кругом царила томляча тишина; лишень час від часу чути було, як у сусідній кімнаті в буфеті (миснику) гризла щось метка миш.

Це все ще скріпляло тяжкий настрій пана Янчевського й навівало на його душу якийсь холод.

Калавурний лакей декілька разів відчиняв тихенько двері, бажаючи переконатись, чи його пан не вийшов; але пан все ще таки сидів, спрокинувши голову позад крісла й ніби чомусь пильно прислухуючись остаточно лакей з гуркотом відчинив двері й заявив панови, що явився дворецький, найблизша й завірена особа.

Пан втішився.

— А що, „ваць-пане“, все гаразд? — запитав він дворецького.

— Гаразд, вельможний пане, все добре.

— І ніякого підозріння нема так що до челяди, як і хуторян?

— А, „бронь“ Боже!

— Значить, можна спати спокійно?

— Безпечно, вельможний пане, спокійно ... Ось лишень...

— Що таке? — здригнув Янчевський.

— Ось лишень, вельможний пане, пропало два гарци затиру...

— Дурниця, — засміявся Янчевський. — Чи розсипав хто?

— Ні, пане. Запарила Івга на ніч собакам і шматок старого сала я додав для ліпшого смаку, так ось ні один пес не хотів навіть язиком лизнути, так і все стоїть...

— А чому ж?

— Та хто їх знав, пси якісь такі скучні, хвости попускали...

— Це не добре, — стрівожився пан. — Тож то я й не чую лаяння... бувало ж „Гайдамака“ і „Гільтайка“ спати не дають; їх небезпечно було спускати з увязі, а ось все тихо, наче все вимерло.

— Правда, пане, а всі пси спущені з увязі... І вечером усієї челяди не було...

— Деж вони?! — крикнув Янчевський.

— Певне на хуторі... там вони й рідню мають. Ось я бим вельможному панови порадив — не дозволяти челяди споріднятись з тим „бидлом“.

— Так, так... це міркування важне. Гадюкам вірить не можна. Я би їх всіх повідушував, колиб можна найти робучих рук...

— Так, довкруги панські хлопи... А ті наші шопотять за послідні езекуції.

— „Пся креф!“ Однакож це дивне, щоб і більше не сказати: а собаки ще не потроєні?

— А тож і як? Певне!... Одна вже й „натяглась“...

— Га?! Щож ти мовчиш? Цеж не даром? — поблід і трівожно став наслухувати Янчевський.

— Певне, не дармо: ось і замок від брами зломаний...

— Як, зломаний?!

— А, так: я йду, а ворота лишень на „гаку“. Що це таке, — кричу, де замок? — „Поломаний“ — говорять.

— „А де воротар?“ — „Пішов до ключника за другим замком“. — „А де-ж ключник?“ — „В куми на хуторі“...

— „Сто пйорунуф!“ Це чорт знав, що таке? — закипався Янчевський.

— Чому ж ти мені про все не доніс в „тен момент“?

— Та я ось післав за воротаром на хутір, так і виявилось, що хутір увесь пустий.

— Як пустий?! — дивувався щораз більше й більше хазяїн.

— А так, пане, майже всі роз'їхались, — то в поле, кажуть, то у ліс..

— Так це бунт! Це змова! — спалахнув Янчевський.

— Похоже — погладив дворецький потилицю.

— „Єзус Марія!“ Щож це? Ходім, оглянемо все. Треба бути осторожним...

— А треба тому, що, як я йшов до пана, то чув від хутора підозріний шум.

— Як же ти говориш, що все добре, як на хуторі нікого нема? Так цеж „гвалт!“

— Як посилав, не було... А ось, хто його й знає...

— На! — Янчевський уткнув в руки дворецького пістоль, сам вхопив із стіни дубельтівку і, не звернувши уваги на це, чи вона набита, чи ні, поспішно вийшов із кабінету; він замкнув всі внутрішні віконниці, запер на засуву двері від затиля й через столову, гостинну й салю пішов в парадний передпокій, де на деревляній софі дрімав спокійно лакей... Пан grimнув на нього грізно за це, що він собі завдає хропака й не замикає парадних дверей.

— Замикаю, вельможний пане, „падам до нуг“... Ось лише пана дворецького перепустив...

— Перепустив, так зараз треба було й приперти... А ну, погляди-но, ваць пане: як що він не припер, так я йому й шкіру зідру.

Дворецький із свічкою вийшов у сіни, Янчевський свою поставив на стіл і з перевішеною рушницею затримався в передній.

Але заледви дворецький увійшов у сіни, як не самовито крикнув: „збуйци!“ — і зараз же дався чути вистріл.

Янчевський завмер на місці, утративши можливість поворухнутись; крізь слабе світло, що перетискалося через отворені двері з передньої, він завважав, як дворецький опустив свічку, як на нього накинута якась жінщина і як слідком за нею вдерлись у сіни ще три мужеські постаті.

— Собака! Стріляти задумав? Так ось же тобі! — прошепотіла жінщина і в ту мить підійняла вона руку із мелькнувшим кінжалом і навалю на горло

дворецького; спід витягнутої руки бризнула червона кров; почулось хрипуче клекотіння і вірний раб Янчевського із стогоном повалився на землю. Якийсь огрядний мущина, — ні це економ, ні то пан, вхопив жінчину за плечко і, нагнувшись, простогнав...

— А-а! Що ти вчинила?

— Вбила! Роздавила гадюку! — крикнула запально жінчина. — Чи не ранений ти, отамане-орле?

— Ні, — глухо відказав мущина. — Але кров...

— Собаці й собача смерть! — роздався третій більше грубий голос. — А отаманисі — слава!

Янчевський наче прокинувся із сну; перед ним на десять кроків стояв безсумнівно Кармелюк із своєю шайкою. В розгарі божевілля, Янчевський підняв дубельтівку й махінально спустив оба курки; бризнули іскри, але порох не спалахнув — або відвог, або його й зівсім не було.

Кармелюк ринув на Янчевського, але цей успів швирунути в нього зброю і шмигнути в бічні двері до свого кабінету.

Замахуючись зброєю, він перевернув свічку а опісля в темноті міг вигідно сховатись, навіть двері успів засунути засовкою, а другі, в салю, вже передше були заперті. Янчевський на оден миг пристанув і почув гучний голос отамана:

— Вогню сюди! Світла! Ламайте двері й вікна. Заходи від затильного виходу! Довкруги дому вартових, щоби й миш не втікла!

Янчевський кинувся на зломання карку в кабінет, щоби відтіля в „креденсовій“ отворити ляду й опуститись в погріб: там він на всякий случай, був в умовній безпечности: погріб, поперше, ділився на декілька рукавів, а по друге, один з них мав критий вихід далеко поза мешканням, в глухому яру. О противенстві, розумієсь, не можна було й думати: очевидно, уся двірня або зрадила його, або зрадливо була перевязана, або може й повбивана як дворецький. Янчевський дібрався напомуцки до „креденсової“ і почав шарити по підлозі й глядіти ляди. Шум і трескіт змагались довкруги, то чути було як під ударами подавались двері, то доносився гуркіт відірваної віконниці, то в розбите з бренькотом вікно вдирались дикі крики ворогів...

У Янчевського дріжали руки, холодний піт вкривав його, серце трівожно, товклось в груди, а здеревілий острах нівечив сили...

— Де та ляда? „Єсусе Пане!...“ Чейже вона тут була, тут, — і пропала! О „Матко найсьвентша“, поможи мені! Найди!... Деж вона, де!? Ой, до тисячки громів! Вже виломали стінні двері... Відривають тут віконницю... Ратуй! — шепотів він поблідлими губами і повзав по підлозі, не будучи в стані розторопатись в знакомій до послідного гвіздка кімнати. Але ось його коліно припадково наткнуло на виступ ляди... Ще хвилиночка, і він спасений... Він вхопився дріжучими руками за залізну покришку й не міг її препідняти... — „Боже! Щож це: забита?“ — закричав він, призабувши, що ляда замикалася на засовку. Остаточо він і засовку придибав: він потягнув її зі всіх сил, але в противну сторону. А тим часом двері із затиля впали з тріскотом, з другої сторони роз'ярені крики наповняють салю гостинну, вриваються на коридорі... Вже ось і засовка відсунена — лишень за пізно: з бренькотом і тріскотом впало вікно в „креденсовій“, в отворі появились дула... але двері від коридора все ще не подавались... Несчастливий Демостен виснажившись зівсім, вдерся знов у кабінет... Спрямцьоване з усіх сторін пекло відняло у нього послідні сили; але де скритись, як спастись? Кожда хвилина — вічність... Вже в „креденсовій“ почувся тупіт ніг... і заблискали крізь щілину вогники.

— Пропав! „In manus tuas, Domine!“*) — почав було шептати Янчевський молитву за вмираючих... коли нагле побачив комінок... В млі ока він кинувся в нього й, опираючись руками й ногами о виступи цегол, на кріпких мнязах піднявся в комині до самого його закрута. Заледви він це встиг вчинити, як в кабінет ускочило кількото людей і зараз накинулись на шафи, столи й й комоди — відбивати їх і грабити.

До темного комина долітали до Янчевського доривочні окрики, прикази й злючий говір: „у дівола гроша не туго! Тащи срібло й світильники, де що ні попадеться!“ — „А одіж?“ — „Бери, звязуй! Он ще скриня й шуфляда... Ламай!... А які лишень найдуться папери, рви на шматки й кидай пріч у комин. Треба їх спалити“...

„Щож це? — замелькали, як розкалені іскри, в голові Янчевського думки.

— Чи живцем замінитись в шинку, чи віддатись на звірські муки?...”

*) В руку твою, Пане!

І застигав у нього серце, завмирає душа, а мязи теряють свою напругу; та він все таки держиться в комині, хочай і чує, що довго в таким напруженню не видержить. Крім цього й віддихати йому приходится все трудніше й трудніше: стерта із стін комина саджа піднялась стовбуром і виповнює його легкі. В кінці хтось входить в кабінет і роздратованим голосом починає сварити.

— Ви тут занялись грабіжу, а не помагаєте глядіти того шельми! Щоби він зараз був мені під ногами! Він в цьому домі: я сам його бачив! Глядіть! Перегляньте навіть мишачі нори!

— Та він певне на горищі, — роздався чийсь, наче жіночий голос.

— А де остальні? — запитав, видимо, отаман.

— Забирають коней і провізію, та ще дещо в коморах.

— Все забирають... а мені того діавола не дають в руки... — і навіть чути було в комин, як Кармелюк заскреготав зубами.

— Та не журись, батьку, — відізвався женський голос, — все перетрясемо, найдем... Нас тут в домі чотирнадцять — досить, на дворі лишень шестеро...

— А там по крайній мірі крові не пролито?

— Без потреби ніхто не підніме штика! — відказав якийсь инший, грубий голос.

— Обнишпорити знов усі покої, всі комори і при-сінки! — скомандував невдоволенням, гнівним голосом Кармелюк. — З надвору поставити сторожу, бодай по одному вартовому з кожної сторони. В домі на два покої вартовий... А ми тоді на горище.

— І коли нігде не найдемо, коли він де небудь сховався в потайній стіні, — тоді з чотирох сторін підпалимо дім! — крикнула жінщина.

— Ура! — підхопив грубий голос.

З шумом ринула товпа по інших кімнатах. В кабінеті остав один чи два чоловіка, — не більше. До Янчевського доносився лишень шелест складаної одежі й шелепотіння паперів. Хтось оберемками швирав ними в комин.

— А що, підпалювати їх Явтуху? — роздався майже в комнаті голос.

— Підійди, вже всі разом, — відказав від писального стола другий...

Дождання і вудження добивало у Янчевського послідні сили; він вже почував, що довше не вдержиться

в комині... два рази він кашельнув в кулак від задухи й лишень завдяки загальній суятні не зрадився із своєю присутністю... Але від натуги він стратив ліпші точки опору і, мимо надлюдських зусиль, він сховзувався і поволеньки спускався долі.

Вкінці, знов отаман явився тут.

— На ці два покої лишіться вартовим Явтух, а ти, Свириде, іди сторожити знадвору, ось з тої сторони! — борзенько переглянути, і, як не найдемо, то пустити „червоного півня“*) і гайда назад... Тут гаятись не можна... Тільки ось що, мої друзи, треба втікати ріжними шляхами, в ріжні сторони, щоби сколотити їх... Я із Свиридом і Михайлом буду в „кругляку“; туди явишся і ти, Дмитре з Андрійом, на раду а ватагу переховайте в сумежних лісах.

— А про мене забули? — відіззався жіночий голос, в якому задріжала обида.

— Я про горлицю й не згадую. Де я — там і вона.

— Поки жива! — крикнула втішно жінчина.

І всі спрямували в коридор.

У Янчевського погасли послідні сили, — він вже помітно став опускаться; легкі виповнені саджею не перепускали воздуха і його дусив кашель, голова вертілась, йому причувався лишень віддалений гомін, чи виття в потемнілім комині.

— Ось не підпалив тоді паперів, а тепер і свічку взяли. Бодай би кресала добути, щоби осмалити всі ті папери, спалити всі документи — доконче. Що це сопе чи стогне? — стрепенувся Явтух і яв прислухуватись; в темряві обхопив його забобонний страх.

— Це, здається там в комині! — і Явтух подався трохи до дверей, не рішаючись увійти в кабінет. — Вже чи не нечиста сила? А що ти думаєш? При нас хрест святий!...

В цю мить Янчевський викашлявся і, втративши рівновагу, гримнув чорною масою з комина й покотився до ніг Явтуха, який в безграничному страху закричав:

— Чорт! Хто в Бога вірує, ратуйте! — і стрімголов кинувся в коридор...

Янчевський покориствувався цею хвилиною й поспішно шмигнув у погріб, вспівши навіть засунути за собою ляду. Він майже звалився в низ із сходів і напوماцьки став пробиратись знакомими йому хідниками...

*) підпалити.

XLIII.

Х В розкішній селитьбі пана маршалка царило післяобіднє „фарнієнте“. На превеликій терасі, що спускалася широкими ступнями до потопаючого в'цвітах саду, розмістилось численне товариство. Був день уродин самого хазяїна. У той день, після давно прийнятого звичаю з'їзджалось все доохресне шляхетство. Цим разом гостей було відносно небогато; очевидно всіх настрашили слухи про поворот Кармелюка, які рознеслись по цілому повіті із скорістю лискавки.

Всеж таки на терасі були: пан маршалок, його жінка, пан суддя із своєю чарівною подругою. Пігловський із сином Альойзим, Бойко, молодий „кавалер“, і ще декілька шляхтичів.

На легких столиках стояли чарочки з чорною кавою, вази із всяким варінням, графини з винами, ратафіями, фляшки з лікерами, араком і ціліські ряди ріжноредних чарок.

Панство випочивало після ситного і томлячого обіду і, попиваючи малими ковтками каву і лікери, розкошувались природою. Із саду повівав легенький вітерець і доносив ніжний запах рожі і ясмину; все довкруги дишло спочинком, красою і пестіннями; годі було повірити, що понад полями тяготе томляча спека.

„Кавалірі“ збились купкою коло принадних дам; більше поважні гості сиділи віддільною громадою — поближче кам'яних баянс, вкритих зеленю повійки, і потягали із довгих цибухів пахучий дим турецького тютюну. Мова і тут і там велась про Кармелюка і про його послідний подвиг. Пан суддя десятій раз вже розказував, як його обманув зручний і безсоромний негодай, а пані Агата, противно, впевнювала своїх слухачів у тім, що вона відразу почула, що прибувший — зівсім не шляхтич, а простий хлоп, і навіть об цім натякала мужеви, але, розуміється, він не вважав за потрібне послухатись жінки, і ось тепер за все поплатитись мусить пан Хойнацький.

Хот'яй в обох гуртках царила одна тема розмови, але настрої був ріжний, і тоді, як поважні *patres patriae**) з острахом товкмачили о грозячій небезпеці і потребі всім виїжджати із сіл, — молодіж весело шуткувала,

*) батьки вітчизни.

проектувала лови на Кармелюка, „посполіте рушене“ під начальством принадних дам, бо поганець не боїться нічого, але, після слів свідомих людей, перед поглядом красавиць, покірніє. І Розалія і Агата з охиттю піддержували ті шутки; і хотяй при більше або менше незручним навороті розмови, Розалію кидало і в жар і в холод, але ніхто не запримічав хвильовання красавиці, бо пригода з графом вже була призабута і перевернена Демостеном зівсім по іншому.

Пані маршалкова вимушено і весело базікала з Агатою і безсторонний наглядч без всякого сумніву міг переконатись о тім, що Розалію з панею Агатою вязала лиш безкористовна і правдива дружба.

А тимчасом, обі „крульове панства“ в дійсности почувались одна зглядом другої в недоконче безкористовній і правдивій дружбі. Цього дня-ж Розалія була щось то дуже не по собі: мимо появи Кармелюка й обновлених з тим згадок про мнимого графа, була ще одна обставина, що займала всіх гостей, хазяїна, а найбільше всіх — Розалію: Янчевський, що ніколи не перепускав цього дня, цим разом не явився.

— Держу заклад на сто злотих, — настоював Рудковський, — що наш славний презес, не кажучи нікому й словечка, рванувся слідами подільського Ренальдіна й заки ми зберемо свої полки, він нам знов приведе його на ланцуху як ведмеда.

— Ну, ні, пан Демостен не схоче нанести нам такої обиди, — заперечила Агата, надуваючи губки, — чейже тим позбавив би він нас такої рідкої забави: ловів на розбійника! О, справді, це прехороша, принадна, нечувана забава!

— Дещо ризиковна, головно-ж для наших принадних дам, — завважав молодий Рудковський, що стояв за кріслом Агати.

— Ну, так щож. *Qui ne risque ne pague!**) — відкинула назад голову Агата, всміхнувшись лукаво і многозначно до свого каваліра і, нагнувшись до Розалії, зараз же добавила: — правду я кажу, дужко Розюта?

— О, певніську! Лишень ризиковання додає усякій забаві веселої утіхи, — поспішила піддержати подругу з веселою усмішкою Розалія, не зважаючи на це, що в душі у неї все росло й росло подратовання проти свого улюбленого, який нагло посмів не явитись сьогодні.

*) Хто не пускаєсь навмання, не переходить.

Маршалок не менше своєї жінки журився неприсутністю приятеля.

— „До правди“, — говорив він, розводячи руками, — цього ніколи не бувало... щоби він пропустив такий день: а чейже він в нас дома, як свій чоловік... Ми ділили з ним все... І ось, не піславши ні словечка...

— Зівсім невідомо, — піддержували хазяїна гості.

— А в нинішніх часах таки й зівсім кепсько! — завважав Пігловський. — Шельма Кармелюк ніколи не дарує, нашому славному Демостенови свогого приарештовання. Може бути що він тому й явився в наших околицях, щоби відістити Янчевському, і тому наш коханий Фелікс поступив собі дуже не розсудливо, виправившись домів одинцем, без приналежної команди...

— Це так... то так! — покивав головою маршалок. — О, кілька я йому разів говорив: „Фелікс, ради Бога! Тебе погубить твоя недбалість!“...

— І це зівсім можливе, що гільтай притаївся де-небудь по дорозі, — говорив дальше Пігловський.

— „Дай покуй“, пане! — закликав Бойко, що цим разом не дрімав, а прислухувався загальній розмові. — Так не вжеж цей бестія буде нас ловити по дорогах серед білого дня як куховар курят?

— Небезпеці треба прямо в очі глядіти, — завважив похмуро Пігловський, — і коли до цієї пори нема нашого славного...

В цій хвилі склянні двері до внутрішніх покоїв отворились. На порозі появився козачок і грімко проголосив: — „його милість, пан Янчевський!“

— Янчевський! — крикнули всі присутні разом.

— Ну прецінь, прецінь... — промовив втішно маршалок, з незвичайною для його „фігури“ бистротою, піднімаючись з місця і прямуючи до дверей. — Ах ти зра... — але маршалок не докінчив свогого приятельського докору; крик здивовання, перемішаного із страхом, вирвався у нього; він припідняв руки, начебто перед ним явилось яке невидане чудовище, й застиг на місці.

Всі перелякались, зірвались з місць і звернулись до дверей.

— О Боже! Що-ж це з паном?! — крикнула Розалія, а за нею і всі иньші.

В дверях стояв Янчевський, але його годі було пізнати: пірване одіння, його лице, руки, волосся — все було до того ступня запачкане саджею і порохом, що

навіть тепер, при денному світлі, він видавався якимсь страшним дивоглядом.

Янчевський з трудом поступив кілька кроків і, повалившись із знеможення на перше попевне йому, крісло, промовив беззвучно:

— Ограблений... Спалений... Пущений по світі...

— Хто? Що? Коли? Як? — роздалися зі всіх сторін поодинокі, тривожні допити...

— Кармелюк!

Крик страху вирвався у дам і перебіг рядами гостей, які стовпились довкруги Янчевського. І після цього крику на терасі зацарила мертва тишина. Всі з острахом гляділи на Янчевського й ніхто не смів запитати його про подробиці страшної події.

— Видигте, панове, як близьким я був правди! — сказав по довшій хвилі Пігловський. — Але, дорогий Фелікс, із всього того страшного нещастя найліпше це, що сидиш тепер тут, між нами, здоровий і неушкоджений; що тичиться втрати майна, то тут добре буде згадати про московську приказку: „не май сто рублів, а май сто друзів“. Миж, я сміло тут говорю в імени всіх тут зібраних, ми всі готові пожертвувати для тебе не лишень своє майно, але і життя, бо ти потерпів задля нас!...

— О, так... всі... без виїмки! — заговорили кругом пани.

— Випий же, друже мій, стакан вина, — Пігловський налив і подав Янчевському стакан, — і розкажи нам, як і де стрінуло тебе таке нещасте?

Янчевський мовчки підняв стакан, мевчки висушив його і протягнув Пігловському; Пігловський знов його наповнив. Цим разом Янчевський протягнув прохолоду вже поволеньки, великими ковтками. Висушивши стакан, він глибоко зітхнув і відкинувся на спинку крісла.

— Ну, пане Феліксе, щож сталося на Бога... не томить нас! — закликала разом Розалія й Агата.

Однакож, минуло ще десять мінут, заки Янчевський знов одержав дар слова. Вкінці він відкашельнуv, сів рівнійше й, звинившись перед панством за це, що мусить говорити сидячи, почав своє оповідання.

Всі завмерли й навалились на Янчевського, хвилювані зарівно і палячою цікавістю і холодячим страхом. Перед Янчевським ніколи ще не було більше спочування слухачів, ніколи для висказів його краснорічivosti не було більше заманчивого змісту. І, не зважаючи на

страшне фізичне умучення, Янчевський перейшов себе. Він не жалів красок; до свого дійсно безвихідного положення придавав ще, кілька лишень міг, страшних припадків; на найбільше страшних місцях оповідання, він спинявся й обводив слухачів таким страшним поглядом, що у всіх завмирили серця. Декілька разів його оповідання переривали оклики не лишень дам, але й поважних шляхтичів; він дійшов до опису тої хвили, коли його сили опустили, обімлілі пальці розвелись, ноги сховзлись з виступів каміння, крик страху й розпуки перелетів над юрбою гостей. Агата прижмурила очі й заткала пальцями вуха, а Розалія дрібку поблідла, прошепотіла, не відриваючи від Демостена очей: „но далей, далей!“...

— Дальше... — повторив за ньою Демостен, окинувши хмурим поглядом заkostenілу в німім страху товпу гостей, і замовк. — Я вилетів з комина, бебехнув собою об підлогу й думкою переказав вже свого духа Господу Богу... — Демостен знов припинився і, налюбувавшись смертельним дрожанням слухачів, говорив дальше: — на щасте, на вид могого нежданого упадку, та ще і в такім виді, обхопив хлопа, що стояв в тій кімнаті на варті, забобонний страх. „Чорт!“ — закричав він не своїм голосом і кинувся з кімнати. Але тої хвилини було для мене досить. Не знаю, відкіля набралось в мене сили, але в одну мить я був в „креденсі“ і метнувся до ляди. Але чи заперта вона, чи ні? Ух!! Мороз косматими лабами вціпився мені за серце... Ноги задубіли... Я переміг себе і кинувся до ляди... Вона була відімкнена!...

Мимовільне, легке зітхнення вирвалось із грудей усіх присутних; Агата отворила очі й припідняла над ухами пальці, готовлячись при кожному новому острахови заткати вуха.

— Я кинувся у погріб, запустив за собою ляду й опинився в кромішній тьмі, — продовжав після мінutowого перестанку Демостен. — В кармаці ані кресила, ані губки! А, тимчасом не можна було тратити часу ні на хвилину: суятня хлопів могла трівати часочок і зараз діяволи могли догадатись, який то „чорт“ вискочив з комина й кинутись за мною в погоню. Треба було ратуватись... Я знав, що на кінці погріба є старі, тайні двері; вони з давен-давна, значиться ще з часів гайдамачини, були там вправлені, а в часі нещасного походу Бонапартого я сам їх приказав відновити...

Вони відчинялись на дні глибокого яру, вкритого дрібною рістнею. Треба було до них дібратись; але як це зробити в повній темноті? Погріб розгалужувався на множество хідників. Але надумуватись не було коли. Я кинувся вперед, напomaцьки вгадуючи дорогу. Пробирався я так з чверть години... Кілька разів здавалось мені, що я збив-ся з дороги, мороз обхоплював мене від ніг до голови, опісля я хотів було вертати назад, але якийсь внутрішній голос пхав мене все наперед і наперед і це послужило до мoйого щастя: мінут через двайцять я наткнувся на стіну. Обмацавши її, я відразу наткнувся на залізні скріпи... Це були двері... Чи повірите, пане, що з радості я мало що не стратив розум?... Але тутечкиж дикий страх обхопив мене в третє... Із глибини коридора до мене виразно донеслись перекликування й крики хлопських голосів.

— Єзус-Марія! — крикнула Аґата, затикаючи вушка.

— Дальше, пане, на Бога! — кинула нетерпляче Розалія.

Всі довкруги заметушились, але Демостен не думав спішитись; вичекавши хвилю, він дальше говорив:

— Голоси наближались, я з усієї сили натиснув двері, але вони не відчинились: вони були замкнені.

— Але як же ти вибавився від тих „збуйцуф“? Говори, пане, скорше! Не муч! — крикнув, втративши терпеливість, маршалок.

— В страху я згадав, що всі ключі остались в мене в кабінеті, — продовжав Демостен, — а голоси, тимчасом, борзо наближались! Я почав товкти в двері, напирати на них плічми... Розпуха подвоїла мої сили, але сили заліза все таки я не міг перемогти! Між хлопськими голосами я виразно розрізняв вже голос цього „антихриста“, було очевидно, що до десяти мінут вони накинуться на мене...

— Ай! — запищала Аґата.

— Коли нагло, — Демостен понизив свій голос, — крики посеред хлопів зміцнились, неначеб в погріб прибула нова товпа, а опісля почали стихати. — „Очевидячки, мучителі мої кинулись в иньшу сторону“, — мелькнуло у мене в голові і тут же відразу, неначе би хто шепнув мені на вухо, я пригадав собі, що двері замикаються не на ключ, а на засувку.. Намацавши рукою стіну, я без труду надибав засувку, потягнув її з усієї сили, засувка тихо заскрипіла.

— Ох... слава Пану Єзусу! — прошепотіли довкруги слухачі...

— Через мінуто я вже був на волі, в темному ярі, далеко за моєю селитьбою, — говорив дальше Демостен. — Яр цей перетинає невеликий ліс, що близько мого дому. Роздумуючи, що коли розбійники попадуть на мій слід, то кинуться дальше в глибину глядіти за мною, я із всею можливою мені скорістю кинувся назад в залісок і, вибравши тут найбільше розлоге дерево, вкарабкався на него і рішив заховатись між листям, але судьба винагородила мене за всі муки: на вершку липи, — була це липа, — надібав я велике дупло, в якому я і змістився вигідно й безпечно. Горе! Мені прийшлося бачити власними очима зарево пожару рідного гнізда. Я мовчки глядів на це, як Нерон на пожар Риму, — і не міг нічого вдіяти! — закликав з болем Янчевський і замовк.

— Але, по що то так розбиватись за домом! — перебив йому з досадою Пігловський. — Слава Богу, що сам ціло вийшов, але розбійники, чи не бачив ти, пане, забрались вони? Гляділи за тобою? Чи може полишились там?

— Мимо мене ніхто не йшов... Може бути, що погоня звернула в иньшу сторону.. Я пересидів до пізнього ранка в дуплі, не примикаючи очей і кожної хвилини дожидаючи погоні, і коли день, після моєї рахуби, наближався вже до хлопського обіду, спустився я із моєї криївки, вибрався на дорогу і, виминаючи ліси і села, метнувся, кільки було в мене сили, великим шляхом до вас... Верстов з п'ятнайцять від вас, біля Митищ, я зустрів хлопа на хлопській коняці; я відбив у нього коняку, вскочив на ню без сідла й ось примчався до вас.

XLIV.

— Нечуване злодійство! Треба підприняти й доложити енергічних з'усиль! Це бунт! Гайдамаччина! Дати знати в Кам'янець, щоби вирушили сюди всі війська! — почувлись оклики зі всіх сторін.

— Ні, панове, — припинив усіх маршалок, — передісім ми повинні сховати в неприступні місця свої родини й майно, бо ніхто з нас не може ручити ні на один день, що цей злодіяка знов не нападатиме.

Слова пана маршалка стрітив одобряючий притак; але в цій хвилі Демостен протягнув свою руку й вражаючи сказав:

— Панове, прошу о слово!

Всі вмиль втихли.

— Панове, — промовив він, підводячись з крісла, — передівсім прошу вас заховати всякі осторожності, щоби це, про що вам хочу говорити тепер, не сталося для добра наших хлопів, підколодних гадюк, готових нас видати кожної хвилі цьому недолюдкови і грабителеви. Після цього, любезні панове, прошу вас, станьте в деякім віддаленню, начеб то для прогульки по саді і в покоях, щоби себе відокремити від наших шпігунів.

Коли запорядження Демостева виповнено, він встав з крісла і промовив, понижаючи голос:

— Панова! Я звертаюсь до вашої шляхетської честі і старопольської хоробрости. Саме Провидіння, яке згуртувало нас тут в такому числі, дає вам можливість зараз піймати злодія. Він тут, він вже в наших руках. Треба лишень його окружити, звязати і розправитись своїм власним, шляхетським судом!

І Демостен розказав окружаючим його слухачам о зарядженнях Кармелюка, які він чув із комина.

— І так, панове, — сказав Демостен, — розбійник з двома своїми достойними товаришами сидить в „Кругляку“, котрий припирає до „Гайдамацького ліса“... Нам треба окружити „Кругляк“, устроїти облаву — і звірюка в наших руках. Панове! Молодіже польська! Не вжеж ви відкажете своєї участі в цій почетній облаві?!

Слова Демостена прийнято одушевленими криками не лишень молодіжи але і „поважного панства“. Уявлялась дійсно рідка нагода піймати без всякої небезпеки страшного злодія. Треба було зібрати неменьше 600 до 700 мужиків, але після обчислення виявилось, що, не звертаючись за помочою до дальших сусідів, зібрані тутечкиж гості могли виставити потрібну скількість мужиків, а понадто двірських слуг і придворних команд, які повинні були творити кавалерію. А проте, щоби хлопи були переконані вповні о цім, що ладиться облава на звіра, Пігловський запропонував, щоби із собою взяти і юрбу собак. Рішено було розіслати зараз молодих шляхтичів до економій всіх доокресних поміщиків, яких більшість була присутна, з приказом зібратись усій двірні і всім мужикам, і під проводом шляхтичів,

заховуючи всяку можливу осторожність, добиратись до „Кругляку“.

— Проте отже, щоби бестії не вспіли при помочи якої небудь диявольської обмани, вирватися із ліса, — промовив Демостен, понижаючи голос, — то треба наказати всім мужикам, як також слугам і командам одягнутись в свити і припоясатись зеленими поясами. Та цур! Цей розпорядок, панове, треба держати в глибокій тайні і видати приказ доперва тоді, коли мужики зберуться на дворищі. Ми мавмо до діла з ворогом злущим і хитрим, наче правдивий чорт, і, що важнійше, котрий в особі кожного нашого підлого хлопа має свого вірного слугу. Що-ж тичиться нас, то, щоби уникнути нової обмани, треба й нам мати відзнаку, лишень нам звісну, і я думаю, що наші принадні дами зволють нас прикрасити однобарвними кокардками.

Предкладання Демостена загально одобрено. Розалія, а за нею й Агата заявили упрямо, що й вони мають намір узяти участь в облаві. Маршалок почав було противитись цьому бажанню, але опісля, переконавшись, що у всякому випадкові безпечнійше знаходитись разом з цілою компанією, чим самому, одинцем із жінкою, — згодився, завваживши однак, що ни сьак, чи таг, дами з ним лишаться в кариті і вийдуть з неї аж тоді, коли звірюка вже буде затровлена...

Не тратячи ані мінути, всі таки зараз прийнялись за діло й завдяки передвидженням Демостена, ніхто із слуг маршалка не догадався, що панство задумало облаву не на вовків і кабанів, а на людей.

Ціліську ніч ніхто із панів не лягав спати. Заледки дуже вчасний досвіток дернув холодною синявою небозвід, як вже до „Кругляку“ потягли, з великою обережністю, темні ряди мужиків, узброєних в дубини, вила, топори, списи, а навіть рушниці. Передом і поза ними виступали верхом, під проводом панів, двірські слуги й надворні команди.

Тихенько, нечутно поповзали з усіх сторін до ліса, наче муравлі, темні узброєні товпи, стісняючись докруги нього тісною, непрохідною обручкою.

Тимчасом Кармелюк, не предвиджуючи ніякої небезпеки, спокійно відпочивав з Михайлом в глибокій рістні „Кругляку“. Ліс цей в дійсности представляв найліпше місце для охорони немногих людей, але рівночасно й догідне місце на облаву. Густий, порослий, стояв він на боці від дороги для проїзших і виповняв доволі

велику круглу китловину, верстов зо дві в промірі; саме дно китловини вкривала глибока, болотяна топіль. Передиратись крізь цю топіль, порослою в деяких місцях очеретом і чагарником, а в інших — творячу зівсім розмоклу трясявицю, вкриту купинами міг лишень чоловік, який докладно знав місцевість; але таких було небогато, бо ліс був незвичайно дикий і тішився лихою славою. За те дикі кабани у великій скількості наповняли його; тепер в їх селитьбі засів і Кармелюк.

Місце, в якому він заховався, находилось в самім осередку болота: тут в болото врізувалась вузенька, але довга полоса сухої землі, яка кінчилась невеличким островцем, зарослим із усіх сторін дозною, очеретом, вербами й своїм видом нагадувала велике гніздо. В цьому то гнізді і сховались Кармелюк, Явтух, Уляна і Михайло. Була в лісі ще й друга схованка при горішнім березі болота під великанським, навислим каменем, який творив наче захоронену з трьох сторін печеру. Але остров, на якому пристановився Кармелюк, був безпечніший, — весняною порою до нього неможливо було дібратись, тепер же до нього можна було дійти лишень критим в комишах перешийком.

У полі вже почало свитати, але в глибині лісної гущі було ще зівсім темно й лишень вершки дерев починали різько вирізнятися на тлі ледви-ледви ясніючого неба. Кармелюк і Михайло спали, а Уляна, не знаючи утоми, разом з Явтухом стояли в різних місцях перешийка на всторожі і вслухувались в дрімучу тишину ліса. Ще з'опівночі змінив Михайла Явтух, але умучення не давало відчуватись козакови. Послідна його недбалість, в наслідок якої Янчевський виховався із їх рук, не давала йому спокою й гризла його серце яловою лютею. Раптом його чутке вухо почуло якийсь слабий, приглушений трескіт. Явтух бистро оглянувся в напрямі його і завмер, впавивши очі в порідку тьму.

Хвилинку все було тихо, після чого почувся знов слабкий шелест, і нагло зірке око Явтуха ясно розрізнило якусь чорну масу, що тихенько до нього наближалася. Це не був кабан: було це щось, що свідомо і з усякою можливою обережністю пробиралося до схованки Кармелюка.

Не тратячи ні хвилини, Явтух прямо ринувся на повзаючу постать, вхопив її своїми жилистими руками за плечі й не вспів зловлений крикнути, як Явтух звалив його собі на спину, а відтак підбігла Уляна й заткала

йому звиненим платком рот. Явтух потаскав зловлену жертву в хованку до Кармелюка.

Але шум вже передше розбудив Кармелюка й Михайла.

— Що там? Що сталося? — кликнув півголосом Кармелюк, виходячи з кущів.

— Піймали шпігуна, батьку! — відказав шепотом Явтух.

— Шпігуна?! — кликнув Кармелюк.

— Ну, тащиж його сюди.

В глибині корчів, які густою стіною заступали увесь остров, звалена була більша часть добичі, захоплена Уляною. Тамечки-ж тліло ще вугля від догорівшого костра, валялись останки вечері, лежала в купу зложена зброя.

— А ну-ко, Уляно, засвіти лучину, побачимо кого ти нам приволікла з Явтухом? А ти, Михайле, іди сторожити!

Михайло зараз подався на стійку, а Кармелюк, зірвавши із себе пояс, звязав ним руки зловленого.

Уляна запалила скалку і піднесла її до лица незнакомого. Кармелюк близько нагнувся до нього, але лице страшного розбійника викликало на незнакомого неожидане вражіння.

— Батьку, отамане!... Ох, слава Богу, — промовив він втішним, перериваним від зворушення голосом, я вже думав, що кому иньшому попався в руки... Ой, не хотілось на старости літ без покаяння вмирати!

Втішний звук діда вразив Кармелюка і Явтуха з Уляною.

— Так хтож це ти? Відкіля? Відки знаєш мене? — здивовано заговорив Кармелюк, уважно приглядаючись лиці худому старцеві, що стояв перед ним навколішках.

Старець добродушно всміхнувся.

— Як на все, батьку, відповідати, то треба говорити може й до півдня, а часу гаяти не можна, нема коли. Поглянь на мене, придивись: може й нагадаєш діда, який приходив до тебе з иньшими маршалківськими мужиками просити помочі ще років два, а то й три тому назад.

— Років три тому назад... З маршалківськими мужиками... Може, може... Тільки не згадую що це... — висказав в задумі Кармелюк, потираючи собі рукою лоб...

— Ну, пригадаєш собі другим разом, синку, а тепер не до того... Збирай своїх, та втікай чим скорше із цього ліса.

— Що? Як? — крикнули разом Кармелюк, Явтух і Міяна.

— Пани зібрались обійти тебе, застукати тут, облаву вчинити... Янчевський перед веде...

— Янчевський? Відкіляж він взявся?

— Вчора перед вечером прискакав на панське дворище, чорний, немов саджа, обірваний як жебрак.

— Прокляття! — крикнув бішено Кармелюк. — Вірвався гаспид на мою голову!

— Не трать, батьку, дармо слів, — перебив йому тівожно старець. — Поспішай скорше з ліса. Янчевський зібрав із всіх хуторів, сіл і панів і мужиків: за пів години оточують цілий ліс і тоді вже миш не вирветься з нього.

— Та як же ти дізнався, що я тут? Хто міг сказати, що я тут!

— Не знаю, а лишень вони всі йдуть сюди, з ними одних мужиків душ шість соток, коли не більше, а панства, а слуг... Біжи чим скорше, батьку, — піймають, звяжуть знов...

— Правда, правда, Іване, — поспішно сказала Міяна, передчуваючи суджену небезпеку.

— Отамане, батьку... — почав було Явтух.

Та Кармелюк вхопив старця за руку і промовив тим зловіщим голосом:

— А скажи ти мені, добрий чоловіче, відкіля-ж ти взявся, що я цим разом заховався в цій пущі?

Старець спокійно витримав влялений в нього погляд Кармелюка і відказав:

— Не дізнався, а додумався. Коли я перевідав, пани раптом згонюють на облаву всіх мужиків з вилами і топорами, мені відразу передчулось щось недобре. Він пішов на якого, мовляв, звіра в таку пору і таку облаву, а я йду збирати. Як почув, що до панів прискакав Янчевський і що ти був у нього в ночі, так і відразу згадав, на якого це звіря полюють... І рішився я тебе попередити, батьку наш рідний! Лишень не можна було догадатися, куди йдуть? Ніхто нічого не знав. Ось я і прийшов до тебе, із загінщиками, та й пішов на панський двір. Там доперва, як вже рушили з місця, дізнався, куди йдуть. Вхопив коня, та „на охляп“ і прискакав.

— А чи правду ти говориш, старче? — проціп звільна Кармелюк, не відриваючи очей від лица старця.

— Богом Пресвятим клянусь!... Хочу тебе спасти. Коли зараз не підеш за мною, можна спастись ще крив'ю перемичку в „Гайдамацький ліс“.

— А скажи мені, чоловіче добрий, яким чином Янчевський дізнався про це, що я засів у цій місцевості? — проводжав недовірливо Кармелюк.

— Іване, Іване, не допитуй, дід говорить правду!... — вхопила Уляна Кармелюка за руку — Янчевський міг почути все, як сидів, сховавшись у своєму кої, в комині...

— Правда, він міг все зачути й підслати сюди до нас кого-небудь, щоби виманити на обрубку!... Ну, діду, вибачай: лякана ворона й корча боїться: обіцяюш ти нас провести, так не у гнів тобі, коли я тобі, на всякий випадок, накину на шию аркан, і коли ти загадаєш крикнути, або...

— Роби, що хочеш, — перебив Кармелюкови старець, — лишень спішишь, бо разом з вами і я пропаду...

Кармелюк накинув на шию старцеві аркан, приказавши Явтухови держати його кріпко і при найменшій підозрінні руху старця, на перший крик в одну мить зтягнути петлю. Руки діда були звязані за спиною, а ним ішла Уляна, так, що колиб старець і захотів втікати, то йому це ніяк не моглоб вдатись. Кармелюк пішов передом.

В лісі вже досить прояснилось і можна було з легким трудом розрізняти дорогу.

Всі йшли мовчки, заховуючи чутку обережність. Далека суха галузка не затріскотіла ні в кого під ногами. Замовкнув півгодинного, напруженого ходу, Кармелюк пристав.

— Стійте тут, — звернувся він до своїх товаришів, — дальше йти небезпечно, я вилізу на дерево й огляну. Глядіть за дідом добре, і як що...

— Будь спокійний, батьку, — відказали разом Іван і Явтух.

Бистро вкарабкався Кармелюк на вершок дерева й поглянув в цей бік, де „Кругляк“ ділився вузькою полозою пересіки від неперехідного „Гайдамацького ліса“. Глянув і глухо крикнув: долом придіска з цієї сторони чорніє густа, вигинчаста полоза.

„Пізно! Обійшли!“ — ці два слова вдарили по серці, немов два тяжкі удари молота. Але Ка

не здався. Самопізнання смертної небезпеки й безвихіді свого положення наче то подвоїло його сили, яким пробудило нечувану енергію героя.

Йшли весь ліс, або може лишень зайняли це місце, й ліпше до втечі й підіслали нам старця, щоби нас гнав сюди на пролісок! — почав він бистро перемішувати. — А колиб і втікати, — так неможливо; кругом із всіх сторін ліс оточений степом... верстов на три від хутора, ні села... Але чи ськ, чи так, — тремтіння! — Кармелюк бистро сповз з дерева.

Юда! — накинувся він на старця. — Так ось як ти хотів спасти? Вивести на окрай ліса прямо в руки панам?

Святий Боже! — закликав з неуданим страхом старець, вони обійшли вже ліс? — Ну, так тепер ми всі пропали! — додавив він беззвучним, повним розпуки голосом.

— Пропали, та може не всі, — прошепів Кармелюк, вириваючи із Явтухових рук ужевку. Але раптовно до уртка наших людей донісся слабкий звук ріжка. Всі звички переглянулись... Ужевка випала з рук Кармелюка...

— Панове, — просказав він дрожачим голосом, — зашки посходились. Облава почалась.

XLV.

Хвилинку всі стояли непорушно, пригноблені страшним відкриттям і лишень приказуючий голос Кармелюка — „назад!“ — вивів їх із остоупіння.

Осаджені кинулись в слід за Кармелюком до покинутої хованки. За чверть години вони вже були там. Діти прибіг разом з ними. Тепер вже всім очевидно було, що він прийшов сюди не в тій цілі, щоби їх видати панам, а тому, щоби остерегти перед страшною небезпкою.

— Ну, діду, прости, — сказав Кармелюк, тяжко переводячи дух, — не повірив я тобі відразу, навчило горе і своїх людей боятись, а ось тепер і ти пропадеш з нами.

— Що там об мені! Я і так намаюся по світі! Думає, батьку, як самому спастись? Янчевський не помилює...

— У! Стонайцять чортів! — крикнув Кармелюк, мелькнувши кровію налитими очима... ліпше вже самому чортові кинутись в зуби, а йому ні за що! Слухайте, — звернувся він до всіх, — чи хочете ви відразу віддатись ворогам в руки, чи годитесь щд раз стрібувати лукавої долі?

— Кому охота лізти самому під кнут! — усміхнувся дід.

— Прикажуй, все зробимо, — проговорили уривчато Явтух і Уляна.

— Так слухайте-ж, — промовив Кармелюк коротко і глухо, — кождий, хто попадеться в лісі, буде панами зловлений; вони нагнали людей, оглянуть кождіське дерево... Відтіля вже не втечеш... Тому, щоби спастись, треба вибратись на прилісок.

— Так, батьку, — згодився Михайло. — Але як вибратись? Довкруги загінщики,

— Самим злучитися з ними!

— Але! Чейже вони стоять всі коло приліска; коли доглянуть, що ми йдемо з глибини ліса, відразу кинуться... і пізнають.

— Переодітись!

— В що? — перебила Уляна, — в нас вся панська одежина...

— Та й це, батьку, — приложив старушок, — коли рушили ми з панського двора в дорогу, я завважав, що на всіх не лишень хлопах, а й на командах поверх иньшої одежі надіті були чорні свити й зелені пояси. Злобна усмішка викривила губи Кармелюка.

— Хорошо придумав чортяка, — поспішив він, але постійте! Це може нам послужити й на руку. Так! Видите, — продовжав він вже спокійніше, нам треба лишень роздубути їх одежі, перервати ланцюх, замикаючий ліс і тоді ми на свободі... Ну, я беру це на себе й коли ви виповните все, як я вам скажу, — ми пошиємо в дурні Янчевського, чуєте, — пошиємо в дурні найгіршого діавола, а разом з ним і всіх панів.

— Говори, батьку, скорше, — проговорили нетерпеливо слухачі.

— Я переряджусь старим мужиком, — дід дасть мені шапку й свитину, — звалью вязанку дров на плечі й піду на прилісок...

— Святий Боже! Прямо в руки катам! — крикнула Уляна.

— Ми й так в їх руках, — припинив її холодно Кармелюк. — Я піду в степи... Янчевський здається сторожить на самому небезпечному місці, на прорубі... Дасть Бог, що не пізнають...

— Як не пізнають? — загорячився Уляна. — Ти тільки разів їх дурив, що вони в кожному правдивому дідові, та не лишень дідови, але й бабі — будуть тепер підозрівати Кармелюка...

— Воно так, — гладив потилицю отаман. — Я послідним разом був у них дідом, ну, а всеж таки треба рішитись, а то буде „скрут“.

— Коли треба бути очайдухом і дурити панів, так не ти до них підеш, а я! — крикнула відважно Уляна.

— Ти? Що тобі в голову прийшло?

Кармелюк вліпив в неї свій погляд.

— Тебе таки зараз піймають, як мою спільничку. Чейже Янчевський бачив, що його дворецького вбила баба, яка зі мною порун йшла.

— Так, бачив; там була баба, а тут піде хлопець! Вислухай мене, отамане, часу мало... від цього залежить все. Пани знають, що ти можеш перекинутись і дідом і ксендзом і магнатом; а щоби ти міг перекинутись в малого хлопця — цьому ніхто не повірить. Коли я відітну свої коси й надіну штани та свитку, побачиш, — буду малим хлопцем і ніхто не буде підозрівати, щоби такий молокосос міг бути в шайці Кармелюка.

— Молодиця говорить правду, — завважав старець, — так буде ліпше.

— Їй Богу! — повторив Явтух.

— Ні! — крикнув Кармелюк. — Цьому не бути; там кожної хвилини небезпека... Смерть... Вона не дасть собі ради... виговориться... Я не пущу тебе.

— Іване! — перебила йому суворо Уляна, — пригадуєш собі нашу умову: з тобою і у вогонь; у воду! Не задержуй же мене: я не з боягузів... Невжеж ти думаєш, що як вони тебе піймають, то мене помилують? Все одно, — всіх, а особливо мене дожидає досвід і смерть, робиж так, як уважаєш ліпше. А за мене — не бійся. Я справлюся! Заманю... Ось побачиш!

— Та завваж ще, пане отамане, й це, що в цьому і для неї самої одинока можливість спастись від пекла, — так не перепиняй! — завважав дід.

Після короткої суперечки, Кармелюк змушений був згодитись.

Коли Уляна відійшла була в гущавик, а отісля вернула переодіта в дідову одежу, всі миловолі ахнули; притім вона відмолодніла, стала ростом меншою. Тепер її не можна було придавати більше чим тринадцять літ життя. Широка свитина, припоясана поясом і брудні, обідрані штани, закочені до колін, маленькі обгорілі ноги — все те придавало їй виду хлопчини, приодітого в батьківську ношу.

— Ось лишень коси; тни скорше, Іване. — затріпотіла вона головою і по плечах її розстелились чорні, наче смола, вовнисті і довгі пасма.

— Положи голову на пень! — скомандував Кармелюк.

Уляна приклонила голову і зібрала усе волосся в один жмут; Кармелюк замахнув кинжалом і в одну мить довгі коси відділились від голови молодичі. Уляна зірвалась на ноги й потрясла головою; тепер вона ще більше була похожа на жвавого пустунчика — хлопчину.

— Ну готова, — сказала вона, насунувши на лоб подерту шапку діда. — Прощайте.

— Постій! — припинив її на хвилину Кармелюк, кріпко пригорнувши до груди, й уривочко сказав:

— Там і бережись.

— Не бійся. Коли вернусь, то й тебе, і вас спасу, а коли встраю, то живою в руки не дамся.

— Орлиця моя! — обняв її знов отаман. — Слухай уважно, як і чим їх одурити; ми без тебе також пригадимо їм западню й добудемо одежі загінщиків. — і він почав поспішно й тихо викладати їй свій план, а відтак закінчив:

— Коли діло вдасться, біжи зараз в Гайдамацький ліс, а нашим знаком, — крик пугача.

— Будь спокійний, все виповню... Ну, прощай! — Уляна борзенько обіймила Кармелюка, завдала собі на плечі вязочку сушнику, приладжену вже Михайлом і заховалась у лісній гущі.

Ліс дійсно вже був окружений зі всіх сторін тісним перстеном загінщиків; поза загінщиками стояв другий вже рідший ланцюх із надворної команди і двірських слуг, навіть добровольців, озброєних рушницями і пістолями; посеред них, недалечко друг від друга стояли озброєні від стіп до голови шляхтичі а поза цим ланцюхом у деякому віддаленню від обрубки ліса, розміщені були верхові стражники в тій цілі, щоби ловити Кар-

Коли Уляна відійшла була в гущаник, а офіція вернула переодіта в дідову одежу, всі миловолі ахнули; притім вона відмолодніла, стала ростом меньшою. Тепер її не можна було придавати більше чим тринадцять літ життя. Широка свитина, припоясана пасом і брудні, обідрані штани, заковчені до колін, маленькі обгорілі ноги — все те придавало її виду хлопчий, природітого в батьківську ношу.

— Ось лишень коси; тни скорше, ване, — затріпотіла вона головою і по плечах її розстелились чорні, наче смола, вовнисті і довгі пасма.

— Положи голову на пень! — скмандував Кармелюк.

Уляна приклонила голову і зібрала усе волосся в один жмут; Кармелюк замахнув кинжалом і в одну мить довгі коси відділились від голови молодичі. Уляна зірвалась на ноги й потрясла головою; тепер вона ще більше була похожа на жвавого цустанчика — хлопчину.

— Ну готова, — сказала вона, насунувши на лоб подерту шапку діда. — Прощайте.

— Постій! — припинив її на хвилину Кармелюк, кріпко пригорнувши до груди, й уривочко сказав:

— Там і бережись.

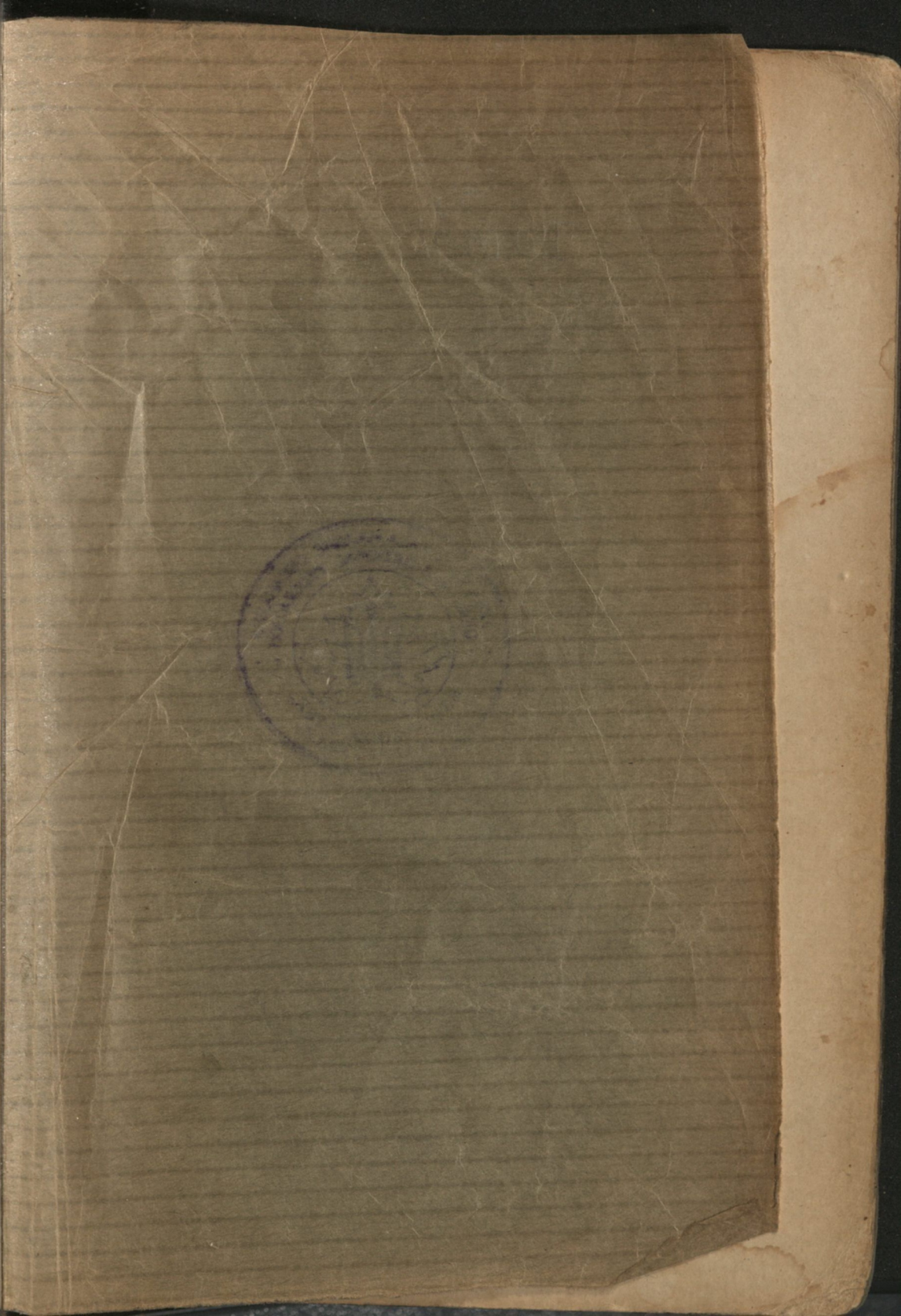
— Не бійся. Коли вернусь, то й тебе, і вас спасу, а коли встряну, то живою в руки не дамся.

— Орлиця моя! — обняв її знов отаман. — Слухай уважно, як і чим їх одурити; ми без тебе також приладимо їм западню й добудемо одежі загінників, — і він почав поспішно й тихо викладати її свій план, а відтак закінчив:

— Коли діло вдасться, біжи зараз в Гайдамацький ліс, а нашим знаком, — крик пугача.

— Будь спокійний, все виповню... Ну, прощай! — Уляна борзенько обіймила Кармелюка, завдала собі на плечі вязочку сушника, приладжену вже Михайлом і заховалась у лісній гущі.

Ліс дійсно вже був оточений зі всіх сторін тісним перстеном загінників; поза загінниками стояв другий вже рідший ланцюх із надворної команди і двірських слуг, навіть добровольців, озброєних рушницями і пістолями; посеред них, недалеко друг від друга стояли озброєні від стіп до голови шляхтичі а поза цим ланцюхом у деякому віддаленню від обрубки ліса, розміщені були верхові стражники в тій цілі, щоби ловити Кар-

TOM. II

62

